

HÍD

**irodalom
művészet
társadalom-
tudomány**

6

6

1971

JÚNIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ACS KÁROLY

(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)

BORI IMRE

MAJOR NÁNDOR

VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

647 BORI IMRE
NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A JUGOSZLÁVIAI
MAGYAR IRODALOM

657 NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEI
SZIRMAI KÁROLYHOZ

675 BRASNYÓ ISTVÁN
ÓCSKAVASAK A TANYA KÖRÜL

679 FOKY ISTVÁN
NYOLC VERS

688 KOVÁCS NÁNDOR
A CSÖND HANGJEGYEI

691 HOLTI MÁRIA
SÍRÓ TORREÁDOROK KÖZÖTT

696 HORNYIK GYÖRGY
BONAZZA

700 SLAWOMIR MROZEK
MAI TÖRTÉNETEK

709 TANDORI DEZSŐ
JELVERSEK

717 BÁNYAI JÁNOS
TANDORI DEZSŐ (ZEN-ES)
JELVERSEI

725 BOGDÁNFY SÁNDOR
BŰNÖSÖK

739 GÖMÖRI GYÖRGY
AMERIKA, 1971.

749 MEZEI OTTO
CSÁJI ATTILA ÜZENETEI

Képzőművészeti
mellékletünk:
CSÁJI ATTILA
MŰVEI

dokumentum

németh lászló és a jugoszláviai magyar irodalom

(A Németh László-levelek elé — kommentárként)

BORI IMRE

I.

A jugoszláviai magyar irodalom a *Napkelet* és a *Nyugat* nagyreményű fiatal kritikusával kereste a barátságot, ám amikor a kapcsolatok kialakultak, Németh László már nincs a *Napkelet*nél sem, s a *Nyugat*-ban sem folytatja oly ambiciózus arcképsorozatát nemzedékéről, hanem a maga nagyarányú magányos vállalkozásához, a *Tanúhoz*, gyűjti az erőt — számba véve sérelmeit és indulatait, véglegesen felmérve immár a szerep súlyát, melyet játszani akar.

A nevét irodalmi „örhelyeinken” nyilván már fellépése idején megjegyzték. Szenteleky Kornél a *Nyugattal* tartotta a kapcsolatot, Szirmai Károly pedig abban az időben volt a *Napkelet* munkatársa, amikor Németh László ott nemcsak vers- és novellapályázatot indít („Az hittem, a pályázatra beözönlő írásokba csak belé kell nyúlnom, hogy egy-egy kövér zseni-porontyot kiemeljek. Csalódtam. Kézirat érkezett talán ezer darab is; tehetség alig...”), hanem az *Emberi színjáték* folytatásos közlését is megkezdi. Szirmai Károly azonban, ösztönösen nyilván, a szerepvállaló Németh László felé tájékozódott, azt az embert kereste, akinek írásaiból csak úgy sugárzott az a szándék, hogy a magyar irodalom „organizátora” legyen, neki szánva a jugoszláviai magyar irodalom magyarországi affirmálásának oly terhes feladatát. Kosztolányit alighanem a húszas évekbeli kísérletei kedvetlenítették el földieinek pártfogásától: Milkó Izidor emlékezéseit elhelyezte ugyan, de Tamás István riportkönyve elé már csak előszót írt, s majd csak Kisbéry János útját egyengeti, de irodalmunknak az a szárnya, amelyet Szenteleky Kornél vezetett a húszas évek végén és a harmincas évek elején, pártfogó nélkül maradt. Szentelekyt Kolozsvár támogatta, s a gyakoribb kapcsolatok Pozsonnyal alakultak ki, lényegében ugyanolyan magyar irodalmi központokkal, amelyek ugyancsak Budapest irodalma felé tájékozódtak, és ugyanolyan fájdalomik és sérelmeik voltak, mint ami-

lyeneket a jugoszláviai magyar irodalom is megismert. Mert nehéz lenne még ma is megmondani, 1918 a Pozsonyba, Kolozsvárra, Szabadkára szorult írók érte-e készültelebbül vagy a magyarországit, aki a jogfolytonosság alapján a magyar irodalom egészét jelentette és eszményét képviselte. Tíz esztendő alatt ugyanis egyetlen olyan elképzelés sem született, amely akár csak kísérletet is tett volna az előállott új helyzet megértésére és felmérésére és megoldásokat kínált volna fel a nemrég még egységesen „nemzeti”, 1918 után pedig kisebb-nagyobb szellemi, irodalmi egységekre szakadt magyar irodalompolitikának. A pozsonyi tapasztalatokból Barta Lajos kiszűrte ugyan a „magyar gyarmatok” problémáját, s ezt a *Nyugat* közölte is, de erre Budapest reagált a legkevésbé, s nem akarta tudomásul venni az előállott új irodalmi képletet sem, melynek nem is egy, hanem legalább három „ismeretlenje” volt.

Ebbe a szellemi holtponthelyzetbe robbant bele Németh László, s természetesnek tűnhetett, hogy az, aki a magyar irodalom kérdéseit átlátta, s egy egész nemzedéket akar eszméinek felhajtó erejében tartani, azért, hogy új utakra vigye a magyar irodalmat, annak lesz szava az ún. „kisebbségi irodalmakról” is, azoknak is megtalálja a helyét a magyar irodalom egyetemességében. Németh László azonban ekkoriban még „írókban” gondolkodott, s egy Tamási Áront is így affirmált első könyvei alapján. Ám, amikor a *Reggeli Újság* 1931-es irodalmi almanachja az asztalára került Szirmai Károly levelével együtt, 1931 decemberében vagy 1932 januárjában, irodalomszemlélete ezeket a relációkat illetően még jellegzetesen „nemzeti” szempontú és Budapest-centrikus volt, s megírja Szirmai Károlynak első ránk maradt levelét, amelyből az derül ki, hogy valójában ismét felveti a Budapest—vidék problémáit, s újfent napirendre tűzi azokat a kérdéseket, amelyek felett a jugoszláviai magyar irodalom majd egy évtizede töpreng már, s a „külön út” igenlésének és vállalásának a kiútjában vél megoldani — nem kismértékben abból a közömbösségből indulva ki, melyet az ún. magyar irodalom tanúsított, másfelől pedig abból a felismerésből, amelyet Barta Lajos tanulmánya sugallt a gyarmati sors kérdéseivel kapcsolatban.

Németh László 1932. január 27-én keltezett levelében nem véletlenül emlegeti, hogy „többet jelentene, ha már csak négy-öt írója” lenne a jugoszláviai magyar irodalomnak („Nagyon meglepett, hogy a Vajdaságban ennyi embernek úgye az irodalom...” — írta a bevezető után), s a „vidékiesség” problémáját érintve ismétcsak nyitott kapukat döngtet, amikor Budapest „szigorúbb mértékét” kínálja fel — visszautasítva azonban, hogy maga legyen a „mértékadó” ezekben a „vajdasági” irodalmi kérdésekben. S valóban: nem ír Herceg János első novelláskötetén kívül vajdasági könyvről később sem. De felkínálja sorsérvése oly korai kikristályosodásának bizonyosságaként a szalamiszi reménytelenség egyik korai megfogalmazási kísérletét: „...kulturális mozgalmak rendszeren csak akkor hozzák meg a sikert, amikor hősei már belefáradtak s a szívósan vítt és vesztettnek látszó ügyek azok, amelyeket az irodalom és kultúrtörténet végül is számon tart...”

A levél megfogalmazása jellegzetesen „némethlászlói” ugyan, de a gondolatok, amelyekkel megláttatni akarta a jugoszláviai magyar irodalom meg nem oldott, égető és akkor is nyitott kérdéseit, valójában már csak részben voltak időszerűek: a jugoszláviai magyar irodalom azzal,

hogy önnön létét kezdte vállalni, le is vette a napirendről mind a dilettantizmus kérdését, mind pedig a pártoló vagy ítélkező közönség Németh László felkínálta dilemmáját is. Az általános helyzetet illetően igaza lehetett Németh Lászlónak, aki a Mi Irodalmunk karácsonyi almanachjából kiolvasta a jugoszláviai magyar irodalom helyzetét, de alapjában véve Faragó Imre cikkének gondolat-labdáját kapta fel és fogalmazta meg egészen szabatosan és a maga módján. De kevésbé volt igaza a jugoszláviai magyar irodalom általános mozgását illetően, s jellemző, hogy egy esztendő múlva máris újra fogalmazza első véleményét.

A vajdasági „Szalamisz” problémája azonban nyilván megragadta. „Egy kis csoport szemében cél, mások előtt eszköz, a harmadik (és sajnos ezek vannak a legkevésebben) csoport szerint meddő szélmalomharc itt, magasabb értelemben vett irodalmat, kultúrát csinálni. Ezen a vidéken, ahol olyan bőven teremnek a rögök, de ahol a földnek ez a gazdagsága minden erőt a maga számára követel. Aki itt röpülni akar, az dobjon ki minden ballasztot gondolójából és vágjon el minden materializmuskötelet, ami esetleg visszahúzhatná.

Kultúra, irodalom? . . .

. . . Fialat az irodalmunk s a kisebbségi kultúránk. Mint már sokszor mondogatják — nincsenek tradícióink (melyek oly nagy előnyt adnak Erdélynek vagy a Felvidéknek), amelyek egységesen csiszolt gondolatmenetet adnának vezető koponyáinknak. Emiatt nincs egysége . . .”

Faragó Imre cikke sorra veszi a jugoszláviai magyar irodalom szervezeti kérdéseinek legtöbbszörét. Emlegeti a központ hiányát, érzékeli az eszmeecserék elmaradásának a következményeit, szemügyre veszi a közönséget, a hosszabb epikus alkotások elmaradását, utolsó helyen, de nem utolsósorban a kritika kérdését taglalja, jelezve a kritika igényét és a kritika lehetetlenségét is. A legtöbbet mondó azonban Faragó írásának befejező mondata volt, s éppen ennek kellett az igazi visszhangot is kiváltania. Ezt írta: „Mert ha zökkenőkkel is — sorsunk szekerét mégis tovább húztuk, s tán keveset is haladt, nagy megnyugvás és elégtétel, hogy a magunk erejéből mozdult előre.” Egyelőre Németh László csak megdicséri ezt az álláspontot, mondván: hogy „ezek a »nehézségek« is nagy haladást jelentenek”, annál is inkább, mert nyomban a vállalkozás reménytelenségének tényéből csiholja ki a messzibbre mutató szikrákat.

A felfedezett és megfogalmazott elv, a „magunk ereje” kapcsán tett irodalmi vallomás valódi értelmét azonban ekkor nem látja még Németh László. Tények kellettek — Németh Lászlót meggyőzők —, hogy a jugoszláviai magyar irodalomhoz viszonya módosuljon, s hogy a *Kalanga* írójává legyen ő is. Éppen a *Tanú* első számát készíti és szervezi a *Nyugatból* való kivonulása után, a magyar irodalomért és kultúráért az újabb rohamot. 1932. szeptember 26-án jelenik meg a *Tanú* első száma, október 9-én pedig már Szenteleky Kornél ír Szirmai Károlyhoz elragadtatottan a folyóiratról, elvétele még Németh László nevét is („Ismered Németh Andor revüjét, a Tanút? Nagyszerű! Ő maga írja az egészet, óriási horizont, hetyke bátorság, finom meglátás, sokszínű ötletesség. Nagyon tetszik . . .”) Szirmai Károly után Szenteleky Kornél küld levél-üzenetet Németh Lászlónak, Csuka Zoltánnak pedig így ír: „Németh Lászlónak is írtam Pestre, talán ismered kiváló kritikai folyóiratát, a Tanút. Ő mindenestre a legkiválóbb mai magyar kritikus . . .” S a *Ka-*

langya novemberi száma már nemcsak Szenteleky Kornél írását közli a *Tanúról*, hanem Németh László tanulmányát is, A kapitalizmus alkonyát, mely a *Minőség forradalma* második kötetének is az élére kerül majd. Nyilván Szenteleky Kornélt éppen úgy jellemzi a választás, mint Németh Lászlót, aki a Fried-könyvből gondolkodása talajára hullt magból táplálja majd fel a minőség-szocializmus eszméjét. De Szenteleky a Németh László-írást cserébe kapta, ahogy arról a Csuka Zoltánhoz írott leveléből értesülünk: „Kedves Zoltán, itt küldöm a *Kalangya* nagy nehezen összegyűjtött kéziratait. Legtöbbit ér persze Németh László kitűnő cikke, amelyet úgy kaptam meg, hogy a *Tanúról* is beszámolok a *Láthatárban*...”

Szenteleky rövid cikke bizonyíthatta azonban legbeszédesebben a „magunk ereje” elvének érvényesülését, s azt, hogy egy szemléletében független irodalmi gondolkodás nézi a magyarországi irodalmat is, s mi több: az az irodalom, amelyet januárban még maga Németh László is a pesti „szigorúbb mérték” alá javasol állítani, novemberben már maga is mértékadó, s éppen Németh László friss kezdeményezéséről és Németh László kritikusi egyéniségéről és helyéről mond ítéletet. Ma sem kell ugyanis szégyenkezni Szenteleky Kornél írása miatt: majdnem az egyetlen, ha nem az egyetlen olyan *Tanút* üdvözlő cikk volt, amely fenntartás nélkül Németh László mellett beszélt:

„Németh László nagy értéke és nagy reménye a magyar kritikai irodalomnak. Értékét nemcsak szokatlanul széles látóköre, éles, friss tekintete, hatalmas műveltsége, biztos intuíciója, hanem bátorsága is biztosítja. Szokatlan és mindenképpen egyedülálló jelenség, akihez csak Péterfy Jenőt hasonlíthatjuk a magyar kritikai és esztétikai irodalomban. Az a mély és amellét könnyed beleélés a műbe és az alkotó lelkébe, a különböző írói törekvések gyors megértése, a műnek biztos és pontos megmérése sokban emlékeztetnek a kiváló, európai értékű és tragikus sorsú magyar kritikusra.

Németh László most kritikai folyóiratot ad ki »Tanú« címen. Nemcsak szemtanúja akar lenni annak, ami történik, hanem bizonyágtevő amellé, ami örök. Egyedül indul, egyedül írja, szerkeszti, adja ki folyóiratát. Ez a merészség hősiesség, ez a hit szeplőtelen. Az örök függetlenségi vágy, a semmiféle megalkuvást, a tisztátlan szomszédságot meg nem tűrés csak egy ilyen önálló folyóiratban található magának való tiszta talajt. Németh László, mint minden igaz, elhivatott kritikus, tiszta etikai alapot keres, sőt meg is teremti a *Tanúban* ezt az alapot. Nem tudjuk, csodálatunk legyen-e nagyobb, avagy megbecsülésünk?...

Szeretnők, ha ez a fárosz sokáig lobogna és mind mélyebbre világitana a gondolat, az írás mai zürzavarában. Szeretnők, ha Németh Lászlónak minél több ereje lenne »a kertelen kívüli állapot szenvedéseihöz«. A tiszta, bátor hitek csodálatával, a hajszolt, bujkáló igazság örök szerelmével köszöntjük a felgyúlt fényt, a *Tanút*. Láss meg, ami van és biztosítsa azt, ami örök.”

Pillantsunk csak azonban Németh Lászlónak a *Tanú*- évekről írott „regényébe”, hogy lássuk, mennyire magános volt Szenteleky elismerő cikke, s mekkora volt bátorsága is végeredményben, hogy a *Tanút* „isteni igazságra vezérlő kalauznak” nevezze, akkor, amikor Németh László baráti köre is megijedt, látva, mire is vállalkozott az irodalomért harcban álló „tanúskodó” a „mindenkiért mindenki ellen” kritikusi és

a tanú szerepét vállaló szituációban. Németh ugyanis állapotát a „veszszőfutásra készülő emberéhez” hasonlítja és „süngörsét” emlegeti. Fenntartások nélkül és lelkesedve valójában csak Szenteleky Kornél, Szirmai Károly és a *Kalangya* állt mellette — s fokozatosan kialakul majd a viszony, amely éppen fordítottja lesz annak, amit az első ránk maradt Németh László-levél ígért Szirmai Károlynak. Nem annyira Németh László áll majd a *Kalangya* mellett, hanem a *Kalangya* Németh László mellett vagy tiz esztendeig.

Németh László bizalma fokozatosan alakul ki, s már ki is tetszik, hogy a *Kalangya* és köre nem úgy „vidékiek”, ahogy az az első pillanatban látszott és ahogy esetleg a 31-es almanach tükrözte. A Szentelekyvel való levélváltásait nem tudjuk kísérni ugyan, de a Szirmai Károlyhoz írott levelek folyamatossága azt bizonyítja, hogy Németh László érdeklődését felkeltette a *Kalangya* és a jugoszláviai magyar irodalom is. Egyelőre azonban csak tájékozódik: Szirmaival beszámolót írat, hírek után érdeklődik, megdicséri a *Kalangya* kiállítását, de a beharangozott könyvsorozatra figyel fel és a *Tanú V.* füzetébe nagyobb tanulmányt tervez az erdélyi, felvidéki és vajdasági irodalomról. Közben a maga tájékozási kedvébe is be-bevonja — könyvkérelmeivel — Szirmai Károlyt: szerb népköltési gyűjteményt akar olvasni — kelet-európai tájékozási első nagyobb lendületében, hogy 1934-ben arra ösztönözze a *Kalangyát* is, vállaljon részt ebből a munkából. A kapcsolat egy másik szálán haladva arra hajlandóságra figyelhetünk fel, hogy most már vállalja az *Ákácok alattnak*, Szirmai *Ködben* című kötetének és Herceg János *Viharban* című könyvének recenzió tisztségét is, bár az *Ákácok alattról* nem írja meg végül is véleményét, Szirmairól is csak levélben nyilatkozik, de a Herceg-kötetről a *Válaszban* ír majd. Meghallgatja Szirmai alkotói gondjait, ugyanakkor, s jellemzően, amikor Szirmai Dos Passos példáját akarja követni, ő Gide *A pénzhamisítók* című művére hívja fel a figyelmét. Szentelekyről pedig már maga ajánlja fel írását, melyet a *Kalangya* első Szenteleky-számának első helyén olvashatunk (Látogatás Szenteleky Kornélnál), s egyike annak a két írásának, amelyet a *Kiadatlan tanulmányok* Kisebbségi kultúrélet cím alá fogott a Szirmai Károlyhoz írott levéllel együtt:

„... Szirmai Károly írt, hogy látogassam meg, kinn fekszik a Mártonhegyi szanatóriumban; ha tehetem, vigyek ki neki néhány Proust kötetet, nagyon rosszul van és Proustot szeretné olvasni. Ez volt a legkevesebb, amit tehettem. Egyike volt azoknak a keveseknek, akik lelkesedve fogadták a Tanút — s nem kértek cserébe semmit a lelkesedésükért. Orvos volt, mint én, kritikus, mint én, szervező, mint én szerettem volna lenni, szegény kis igyekvő magyar élet, csak a tuberkulózis fogta be alaposabban, mint engem...”

1933 nyarára összeállt a jugoszláviai magyar irodalomról a kép Németh Lászlónál: az önzetlenség, amelyet Szenteleky gesztusa sugallt, a Proust jelezte igény, amely tagadása volt mindenfajta „vidékiségnek”, a kritikai autonómítás, amelyet éppen a *Tanú*-cikk bizonyított, s a legfontosabb: az autonómítás tényének és szükségének a felismerése, melyből az értéktermelés elve nőhet ki — immár az általánosításnak egy magasabb és egyetemesebb szintjén is. A *Kalangya* Szenteleky-száma kiváltotta reflexiók már ezeket revelálták, amikor Németh László (Szirmai Károly könyve ürügyén) megfogalmazza álláspontját a jugoszláviai

magyar irodalomról. Ebben már nincs szó a vidékiességről és a budapesti „szigorúbb mércéről” sem, s Németh László tulajdonképpen itt számol le a magyar irodalom „nemzeti” felfogásával és tudomásul veszi a magyar *irodalmak* tényét:

„... Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell s a Vajdaság egy darab leszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját, — ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete és létjoga.)...”

S most már partnere akar lenni a jugoszláviai magyar irodalomnak, s nem verset vagy novellát ígér immár, hanem az *Ember és szerep* folytatásait — nem éppen célzatok nélkül, minthogy ez az önéletírás azt fogja bizonyítani, hogy az érdemesebb törekvések előtt a budapesti irodalmi viszonyok nem megnyitják, hanem elzárják az utakat, s folytatásról-folytatásra valójában arról győz meg, hogy attól a szellemi közegetől, amely a honi tehetségek elé oly sok akadályt tud gördíteni, az „utóállamok” magyar írója sem várhat sokat. Bizonyítéka a maga írói pályája, amelyet végül is a *Tanú* magános vállalkozásába kellett vezetnie. Amikor a *Kalangyának* felajánlja, már készek az első oldalak, az *Ember és szerepből*:

„Sajnálom, hogy nem küldhettem semmit Önnek. Egy visszaemlékezés-féle munkába kezdtem; az utolsó nyolc-tíz év magyar irodalmának történetét írom meg a magam küzdelmein át; ha érdeklí, leküldök a kéziratból annyit, amennyi el-elkészül s kivehetnek belőle valamit; egy kis magyar kultúrhistoria lesz s közben élet vagy inkább szerepraiz is; aki olvassa, megértheti belőle az itteni viszonyokat...”

A *Kalangya* szövegsége immár a *Tanú* írójának, s az tervkovács kedvében Vajdaságot is be szeretné szervezni a *Válasz* bábáinak körébe, debreceni tartózkodása friss élményei hatása alatt (levele 1933 november elejéről), s majd a továbbiakban is rendre beszámol a *Válasz* szülőgörcseiről, a cím körüli vitákról. Mert Csuka Zoltán folyóirata, a *Láthatár* révén, lényegében a jugoszláviai magyar irodalom gyorsította fel a *Válasz* körüli szervezkedést is. Csuka Zoltán felkereste Németh Lászlót (neki írja majd egyik legigazabb tanulmányát is a dunavölgyi népek „hídjairól”), s ő közölte Pongrácz Kálmán debreceni közíró felhívását Németh Lászlóhoz: alakítaná a *Tanút* nemzedéki folyóirattá. Németh viszont a *Tanú* helyett a *Válasz* gondolatát dobja fel, s amikor hungarológiai tervét készíti, azok a tapasztalatok is összegeződtek, amelyeket a jugoszláviai magyar irodalommal fenntartott kapcsolatai révén szerzett.

Nem véletlen ugyanis, hogy Németh László már a *Válasz* első számának előkészítéskor Gulyás Pált körlevél írására serkenti, melyet a „kisebbségi” magyar írókhoz küldenek majd el, s négy pontja már egészen abban a szellemben veti fel a magyar irodalomnak kérdéseit, amelyet a Szirmainak írt levele meghatározásában foglalt össze. Ekkor azonban már nem elégszik meg azzal a gondolattal, hogy a különsorsú magyar irodalmaknak meg kell találniuk a maguk „teljes garnitúra íróját”. A *Kalangyában* publikált nyílt levele Szirmai Károlyhoz (1934. 4. 284—285.) a programot és felkínálja ezeknek az irodalmaknak, az átcsoportosításon inszisztálva, megszüntetendő oly egyoldalú irodalomcentrikusságukat is. „Szépiróink legnagyobb része — írta —, sajnos, fölös-

leges érzékszerv, második orr és harmadik kar s az erő, melyet műveikbe ölnek, kárbavész..." Az *Ember és szerep Kalangya*-beli közlésének is ebben a munkában látja a sajátos funkcióját:

„... Örülök, hogy ez az életrajz vagy inkább pályatörténet éppen egy kisebbségi folyóiratban jelenik meg. Sehol sem olyan fontos, hogy a tájékozódás a mulasztásokban s a hátralékmunkában nyíló nagyszerű szerepre a figyelmet felhívja. A magyar kisebbségek sorsa attól függ, hogy mennyire tudnak tájékozódni helyzetükben, megismerik-e igazán magukat és környezetüket, s sikerül-e küldetésé alakítani balsorsukat..."

Majd alább:

„Örülnek, ha a *Kalangya* velünk tartana ebben a vállalkozásban, s az ottani magyarság sorskérdéseire (tájkutatás, jugoszláv viszonyok, összehasonlító tudományok) megfelelő író-szakembereket képezne ki. Az igazi szépirodában, a közügyekben fáradó ember jó álmán kívül, írói ösztönzést is találhatna, a nélkülözhetők pedig olyan területre szivároghatnának át, ahol nélkülözhetetlenek. Igazi író egyidőben egy országban csak kevés lehet; de egy egészséges kultúra fel tud használni minden igaz szellemi készséget és készültséget..."

A *Kalangya* következő évfolyamait áttekintve, könnyen felfedezhetjük, milyenek is voltak a Németh László leveléből induló ösztönzések, bár ezeknek jó része lényegében a *Kalangya* műhelyében is már készen állt, kezdve Szenteleky „dunai kultúrtervétől”, melynek méltó helyét tudhatjuk az ilyen kultúr-elképzelések között is. A *Kalangya* és szerkesztőinek tájékozódása ugyanis alapjában véve hasonló volt a Németh Lászlóéhoz. S ne feledjük el, Németh László szerb és horvát olvasmányait is a *Kalangya* körében válogatták ki. Valójában tehát rokon törekvések találkoztak, s Németh László elsősorban a vajdasági bizonytalanságot számolta fel a maga határozott és egyértelmű programnyilatkozataival, s megerősíthette az itteni elképzeléseket. Viszont a *Kalangya* volt az egyértelműbb, amikor az *Ember és szerep* közléséről volt szó, s nem tántorította el az a vihar sem, amelyet egy-egy folytatás kiváltott a pesti irodalomban. Mert Németh László aggódott is, vajon jó szemmel nézik-e a jugoszláviai magyar irodalomban önéletrajzát, s óvta is Szirmai a vitáktól miatta. Vissza is vonná. Kedvezőbb légkörben viszont örömét fejezi ki, hogy a *Kalangya* ösztönzésére „kijött belőle” ez az írás.

Azonban nem pusztán a kedély változásairól van szó Németh Lászlónál az *Ember és szerep* folytatásaival kapcsolatban: egy kicsit hihetetlen is számára, hogy a *Tanú* időszakában, a *Válasz* indulása körüli zajlásokban, akad folyóirat, amely nagyobb lélegzetű munkája előtt nyitja meg hasábjait, s bár mind nyilvánvalóbb, hogy a szöveg Németh László „vihar-vetése”, konzekvensen hozza a folytatásokat a támadások ellenére is (lásd a Hatvány—Ignotus affért Németh Lászlónak 1934. június 14-én írott levelében). Németh László miatt ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a *Kalangya* kiszorul a *Nyugat* köréből s más utakra kényszerül.

Németh László és a *Kalangya* (vele pedig a jugoszláviai magyar irodalom) közvetlenebb kapcsolata az *Ember és szerep* „lefutásával” le is zárult, s a könyv alakban való megjelenését követő vihar, nemkülönben Németh László közéleti pályájának oly zajló változatossága odahatott, hogy egy időre megszűnjék a levélváltás Verbász és Budapest között, s a *Kalangya* a következő években egyetlen Németh László-írást kap: a

Kosztolányiról készült kis esszét a folyóirat Kosztolányi-számába. Pedig 1934-ben még azt írta Szirmainak: „Ha ez támogatást jelent, szívesen adom Önöknek minden szépirodalmi írásomat, eselleg verseket is, úgy a folyóiratot Magyarországon is olvasottabbá lehetne tenni...” Hallgatásának éveit viszont legtermékenyebb korszakát jelentették: a Rádió irodalmi vezetője, nagy utazásokat tesz (Olaszország, Románia), s míg tovább írja a *Tanú* számaint, új folyóiratokat segít világra jönni (*Sziget*, *Magyarságtudomány*), szakít a *Válással*, támad és támadások pergőtüzébe kerül. Megírja a *Gyászt*, a Magyarország és Európa nagy tanulmányát, a *Bűn* című regényét, a Medve-utcai polgári szociográfiáját, s megalkotja az *Utolsó kísérlet* első köteteit is.

II.

Négyévnyi szünet után kezdődik Németh László kapcsolatainak második szakasza a jugoszláviai magyar irodalommal. Ismét Szirmai Károly a kezdeményező. „Kedves Uram, köszönöm felhívását; örülök, ha az Ember és szerep első részének itteni botránya nem idegenítette el a vajdaságiakat a folytatástól. Valóban benne állok már a munkában, s ha más műveim mellett írom is, méltázó pihenésül, a havi egy ívet könnyen el tudom készíteni...” A *Tanú*-évek címet kapja majd önéletrajzának ez a része, mely mindeddig kötetben nem jelent meg, csak a *Kalangyában* olvasható. Ez a „regény” azonban tragikus felhangok közepette szakadt meg, s torzó maradt.

Az *Ember és szerep* folytatását előbb vélt, majd igaznak bizonyult betegségéből következő pszichózisa préselte ki Németh Lászlóból. Pericarditise, akárcsak sérelmei, a legjobb erjesztők: munkakedvét, halálhangulatát egyaránt lázban tartják. Egyfelől tehát tragédiákkal edzi a lelkét, másfelől számolja, „egy-két éven belül valószínűleg el is patkol”. A *Tanú*-korszakot lezárta, s úgy gondolta, nyomban történetírója is lehet az elmúlt négy esztendőnek, ám az első folytatások után a Szirmainak írott levelekben hangot kapnak aggályai, s bevallja, „nehezen megy a munka”, sőt, hogy a fiókjának kellett volna írnia életének ezt a „passióját”, s hogy a *Kalangya* szerkesztőjében is elültesse a kétkedést, maga sugallja Szirmainak, csalódott a szövegben. „Mondja csak ki őszintén a véleményét — írja —. Én úgy érzem, hogy nem azt kapták, amit az első rész után vártak...” Szorongásos levél az 1938. november 16-án keltezett. Tragikus magasban kezd, mint majd nyílt levelét is: csalódásáról beszél, mert nemzetének nem kell a szenvedésnek az a kincse, mit életével összegyűjtött, s a konkrét külpolitikai kérdésekkel végzi („Onnan hogy fest a mi viszonyunk a németekkel?...”), s annak félelme szólal meg a sorok között, aki tudja, hogy igaza van — a Debreceni Kátéra hivatkozva.

Szirmai Károly e levél után is várja a *Tanú*-évek folytatását, s így decemberben Németh László kényszerül arra, hogy bejelentse: nem írja tovább „élete regényét”. Külső, még inkább azonban belső okai vannak, hogy ne valljon tovább. „Minél lojálisabb akar lenni a panasztevésben”, fél a pletykák vádjától, s megrázó drámaként éli át apja agytrombózisát. „Nem, nem tudok írni...” — kiáltja, s kemény erkölcsében „legjobb művét”, VII. Gergely című drámáját kínálja fel

„kárpótlásul” a *Kalangyának*. Majd megírja egyik legdrámaibb szövegét (Levél a szerkesztőhöz. *Kalangya*, 1939. 1.):

„A görögök azt tartották, hogy egy ember kivételesen nagy szenvedése: nemzeti kincs; a meggyötört Oedipus áldásthozó csontjain városok vitatkoztak. Amikor én az elmúlt tavaszon az Ember és szerep folytatására határoztam el magam, nem egy könyvet, hanem ilyen kivételes szenvedés-tömlőt akartam vele a magam népének ajándékozni. Úgy éreztem, e szenvedés még a mi kínzókamra-ízű irodalomtörténetünkben is páratlan s megértése, — az Oedipus-csontok befogadása, — megtermékenyíthet egy jövő nemzedéket. Eredetileg nem gondoltam arra, hogy e munkát életemben kiadjam — Ön elkérte s én (ki annyi kéziratban maradt művem pusztulását értem meg) magzatfáltésből odaadtam...”

S a befejező rész:

„Épp ezért, mint november elejei levelemben is jeleztem már, a Tanú-éveket a nyilvánosság előtt folytatnom egyre nehezebbé, majd teljesen lehetetlenné is vált. Amikor a *Kalangya* olvasóitól ezért az állhatatlanságért bocsánatot kérek: legyen mentségem, hogy e levéllel nemcsak a Tanú-évek további fejezeteit vonom el előlük, hanem egész írói munkásságom a magyar közönség elől. Amit ezután írok, nem jelenik meg belátható időn belül: nem azért, mert durcáskodom — hanem mert műveim jobban és jobbaknak akarom csinálni.”

Nem lelki mélypont, de kétségtelenül a krízis jele ez a levél. Mert az ígért VII. Gergely szövegét sem akarja adni, majd mégis elküldi, úgyhogy az 1939-es *Kalangya*-évfolyam két Németh László-drámának a szövegét is hozhatja: a Gergely-dráma mellett a Papucshóst is. A Szirmai Károlyhoz írott levelek talán a legjobb „lelki rengés-mérők”. Szerb könyveket kér, majd arról panaszkodik, hogy „az irodalom büze ismét elérte”, minthogy a *Tanú-évek* szövege Gál Istvánt, az egykori barátot, arra ingerelte, hogy bírósággal fenyegetse a szerzőt. „Dehogy írok, publikálok többet...” — fogadja meg február 11-én, hogy rá három napra egy hosszabb levélben visszavonja az előzőt: bejelenti Szirmainak is, hogy „művekkel szégyeníteni meg” ellenfeleit, mert neki „nincs mit veszítenie”. A *Kalangyától* szerb és horvát szótárakat, irodalomtörténeteket, szövegkiadásokat kér, cserébe könyvbírálatokat ígér délszláv írók műveiről, s amikor a Budapest meghódítása című írását a *Pester Lloyd* nem meri vállalni, a *Kalangyának* küldeti el. Ekkor már kimondja, még ha szent önzéssel csak a maga műveivel törődik is, hogy a *Kalangyára* „fegyvertársi barátsággal gondol”.

A *Kalangya* ugyanis 1938—1939-ben nemcsak teret adott Németh László hosszabb epikus-irodalomtörténeti munkáinak és két drámájának, hanem kritikákban is kísérté. Azt a hangot vitte tovább, amelyet még Szenteleky Kornél ütött meg a *Tanú* első számát ismertetve — eltekintve természetesen az 1935-ös Szabó Lőrinc-tanulmánytól, amely a *Kalangya* Németh Lászlóhoz való viszonyát tekintve kissé érthetetlen módon kapott helyet, minthogy az *Ember és szerep* ellen íródott valójában. 1938-tól 1940-ig viszont egymás után sorakoznak a Németh László-műveket értelmező tanulmányok, kritikák. Herceg János szép esszéje 1938-ban vezeti be az ilyen írásokat. Kázmér Ernő az *Alsóvárosi búcsút* méltatja, Szőnyi Kálmán a VII. Gergely kapcsán Németh László „szerepét” vizsgálja, Herceg János a *Kisebbségben* és a *Magyar ritmus*

című könyvét ismerteti, Kisbéry János pedig a Szerdai fogadónap „margóján” értekezik. Németh László sem maradhat közömbös a *Kalangya*-írások iránt. Tetszik neki Herceg esszéje, ki tulajdonképpen az egykori bírálólat alap gondolatát nyújtja vissza kritikusanak, s Szőnyi Kálmán tanulmányát minősíti meglepetésnek — a színvonala miatt: „Látszik, hogy ismer és nemcsak a cikkírás kedvéért foglalkozik velem...” — küldi a dicséretet a Szirmainak címzett levélben. A többiek, ha szokványosabbak is, a *Kalangya* Németh Lászlóhoz való magatartását híven tükrözik. Látják egy-egy könyvének gyöngéit is, de erényei előtt áldoznak elsősorban. Egy lehet azonban feltűnő ezeket az írásokat forgatva: szinte valamennyi, *Kalangyában* megjelent tanulmány és bírálólat a szépíróval és nem a politikussal vagy ideológussal foglalkozik. Am közelről sem véletlenül. Azok a gondok, amelyeket Németh László kiáltott világgá, a jugoszláviai magyar irodalomban más vonatkozásaikban voltak adottak, de közvetlenül nem érintették ezt az irodalmat. A szépíró alkotásai viszont általános érdekekkel bírtak — s ezekre irodalomkritikánk felelt is.

A háború alatt a *Kalangya* megszűnt — a jugoszláviai magyar irodalomnak az a képlete, amelyet Németh László megismert, tovább nem létezett már. Valójában egy hosszú, több mint tizenöt esztendőös interregnum következett Németh László és a jugoszláviai magyar irodalom kapcsolatában. Ez az időszak éppen ezért már egy másik tanulmány anyagát képezi.

JEGYZETEK

1. A *Kalangya* a következő Németh László-műveket publikálta: *A kapitalizmus alkonya*. 1932. 7. 427—438; *Látogatás Szenteleky Kornélnál*. 1933. 8. 505—508; *Ember és szerep*. 1933. 11. 707—719, 12. 766—780, 1934. 1. 39—47, 2. 111—121, 3. 195—207, 4. 274—282, 5. 355—366, 6. 433—437, 7—8. 540—544, 10. 735—743, 11. 805—811, 12. 893—904, 1935. 1. 43—48; *Németh László levele Szirmai Károlyhoz*. 1934. 4. 284—285; *Kosztolányi Dezső*. 1936. 3. 171—173; *Tanú-évek*. 1938. 7. 289—299, 8—9. 337—353, 10. 433—446, 11. 481—494, 12. 529—537; *Levél a szerkesztőhöz*. 1939. 1. 1; *VII. Gergely*. 1939. 3—4. 137—169, 5. 193—210; *Budapest meghódítása*. 1939. 6. 254—256; *Papucshős*. 1939. 7—8. 305—329, 9. 409—426.

2. Az alább következő leveleket Németh László 1932 és 1940 között Szirmai Károlyhoz írta, s az ő tulajdonában vannak. Néhány levél közlésétől, tartalmuk hivatalos, szerkesztési-technikai jellege miatt, eltekintettünk. A levelek egyes kitételeit nem tartottuk szükségesnek magyarázni: Németh László műveinek ismerői könnyen eligazodnak még az utalásokban is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1934. június 16-i levél Ignótusnak a *Magyar Hírlap* 1934. május 13-án közölt cikkére hivatkozik (Az idők mögül).

németh lászló levelei szirmai károlyhoz

1

Igen tisztelt Uram!

Nem akartam addig anthológiájukat megköszönni, amíg az egészet át nem olvastam s mostanában mindenfelől elhalmoztak kéziratokkal, olyanokkal is, amelyekről néhány napon belül bírálatot kellett mondanom.

Nagyon meglepett, hogy a Vajdaságban ennyi embernek ügye az irodalom; Faragó Imre cikkéből látom, milyen nehézségekkel küzdenek; hajdani állapotokhoz viszonyítva azonban ezek a „nehézségek” is nagy haladást jelentenek; kulturális mozgalmak rendesen csak akkor hozzák meg a sikert, amikor hősei már belefáradtak s a szívósan vitt és veszettnek látszó ügyek azok, amelyeket az irodalom és kultúrtörténet végül is számon tart.

A kritika feladata a szelekció ugyan, ismeretlen írók gyűjteményével szemben azonban válogatásra nem merem elszánni magam. Nagyon keveset látok egy emberből s olykor a kiválasztásban van a hiba, nem az íróban: az írók más beállításban más műveken át eselleg egészen más ranglistát alkothatnak. Mindenesetre többet jelentene, ha már csak négy öt írójuk volna; ez azt bizonyítaná, hogy vannak tiszteletet parancsoló értékeik s van ítélkező (s nem pártoló) közönségük. Nagyon jó volna, ha mozgalmuk nem maradna meg vidékinek, hanem Pesten is megkísérelnék az érvényesülést; az író legnagyobb sarkalója a mérték, melyet alkalmaznak rá s itt mégiscsak szigorúbb mérték alá kerülhetnének. A dilettantizmus az adott esetben nagyon is áldásos lehet, fontos is, hogy legyenek buzgó dilettánsaik, az azonban, hogy az írókat el ne nyomhassák a dilettánsok, még fontosabb. Egy erős tehetség, akiben az egész országrész élete él s akire egy egész országrész büszke lehet, többet ér az irodalomnak, mint minden híg, meggyőződéstelen irodalompártolás.

Én magam szívesen leszek segítségükre a jövőben s hozzám küldött egyes művekkel, ha azok megérdemlik, örömet foglalkozom. Sajnos a nyilvános kritika pulpitusáról leszorítottak, (a szókimondás olyan fényűzését engedtem meg magamnak, amelyet öt-hat évnél tovább, még folyóiratról folyóiratra vándorolva sem üzhetünk büntetlenül), a kritikus azonban akkor is kritikus, ha nincsen orgánuma s én bármikor szívesen állok rendelkezésükre s örülök, ha igaz erők felismerésében segítségükre lehetek.

Szeretettel üdvözli híve

Németh László

Budapest, 1932. jan. 27.

(Levél.)

2

Kedves Uram,
nagyon köszönöm figyelmét. Hogy ilyen szép folyóiratot tudnak kiállítani, a mai időben nagy dolog. Hirdetett könyvkiadványaikra kíváncsi vagyok. Van-e olyan újabb szerb könyv, melynek ismertetését a Tanúban kívánatosnak tartaná? Az első számból küldtem öt példányt, küldjek a másodikból is? A Kalangyával csere-előfizetést lehetne létesíteni, de még nem kaptam választ ajánlatomra. Nagyon lekötelezne, ha az ottani irodalmi és írói viszonyokról írna nekem.

Szeretettel üdvözli

Németh László

Budapest, 1932. dec. 1-én

(Levelezőlap)

3

Kedves Uram, ne haragudjon, hogy kimerítő tudósítását nem köszönöm meg azonnal — a Tanú mellett sok családi bajom volt s levelezés-hátralékom egy zsáknyi már. Önnek óriási fáradtság volt ezt a kurta történelemkönyvet megírni, de én jó hasznát fogom látni az V. számban, ahol egy nagyobb tanulmányban a Vajdaság, Felvidék, Erdély irodalmáról számolok be. Nagyon szeretnék egy szerb népköltési gyűjteményt kapni, ha lesz a Tanúnak még néhány előfizetője a Kalangyánál, annak az árán talán lehetne ott lenni egyet. A jelzett szerb könyvet is tudnám most már olvasni szótár segítségével.

Még egyszer köszönöm szívesességét; szeretettel üdvözli:

Németh László

(Levelezőlap. — A postal bélyegzőn: Bp. 1933. jan. 13)

Yga tündelt kann!

Steinbranten oddig catholigi-jüdit meghisörümi, saug a egi et a t
nem olvostea s kortakilan mindenfelöt elhalasztok hi is ritobbit, olga

• Döböl is, amelyeket néhány napon belül kényletöt keltet mondama.

Napra meglepett, hogy a Vajdaságból csapni emberek sige az iradalm;
Fazagi Ture cíkkélot látn, melya behisörjékhel kézdelek; hajdani all
pöbökön virragyóra azoban erel a behisörjék is nagy halasztó jelentenek;
kultúrális mozgalmak rendezés csak akkor kezdék meg a ritét, amikor kö-
szé más beleföradtek s a hivőban rité e' vesettekkel látró ritók azok,
amelyeket az iradalm is kultúr történet végül is pároment.

• A kritika feladata a behisörjék napra, ismeretlen ink püjtkeséngyével
• Szembe azoban villogtatásra nem csere elánnai napra. Napra keserű
látok egy embert s elgöri a hivőlanfálsan van a hila, nem az iróba: az iró
eg más beállításán más műveket át csekly egiere más ranglistát alkot-
hatnak. Mindezenestbe költék jelentése, ha más csak meg öt ritók voln,
az azt bizonyítaná, hogy vanak ritéleket parancsoló e' hieik s vannak
ideihero (s nem pártoló) közirégük. Napra jó voln, ha mozgalmak na
maradnak meg vidékinek, hanem Pesten is meghisörjékhel az évi'nyeri-
léit; az iró legnagyobb hatalója a mérték, melyet alkalmaznak rá s
itt mégiscsak nagyobb mérték alá kerülhetnének. A dilettantizmus

az azok ezekben nagyon is élénk és lelkes, fontos is, hogy legyenek tárgyi deliktánsai
az esetben, hogy az írókkel ne nyomonkérjék a deliktánsok, meg fontosabb. Egy
évi deliktáns, ahány az egy önmagára élte el a szíve egy évi önmagára bízta
lehet, fölbből is az irrodalomnak, mint minden más, meggyőződéssel ismerem.
pártolói. E magam részéről lennék szívesen a jövőre a hozzájárulást
egy művelés, ha azok megérdemlik, örömeim foglalkozom. Sajnos a nyelv-
vadás kezébe palpitusáról lenni voltak, (a máhimonádás olyan fejezések
szegedten meg magamnak, amelyeket őt hat ávált tovább, meg folytatást fo-
lyósan a másodikra és a harmadik bűntettéül), a kezébe ezekben a
is kezébe, ha mindegyiknek is a harmadik részén állt rendelkezés
re: a más, ha egy évig felismerésébe egy-egyébre lehetek.

Freretből a jövőre híve

Budapest 1944. jan. 27.

Nemzeti Szó.

Kezdelem,

megdöbötök, hogy jendeleghyvel ilye kezus behovetbe
let a katantrifje. Levelesek a katas a alatt leultan
megistam egetlen rord talulhosasunk torteneket. Ha
kannalri tudja, elhuldon, het nyomatok oldal ar egy

Jendeleghyvel meg a mult honapban megistam, hogy
a katantrifja kival ar bi honaprol is irak, - mert
hogy orkehti let, felmentesen herin. Aniga Janu II
el nem herult, ug sine kulin munkain idon s ar one
fojlatok cikkeben ug is sor kerul ra'.

A folyoiratnak hivosa kuldok novellat, verset,
ha len - s ha kerik, len is, de nehany het ota valan
hoz van a hivomau, neherebbe meg a munka

A Janu ar kuldin, ahoy kerke

Meghonpan Herceg Janus honaprol. Komoly tehet
szj. Juredittel pidovali

A Post honapoket vimehuptan!

Kisvata dol do-

Ledog Bariton,

- Giney kulturat le mill non locti e vaxsh, hi hudyi hi nyadit viltumal-tutorom nehed. Korrionim y atolio Kalangjat, hi nyi tanulumangya Kellemer meglepesh' rsh, nem a tot alua, hanem a hincmala miest. Hye
- Ji cikh it i n'han jelenik meg. Lakhik, hoy imer s' nememh a cikhim's kedv'e'st popalborik vela.

A kiriblogba, +, ty l'itom. he i felrcerted - olvrb el a befejere'st meg epas higeluera. Nem aut

mendemeni, hogy az a kivétel nélküli véleményem, hogy nem lehet
munka, hanem hogy egy új, magyarországi "kivétel nélküli"
alívétnek magának: a Borsosyék, Kemények, Adyék,
• "mely magyarok" formájában. Tízadni csak a kara-
imlakat támadom, akik mindig kihasználják az ország-
ból s a magyar nép ellen akaratuk behatolást vértékoni-
hat.

• Sokat beszéltek arról, hogy a magyar nyelv csak le-
megyünk Rapszódia s ki lehetne ki lehet s. Remélem,
szóval mi. Peretével Kézint

Kézint Kézint

Kedvi Bariton,

Gulyás feloldotta az Ember és népe (ha jobban megfelel, adjuk a Tanu-
evet (az Ember és népe folytatás) címét neki) és én küldöm is az első fejezetet.
Megerőlt meg két nagy fejezet, de javasoltam a tudom, hogy a nyomdának vigye át;
a korrekciót azonnal is elküldöm. A korrekcióra nem szükséges a kézirát;
erőltérítve javítani. A korrekciókat, mint jeleztem ne, figyelmeztetve
azt az íróra, hogy az őt meg kellene értenie, és az őt meg kellene értenie;
szolidaritás kifejezésének kívül külön levelet kell írni, egy külön, minek melletti-
glené: Mottommal nem volt köztünk sebesítés.

Öröme levélbírál elegendő

1938. június 14.-én.

Kemény István

4

Kedves Uram, nagyon hálás vagyok a két szerb könyvért; talán már a negyedik Tanúban írhatok róluk. Bocsásson meg, hogy ha a póstával baj van időnként, ép a vajdasági előfizetőinkről nincs egészen tiszta képünk. Kende Ferencnek például egy csomagban küldtünk három számot; nem értjük, hogy hiányozhat a harmadik. Önnek most négy számot küldtem, ahogy kérte; de remélem az előző küldeményt (6 drb III.) megkapta s nem a helyett kéri. Herceg Jánosnak T—II. küldtünk, Draskóczy III.-at; utóbbi még nem fizetett be. Bántana, ha nem szállítanánk pontosan a számokat s Önnek újabb kellemetlenséget okoznék; ezentúl mindenki a saját címére kapja a lapot. Szívességét még egyszer nagyon köszönöm;

szeretettel üdvözli híve

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 1933. febr. 20.)

5

Igen tisztelt Uram, küldje el könyvét s én megmondom véleményemet; ha fontosnak tartja aztán, hogy ez a vélemény a Kalangyában is megjelenjék, a kritikát vállalom. Szó lehetne róla, hogy az Utódállamok magyar irodalmáról szóló tanulmányomat is Önöknek írnám meg s a Tanúban csak utalnék rá, úgyis rendkívül nagy az anyagom. Dos Passos példáját nem ajánlom; ha ilyesmire gondol, nézze meg inkább Gide Faux monnayeurs-jét. — Szentelekyt a napokban látogathatom csak meg; a tavaszt elverselgettem s most éjjel-nappal írtam az V. Tanút, néhány nap múlva megkapják.

Szeretettel üdvözli

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Novi Vrbas, 21. VI. 33.)

6

Kedves Uram,
megdöbbsentett, hogy Szentelekynél ilyen hamar bekövetkezett a katasztrófa. Levelének a hatása alatt leültem s megírtam egyetlen rövid találkozásunk történetét. Ha használni tudja, elküldöm, két nyomtatott oldal az egész.

Szentelekynek még a múlt hónapban megírtam, hogy az Anthológián kívül az Ön könyvéről is írok, — most, hogy szerkesztő lett, felmen-

tésem kérem. Amíg a Tanú II. el nem készült, úgy sincs különmunkára időm s az összefoglaló cikkben ügyis sor kerül rá.

A folyóiratnak szívesen küldök novellát, verset, — ha lesz — s ha kéri, lesz is, de néhány hét óta valami baj van a szívemmel, nehezebben megy a munka.

A Tanút úgy küldöm, ahogy kérte.

Megkaptam a Herceg János könyvét. Komoly tehetség.

Szeretettel üdvözlö

Németh László

A Proust könyveket visszakaptam!

(Levél. Keltezés nélkül)

7

Igen tisztelt Uram,

köszönöm a Kalangya számokat s a kitüntető helyet, melyet — valljuk meg elég gyöngé írásomnak adtak. Nem tudom elfogtam-e benne csak egy vonást is Szentelekyből, — hiszen nem is ismertem; kritikai munkásságából alig olvastam valamit.

Az Ön könyvét tulajdonkép csak most olvastam át végig; eddig csak böngésztem benne; hiába, aki annyira vállalkozott mint én, rendet kell tartania az olvasásban. Mi a véleményem a könyvről? Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell s a Vajdaság egy darab elszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját, — ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt. (Valamivel magasabb fokon ez az egész magyar irodalom s minden kis irodalom helyzete s létjoga.) Ha Ön nem volna vajdasági író, írhatna, de nem lenne kötelessége, hogy írjon. Ott az. Könyvében van valami megalvadt mélabú, elsüllyedt világok szomorúsága, amely rokonszenves. Minden írására komolyan készül, egy kicsit talán komolyabban is, mint kellene. Sokszor nehézkes, de sohasem könnyelmű. Hangulatai többet érnek mint mondatai, az ember mint a stílusa. Sokszor erőlteti a képeket, nyelve egyszerre lesz erőszakosan eredeti és anakronisztikus. „A kötelesség el-nem-engedő rugóján minden messzebbre vágyódása visszacsúszott az íróasztalra.” Sok az ilyen mondat. Ha egyszer egy novelláját elküldi, örömet megjelölöm benne, mi az, ami ízlésemet bántja. Az az érzésem, hogy egy kis csiszolással, egy-egy részlet elhagyásával, átitkításával sokat nyernének az írásai. Hittelük van előttem, ha művészi félszegeik itt-ott bántanak is.

Sajnálom, hogy nem küldhettem semmit Önnek. Egy visszaemlékezés-féle munkába kezdtem; az utolsó nyolc-tíz év magyar irodalmának történetét írom meg a magam küzdelmeim át; ha érdekli, leküldök a kéziratból annyit, amennyi el-elkészül s kivehetnek belőle valamit; egy kis magyar kultúrhistoria lesz s közben élet vagy inkább szereprajz is; aki olvassa, megértheti belőle az itteni viszonyokat.

A Tanú elmaradt számát a most megjelenő VI.-kal együtt küldöm.

Herceg írt; okvellen foglalkozom vele a Tanúban, — de ne kívánja, hogy levélben válaszoljak neki, — talán érthető, hogy csömöröm van a betűtől.

Szeretettel üdvözlí
igaz barátja

Németh László

(Levél. Keltezés nélkül)

8

Kedves Barátom,
kegyelmezzon meg még néhány napra; hosszabban akarok írni s itthon rengeteg a baj, a Tanú-írás baján túl temetés, gyermekbetegség, hivatali ügy stb. Egy hét múlva lesz időm. Hogy képzeli hogy megharagudtam. Nekem még kevesebb a barátom mint Önöknek. Kalangyát január óta egyáltalán nem kaptam; a honorárium nem fontos, tegye el, majd ha összegyűl egy kis összeg, akkor kérem.

Ne haragudjon rám s legyen meggyőződve barátságomról

Németh László

(Levelezőlap. A bélyegzőn: Bp. 933. szept. 14.)

9

Kedves Barátom, szerdán feladtam a kéziratom első részét; többet is küldtem volna, de most jelent meg az iskolaegészségügyi intézmény folyóirata, melynek én szerkesztőféleje vagyok s nem tellett időm a javításra. Ha elkéstem, decemberre küldök hozzá. Nem tudom, elkészültek-e rá, hogy ilyesmit küldök; öt esetleg hat ekkora közlemény volna az egész, — a Tanú megindításáig. Későbbi részekben kevesebb az életrajzi elem; ott elkerülhetetlen volt, meg be is csalja az olvasót a tanulmányba. Ha nem hozhatnák az egészet, várják meg a többit s adják ki belőle, amit érdekesnek találnak. Én husvétra külön könyvben az egészet úgyis megjelentetem. A kisebbségi irodalommal várnom kell még, amég Jancsó könyve megjelenik; a Felvidéket még nem is ismerem eléggé. Kállay kritikája, amennyiben jellemzés, helytáll; én persze magánosoknak adott véleményemben is tartom magam a kritikáimban felvett mértékhez. Ez becsület dolga is!

Szívésségét köszönöm, szeretettel üdv.

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 933. okt. 27.)

10

Tisztelt Barátom, nem értettem egészen levelét; milyen kézirat folytatást kér, hiszen az első részt elküldtem; a másodikat meg csak a hónap vége felére ígértem. Igaz, hogy van itt még egy két fejezetem kijavítatlan, de nem hiszem, hogy annyit közölhetnének egyszerre. Már különben is késő; egy hetet töltöttem Debrecenben s csak ma kaptam meg, visszajövet, levelét. Debrecenből új mozgalom indul ki; melyről még bővebben írok. Kérem, jelezze, nem jöhetne-e fel a megindulásra, dec. 2. és 3. lesz; szeretném, ha a Vajdaság is képviseltetné magát. Félek, hogy írásaimat ott lenn nem nézik jó szemmel; kérem, ne keveredjék fölösleges vitákba értem, inkább az Ember és szerepet is visszavonom. Vannak korszakcsináló, nélkülözhetetlen írók (ma 5—6 ilyen magyar író lehet), vannak hasznos írók, akik a kultúrában positiót teremtettek maguknak és vannak írászok. Ön a középső csoportba tartozik. Elég ennyi? Szeretettel üdvözli barátja

Németh

(Levezetőlap. — A bélyegzőn: Bp. 933. nov. 6.)

11

Kedves Barátom,
itt küldöm a kézirat második részét; azért vártam velem, mert reméltem, hogy megkapom talán a novemberi számot s összehasonlíthatom az első résszel; de úgy látszik, a posta rosszul szuperál. Borzasztó, hogy ennyire elszakítanak bennünket.

Nekem senki sem iparkodott mint a vajdasági irodalom képviselője a bizalmamba férködni; Csuka Zoltán a Láthatárral keresett fel; úgy-hogy egészen nyugodtak lehetnek.

A debreceni találkozó ügye nem tudom, hogy áll; a napokban kellett lennie a döntésnek, de még nem kaptam értesítést. Attól félek, elalszik ott is a szalmaláng s a mozgalom levezetődik az ismert kanálisok valamelyikébe.

Nem tudom, megfelel-e Önöknek az Ember és szerep kézírata. Én magam habozom, hogy kiadjam-e könyv alakban.

Szeretettel üdvözli
igaz barátja

Németh László

Budapest 1933. nov. 26.

(Levél.)

12

Kedves Barátom,

bocsásson meg, hogy sürgetnie kellett; 20-ára oda akartam juttatni a cikket, de a héten minduntalan megakasztott az írásban valami, bosszúság vagy vendég. Csak tíz oldalt küldök, mert a következő rész hosszabb lesz s úgysem közölhetnék az egészet; engem pedig a Tanú most erősen szorongat.

A Tanú előfizetési ára 3 P + 50 fillér szállítási költség, átszámítva dinárra. Az előfizetők jegyzékét a kiadóhoz (Első Kecskeméti Hírlapkiadó, Kecskemét, Kéttemplom köz 2) tessék küldeni. Ha az előfizetést ott össze lehetne szedni s átutaltatni, az volna a legjobb.

Nagyon köszönöm, hogy olyan figyelmes velem szemben; higgye el jó társaságban van azok közt, akik még ilyenek.

A következő alkalommal (január 15) nagyobb kézirat-csomót küldök. Szeretettel üdvözli igaz barátja

Németh László

Budapest 1933. dec. 22-én

Címem nem Felsőgöd, hanem Bp. Ilona u. 75.

(Levél.)

13

Kedves Barátom,

megint azért nem válaszoltam, mert a kéziratot akartam küldeni, de új munkám, a Tizennyolcadik század története (egy Európa-történet része) annyira magába habart, hogy nem volt lelkierőm a folytatásnak nekiülni. Bízom benne, hogy az új szerelem nem ártott meg ennek a két fejezetnek. A számozás (12. 13.) nem tudom biztosan jó-e, tessék talán utánanézni.

Máig harminc pengő honoráriumot kaptam; ezt csak azért írom, mert kérdi.

Molter Károlyról semmit sem tudok; rettenetes, ha igaz.

A következő folytatást iparkodom majd időben küldeni.

Szeretettel üdvözli

Németh László

Budapest 1934. jan. 25-én

(Levél.)

14

Kedves Barátom,

itt küldök még egy fejezetet, egy nappal elkésve, talán még tudja közölni. Ne haragudjon, hogy teendőit még nem írtam meg; most készí-

tek egy tervezetet az Ady-Társaság számára egy országos-igényű „hungarológiai” szakosztály megalakítására; amit ott ajánlok, az Önöket is tájékoztathatja s talán tud embereket találni kis magyar szigetükön is ehhez a munkához. Kéziratom, sajnos, elég rossz (?), sajnálom Önt a sok bajlódásért s a szépszámmal megjelenő sajtóhibáért; Önöknek ott kellemetlenebb lehet mint itt nekem. Az Önhöz intézett levélnek, akkor vettem csak észre, amikor nyomdába kellett volna adni, nincs nálam másolata. Kérem, legyen olyan jó, küldjön belőle egy korrektura-levonatot, hogy kiszedethessük. — (Fekete Lajos újabb verseiben én is nagy haladást látok!)

Szeretettel üdvözlí igaz híve

Németh László

(Levél. — Keltezés nélküli)

15

Kedves Barátom,

most az egyszer nem lehet panasza rám, elég korán küldöm a folytatást; sajnálom, mert elég sok baja lesz a gépeléssel. Szívesen megcsinálnám én, de egész lehetetlen, annyi minden szakadt a nyakamba. Még két, ennél valamivel nagyobb részlet s az Ember és szerep első részének vége; a Tanú története már új rész, bár az utóbbi hetekben olyan rohamosan halad, hogy hamarosan ezt is lezárhatom.

Április elején megindul, Fülep Lajos, Gulyás Pál és az én szerkesztésben az az új magyar folyóirat, amelyért a Tanú megjelenése előtt annyit küzdtem, amelyről azóta lemondtam néhányszor s most váratlanul mégis megvalósult. Mondhatom, az utolsó pillanatban indul meg, a magyar szellemi élet teljes züllésében. Szeretném, ha vállalná a vajdasági megbízott vagy szerkesztő (nem tudom, mi a titulus) szerepét s egyben megírná, hogy hozhatná-e az áprilisi Kalangyában Önhöz intézendő leveletem, amelyben a kisebbségi irodalmak számára próbálok egységes munkatervet adni. Ez a cikk azután az új lapban is megjelenne. Juhász Géza különben néhány napon belül egy körlevelet is intéz Önhöz.

Herceg Jánost megkértem, adjon az új folyóirat számára novellát. Nem is válaszolt. Nem kapta meg a levelet vagy talán nem tetszett neki ugyanakkor megküldött kritikám? Hiszen az a legnagyobb dicséret az én mértékem mellett. Kérem figyelmeztesse őt kérésemre.

Kapott-e az új Tanúból? A kiadó ügyetlenkedik, talán legyen segítségére s küldje meg neki az ottani előfizetőket.

Kende írt a honorárium ügyében, melyet közben megkaptam. Kérem, ne okozzon ez gondot Önöknek; örülök, hogy ez az írás kijött belőlem s ezt Önöknek köszönhetem. Szeretettel üdvözlí igaz híve

Németh László

Bp. 1934. febr. 16.

(Levél.)

16

Kedves Barátom,

itt küldöm a regényfolytatást s a levelet, amelyet új folyóiratunkban Önhöz akarok intézni s amelyet esetleg a Kalangyában is közölni lehetne, ha Ön nem talál valami bántót benne. Ha igen, kérem írja meg, hogy a mi folyóiratunkban is kikorrigálhassam.

Ez az egy fejezet túlságosan hosszúra nyúlt s mivel a levél is megjelenik esetleg, nem akarom a Kalangyát túlterhelni. Ha tudna még egy fejezetet közölni, kérem, írja meg, 5-ig elküldöm, mert szeretném, ha a végire járnánk már.

Sajnálom, hogy a kiadó direkt fölszólította Önt a bírálatra; én az ilyesminek nem vagyok barátja s ha Ön nem tartja szükségesnek a bírálatot, kérem, ne erőltesse csak a barátság kedvéért.

Csakugyan jó volna, ha Szabadkára leutazhatnék, de beengednek-e. S ha leutazom, szeretnék körülnézni már. Talán a nyáron.

Folyóiratunk megjelenik a jövő hónap közepén. Jobb cím híjján én a *Kísérlet* mellett döntöttem, ez legalább kifejezi, hogy itt semmiféle társas vállalkozás sem lehet több kísérletnél. Szerkesztőtársaim zúgóldnak ellene, ̄e én kitartok mellette.

Szeretettel üdvözli barátja

Németh László

Budapest 1934. márc. 26-án

(Levél.)

17

Kedves Barátom,

levelét megkaptam, kéziratot 5. táján küldöm. Sajnálom, hogy nincs módom lemenni; de talán egyike vagyok azoknak a keveseknek, aki érzem, amit éreznek.

Szeretettel üdvözli

Németh László

A *Kísérlet* címe utolsó pillanatban Válasz lett. Sajnos?

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 934. ápr. 28.)

18

Kedves Barátom, sajnos, nem tudtam további kéziratot küldeni, az Ignó-Hatvány heccek megviselték kissé az idegeimet s különben is sok minden forr itt, de a hónap végéig ott lesz az egész kézirat. Ha ez támogatást jelent, szívesen adom Önöknek minden szépirodalmi íráso-

mat, esetleg verseket is, úgy a folyóiratot Magyarországon is olvasot-
tabbá lehetne tenni. Kitartást.
Szeretettel üdvözli

Németh László

A Kalangya erősen javul, bár az új szövetkezés a színvonal ellenére
sem egész veszélytelen.

(*Levelezőlap.* — A bélyegzőn: Bp. 934. jún. 18.)

19

Kedves Barátom,

az életrajz befejezését, sajnós, még egy hónappal ki kellett tólnom, a
Rádió irodalmi tanácsadónak bízott meg s oda rendkívül sokat kellett
dolgoznom ebben a hónapban. Lehet, hogy ez a részlet valamivel szür-
kébb is a többinél, most érzem először, hogy szellemileg is fáradt va-
gyok. Pedig ebben az évben még szükség van az erőmrre; mindent meg
kell kísérelnünk, ha nem akarunk mindent elveszteni.

Szeretettel üdvözli

Németh László

(*Levél.* — Keltezés nélkül)

20

Kedves Uram,

köszönöm felhívását; örülök, ha az Ember és szerep első részének itteni
botránya nem idegenítette el a vajdaságiakat a folytatástól. Valóban
benneállok már a munkában s ha más műveim mellett from is, méllázó
pihenésül, a havi egy ívet könnyen el tudom készíteni. Ekkora havi
porcióra okvetlen szükség van, ha egy év alatt közölni akarjuk, mert a
hátra lévő rész 40 fejezet; egy-egy fejezet borgisz Kalangya oldalon kb.
4 oldal. Én magam is szívesen adnám a művet a Kalangyának, ahol az
első rész megjelent; egy hiba van: elígértem már Gulyás Pál ősszel
meginduló debreceni folyóiratának. Mihelyt az Ön levelét megkaptam,
írtam neki s feloldozást illetőleg cserét kértem. Ha megköti magát,
még mindég van egy megoldás: az 1935-ben megjelent Ember és sze-
rephez nemcsak egy folytatást akarok írni, de egy előjátékot is: (mű-
vem vezérgondolatainak a foganása, kifejlése gyerekkoromban s ifjú-
ságomban.) Végső esetben, ha Ön igényt tart erre, ezt engedhetném át.
(A három Ember és szerepből egy 4—500 oldalas egységes művet sze-
retnék önteni a jövő könyvnapra)

Sajnos, a honoráriumról is beszélnünk kell. Emlékezhets, hogy ré-
gebben ezt a kérdést én nem igen ismertem. Amióta beteg vagyok s
egy-két éven belül valószínűleg el is patkolok, gyerekeim javára anya-

gilag mindent el muszáj követnem. Mivel a folytatások hossza különböző; az a kérésem, adjanak egy-egy (nem petit) Kalangya oldalért 40 dinárt. Ezt a pénzt át sem kellene utalni: téli szabadságomat, ha kapok, Dalmáciában tölténém el családotól (sajnos egy nyárral nem tudom megúszni többé az évet; télen is nyaralnom kell) s akkor felhasználhatnám.

Válaszát várva, szeretettel köszönti híve:

Németh László

Felsőgöd, 1938. jun. 3-án

A folytatásokat 10.-ig küldöm, de viszonzásul korrekturát kérek. Igen valószínűnek tartom, hogy Gulyás felold ígérete alól.

(Levél.)

21

Kedves Barátom,

Gulyás feloldotta az *Ember és szerepet* (ha jobban megfelel, adjuk a „Tanú-évek /az Ember és szerep folytatása/” címet neki) s én küldöm is az első folytatást. Megvan még két nagy fejezet, de javítatlan s tudom, hogy a nyomdának sürgős már; a korrekturával azokat is leküldöm. A korrekturához nem szükséges a kézirat; emlékezetből javítom. A honoráriumot, mint jeleztem már, Jugoszláviában szeretném fölémészteni s így ott maradhat. Meleg sorait nagyon köszönöm; a szolidaritás kézfogásán kívül külön békejobbra, úgy hiszem, nincs szükségünk: tudtommal nem volt köztünk neheztelés.

Őszinte barátsággal üdvözli

Németh László

1938. június 14-én.

(Levél.)

22

Kedves Uram,

elküldöm a végre kijavított második folytatást; kész már ez a rész június eleje óta, de mivel a korrekturát a nyomdának s nem Önnek kellett küldeni, nem siettem a javítással. Látom, mégis apróval szedték; nem bánom, de akkor hozzanak is minden számban két fejezetet, így az értelem is jobban jár s a szöveggel is elkészülünk a tavaszra. Ha valami megjegyzése van, kérem, közölje. Ősztől, amikor Pesten lakom, valószínűleg gépelt kéziratot küldök; akkor nem kell a korrekturát külön felküldeni.

Szeretettel köszönti híve

Németh László

(Levél. — Keltezés nélkül)

Kedves Barátom,

a kézirat felét elküldöm most, hogy türelmetlenségének táplálékot adjak, a másik fele 17.-én ér oda. Feleségemmel, úgy látom, sokat levelezgettek. Ön izgult is közben, mivel egy levél csakugyan elveszett, az egész dolog azonban nem éri meg a póstát és izgalmat, olyan egyszerű s emberi. A nyomdában valakire rábízták szept. 22.-én a korrektúra föladását s az megfélekedezett róla, nem adta föl csak 30.-án, amikor, úgy látszik, már mindenki tükön állva várta vissza. Hogy ez így volt, kitűnik abból, hogy a korrektúrához mellékelt levél kelte szept. 22., a boríték szabadkai bélyegzője szept. 30. (ez a boríték volt az egyik dokumentum, ami a feleségem levelével elveszett; még egy 30. bélyegzőjű bélyegem, amit a gyerekeim levágtak róla, itt van nálam). De kitűnik abból is, hogy a nyomda második korrektúrát sem Felsőgödre sem máshova nem küldött, aminthogy az elsőt sem kaphatta vissza „címezett ismeretlen” jelzéssel, — hiszen azt én küldtem meg neki kijavítva. Az egészet csak azért üzentem meg, nehogy azt higgye, én voltam hanyag a korrigálásban. A másik dokumentum egy feladóvevény volt, amellyel feleségem akarta bizonyítani, hogy ő a kéziratot ajánlva adta fel, csak nem mint levelet, hanem mint üzleti papírt. Ezentúl levélként küldjük.

A Kalangyát kapom s Herceg János szép cikkét szívből köszönöm. Félek, hogy életrajzom nem lesz méltó azokhoz a nagy dicséretre. A szeptemberi események lelkileg nagyon megviseltek, rendkívül peszsimista vagyok, az egészségem azonban csodálatos módon jobb mint két esztendő óta bármikor. Volna még mondanivalóm, de a pósta megy, a vasárnapi küldeménybe majd folytatom.

Szeretettel köszönti

Németh L.

(Levél. — Keltezés nélkül)

Kedves Barátom,

elég későn küldöm a csomagom s csak egy fejezetet, bár az eddigieknél hosszabbat. Nehezen megy ez a munka. Amikor elkezdtem, azt gondoltam egy magyar-passiót adok. A görögöknél a nagy szenvedés nemzeti kincs volt, az agyongyötört Oedipusz csontjaiért városok versenyeztek. Az én hat-hét éves vergődésem olyan mű alkotásának éreztem a — szenvedésnek, hogy azt hittem, csak oda kell ajándékozni. Csak most, írás közben, érzem a különbséget. Oedipusz olyanoknak jajgat a színpadról, akik ha borzadnak is tőle, de van érzékük kínjai iránt. Az én olvasóim, érzem, nem a törekvéstragikumát, hanem a szenvedést megokoló történeteket nézik, mint pletykát és emberszólást. Ez megköti bennem a jajgatót. A fiókomnak kellett volna írnom: ott lett volna az igazi. Nem lenne okosabb, az esztendővel abbahagyni? Mondja csak ki

őszintén a véleményét. Én úgy érzem, hogy nem azt kapták, amit az első rész után vártak.

Szeretettel köszönti híve:

Németh László

Budapest 1938. nov. 16.-án.

Onnan hogy fest a mi viszonyunk a németekkel? Beszélnek-e német—cseh—magyar vámunióról? Ismeri az én Debreceni Kátémat, ott erre is kész volt, öt év előtt már, a passzus.

(Levél.)

25

Kedves Barátom,novemberben is jeleztem, az Ember és szerep folytatása (.....előtt) egyre nagyobb belső akadályokba ütközik.lehet más mint vádbeszéd s minél lojálisabb akarok lenni a panasztevésben, annál inkább tetszhetik pletykának. Hisz még ön is... De ha még folytatni próbáltam volna is, négy nap előtt olyan csapás ért, mely az agyam is megállította. Apám agyvérzést (helyesebben agytrombóvizist) kapott, bénán, kialvófélben levő szellemmel fekszik a klinikán. Ha életben marad: egy aggcsecsemő marad ránk. Ő volt gyerekkorom óta a legjobb barátom, eszményképem. Nem, nem tudok írni, s a nyilvánosság számára (...). De ha valami kárpótlást akar, odaadom Önnek VII. Gergely drámám (legjobb művem) közlésre. Ha kell, postafordultával ezt küldöm. Gyors választ kérek, mert aszerint fogalmazom meg a Kalangya olvasóihoz intézett rövid mentegetőzésem a folytatás elmaradásáért.

Sokszor üdvözli híve:

Németh László

(Levelezőlap, sérült állapotban. A bélyegzőn: Bp. 938. dec. 11.)

26

Kedves Barátom,
itt küldöm a kért bejelentést. Téved, ha azt hiszi, hogy elhidegültem Öntől; ha a megszólítást elvitettem, szórakozottságom és a sietség mentse, mindkettőre megvolt az okom. Az Ön álláspontját én megértem: ahhoz húsz-harminc évvel kellene idősebbnek lennünk, hogy ami ma pletykának látszik, történet-magyarázatnak lássék. A VII. Gergelyt mégsem küldöm le: eredetileg a Korunk Szavában kellett volna jönnie; a szerkesztő boldogan vállalta, mint a középkori egyháznak nagy magasztalását,

az egyházi cenzura azonban nem engedte át. S mért lennének a Vaj-

daságban okosabb katolikusok mint Pesten? S több kellemetlenséget igazán nem kívánok már okozni. Talán egy másik kész darabom küldöm le megtekintésre hamarosan: azt azonban előbb le kell gépeltetnem.

Változatlan barátsággal:

Németh László

Levelét csak tegnap este kaptam meg: azért késtem. Korrekturát a Levél-ről, ha Ön vállalja, nem kell küldeni. Részvétét köszönöm. Feleségem azt kéri, hogy honoráriumomból 10 P-t legyen szíves Herceg János kislányának, karácsonyi ajándécul, keresztszüleitől, Zomborra átutalni.

(Levél. — Keltezés nélkül)

27

Kedves Barátom, nagyon köszönöm gyönyörű ajándékát. Nagy segítségemre lesz a szerb nyelv tanulásában, most hogy az írószágtól el...tam (?) megint a nyelvtanulás a legnagyobb örömöm. A VII. Gergely közben már megjelent: egy most induló színházi lapnak dobtam oda, akárhol, de legalább legyen kinyomtatva (A szerkesztője különben író és jó fiú: Komjáthy Aladár) Nagyon sajnálom, hogy a januári Kalangya nem jelent meg. A „Tanúévek” miatt, mint ma megtudtam, nagy kampány indul meg; az a színe lehet, hogy előlük futok meg. Legalább az Önhöz intézett levelemre tegye rá a dátumot (úgy hiszem dec. 15—20 közt küldtem el) s ez igazoljon valamelyest.

Szeretettel köszönti barátja

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 39. I. 11.)

28

Kedves Barátom, nagyon örülök, hogy a Kalangya mégis megjelent januárban. A világért ne írjon Gellértéknek, nem ők hanem Gálék fenyegetnek — nem cikkel hanem bírósággal. De meggondolják ők azt, ne vesztegessünk időt és figyelmet rájuk. Az első pénzküldemény megjött. Az utolsó 20—30 P-t, kérem, ne küldje el, azon könyveket szeretnék hozatni. Most megint foglalkozom a szerbvel. Multkor nem a Madách-fordítást dicsértem meg, csak a kiállítást. Ha összehasonlítottam az eredetivel, majd megírom véleményem. Szeretettel köszönti

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 39. jan. 19.)

Kedves Barátom, a két pénzküldeményt megkaptam, köszönöm. Gál Istvánnak, arra kérek, írd ezt: „Én Németh Lászlótól tettem függővé, hogy nyilatkozatuknak helyt adjak-e, ő a következő választ adta: Nem tudom, hogy Gál Istvánék most Halvany Lajoshoz vagy a nyilasokhoz állnak-e közelebb, de ha ellenem akarnak tenni valamit, az egész magyar sajtó az övék.” Ha nekik mégis a Kalangya kell, bocsásd rendelkezésükre. Ne takarítsuk meg nekik, hogy újból levizsgázzanak. Én a januári Kalangyában letettem a tollat, s komikus volna, ha ő értük fölvenném. Választ tehát nem kapnak. Bizonyítékom és hitelem nem papírokban van, hanem az életemből süvítő igazságban. Ha ez el nem söpri, akármit írnak is, én egymagam a nyájjal hiába feleselek. Hogy nyilatkozatukat hogy és mint adod közé, a te dolgod. El van rontva a napom, az irodalom büze ismét elért! Dehogy írok, publikálok én többet. Szeretettel köszönt híved:

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 939. febr. 11.)

Kedves Barátom,
Gálék összeesküvésének furcsa hatása volt: föltámasztotta bennem a dacot, hogy művekkel szégyenítsem meg őket. Egy huszonnégy órát émelyegtem, undorodtam, azóta megint a muszáj — Herkules vagyok. Valami olyasminnek az indítására szántam el magam, mint a Tanú volt; a címe: Tanú Könyvtár lesz s három témakörből közül műveket: 1) Közép-Keleteurópai népek 2) magyar szellemtört., kritika 3) színház: tanulmányok és eredeti drámák. Egész irodalmi jövedelemem, melyet most készültem a Franklinnál visszadobni, erre szánom s mindazt amit három év alatt eszmékbe kivajudtam, újból a nyilvánosság elé viszem. Nekem nincs mit veszítenem benne, csak a gyermekeimnek. S épp azért kellett hozzá az ügyszereteten kívül egy kis dac, felháborodás, szóval örület is.

Ilyen körülmények közt már Neked is örömet adom át áprilistól folytatásra a VII. Gergelyt. Könyvbírálatot is szívesen adok szerb—horvát—szlovén írókról. Állapodjunk meg abban, hogy ha a legjobb jugoszláv írók egy-egy művét elküldöd nekem, én azt könyv ár fejében megbírálom. Krleža Eseji jók, de nincs-e egy külön horvát—magyar szótár, mert én bizony ezt sokkal nehezebben értem mint a szerb írókat, mégsem egészen ugyanaz a nyelv. Nagyon kellene egy szlovén—német szótár is, aztán egy friss, szerb—horvát irodalomtörténet. A honoráriumtól talán küldhetnél; itt lehetetlen jugoszláv irodalmat beszerezni. Hercegtől kaptam könyveket, de a Necsizta krv nem volt köztük, Krležától mást is szeretnék látni. Nagyon érdekelné a régi raguzai költészet. Gundulič bizonyára kapható iskolai kiadásban. Népköltészeti

gyűjtésem van, de olcsó kiadásban, jegyzetekkel szívesen olvasnám a középkori szerb krónikákat stb.

Ne haragudj, hogy így megrohanlak, de május elejére készen kell lennie az első három füzetnek. Hercegnek a napokban írok. Szeretettel köszönt híved:

Németh László

1939. febr. 14.-én.

(Levél.)

31

Kedves Barátom, rég vártam, hogy valami életjelt kapok tőled, esetleg a kért könyvek egyikét-másikát, de mint Hercegektől hallom, te meg éntőlem vársz választ s nem tudod mire vélni hallgatásom. Azt is tőlük tudom, hogy a VII. Gergely a májusi Kalangyában jelenik meg — a 13.-i bemutatóval egyidőben. Sajnos, ettől a bemutatótól nem sok jót várhatok, a Nemzeti későn látott hozzá s a darab is nehéz, korai volt színpadra engedni. Mi az oka, hogy az áprilisi Kalangya nem ért el hozzám? Gálék nem jelentkeztek? Szerdán kiköltözöm Felsőgödre (Duna u. 8), oda írájál. Nyáron a regényem harmadik részét írom, de ősztől szabad ember vagyok, nyugdíjaztatam magam s akkor a Kalangyának is szívesen számolok be magyar és szerb olvasmányaimról. Ölel:

Németh László

A pénz, 800 dinár, megjött.

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: Bp. 939. máj. 1.)

32

Kedves Barátom, a Pester Lloyd irodalmi szerkesztője elküldött neked egy cikket: Budapest meghódítása; ha a Kalangya használhatja, add ki, ők nem merték vállalni. A VII. Gergely jobban sikerült, mint az előadás után vártam (bár Timár József a főszerepet elsőrangúan alakította); úgyhogy csaknem elfogadhatom a gratulációt. Az újságíró Kamarába én nem kértem a fölvételem. Most jelenik meg *Kisebbségben* című könyvem, majd küldök belőle. Szeretettel köszönt híved,

Németh László

(Levelezőlap. — A bélyegzőn: 939. máj. 28.)

Kedves Barátom,

vártam a válasszal, mert egy cikket is szerettem volna egyszerre küldeni a kértek közül, azonban valahogyan nem futott ki a tollamból s közben egy olyan összefoglaló mű bontakozott ki bennem, amelybe ezek a föladdott problémák úgy is beleolvadnak. Nem tudom, küldött-e a Kecskeméti Nyomda *Kisebbségben* című könyvemből, mely a Tanúnak lesz valamiféle folytatása. Én magam is csak két példányt kaptam belőle s abban bízom, hogy az ismertetési példányokat ő küldte szét. Hát ennek az új Tanúnak a következő számát akarom én (*Néma esztendőkre* címen) a politizáló s nem politizáló (tehát kultúra-csináló) magyarok kalauzául megírni s abban bőven lesz szó mindarról, amiről cikket kértél: Földindulásról épűgy mint nyilasokról. Még az én VII. Gergelyem előadásáról is (Isten őrizz, hogy Illyéssel írass róla, meg sem nézte). Szó lehetne róla, hogy ezt a három-négy Kalangya ívnyi tanulmányt vagy egy részletét (nagyobb részben még az őszi megjelenése előtt) ti is közöljétek; ha van kedved hozzá: majd küldök mutatót belőle. Darabjaim is írónak s mindég örülök, ha nyomdafestéken is fönmaradnak — tiltakozásul az előadás ellen.

Némi szemrehányást olvasok ki leveledből, hogy nem érdeklődöm eléggé a dolgaitok iránt. Sajnos, amit a hivatal és betegség meghagy — csakugyan a félbenálló műveimre kell — de még, ha akarok, sem igen tudok hozzáférni a szerb dolgokhoz. Lám, titőletek sem kaptam egyetlen művet sem készülő kelet-középeurópai tanulmányomhoz. De azért igaz fegyvertársi barátsággal gondolok rátok s hálás vagyok, hogy írásaimat szeretitek és kívánjátok.

Barátsággal köszönt:

Németh László

Sátorkő, 1939. június 11.-én

(Levél.)

Kedves Barátom,

bizony változatlanul rossz levélíró vagyok s ki tudja hányadik válasszal tartozom neked. Köszönöm az utolsó Kalangyát, Szőnyi tanulmánya kellemes meglepetés volt, nem a tartalma, hanem a színvonala miatt. Ilyen jó cikk itt is ritkán jelenik meg. Látszik, hogy ismer és nemcsak a cikkírás kedvéért foglalkozik velem.

A *Kisebbségben*-t, úgy látom, te is félreérted — olvasd el a befejezését még egyszer figyelmesen. Nem azt mondom én, hogy az asszimilánsokat rekesszük ki vagy némítsuk el, hanem hogy egy új „magyarrá keresztelésnek” kell alávetniük magukat: a Berzsenyiek, Kemények, Adyk, a „mély magyarság” forrásában. Támadni csak a hazaárulókat

támadom, akik mindig kikacsintanak az országból s a magyar nép ellen akarják behozni vérrokonaikat.

Sokat beszélünk arról, hogy a tavaszon mégiscsak lemegyünk Raguzába s közbeejtünk titeket is. Remélem, sor kerül rá. Szeretettel köszönt
Németh László

(Levél. — Keltetés nélkül.)

költők és versek

Ócskavasak a tanya körül

BRASNYÓ ISTVÁN

De hogyan veszi fel
majd a szőlőkacs
a rozsdával a versenyt
s hogy jön létre
kényszerű megállapodás
az égtájak négy
sarka között:
szél, csontokban süvítő,
míg fülünkben bádoglep
csikordul.
És a burjánzás, mely
előlről indul
a szegekben
meg a kévekötő aratógépben,
mekkora koplalások,
ha a kényszerű augusztus
fényeivel odavág
a mindörökre sergő fekete
földnek,
seregélyrajjal felette —
és a lendkerekek,
melyek meghaltak fejünkben,
majd elkezdik újra
a zümmögést
tartósabb mulandóságban
a hidraulikus emelőknél,
könyécsapoknál
és lehulló vaskönyökeknél.
És a mágnes,
mit vonz majd a mágnes,
ha dél körül
zsendülni kezd a berkenye,
és apró szikrákat hajtanak
a felhők;

mit vonz a mágnes,
míg a pólusok kékje
vörösbe játszik az alkonyatban?
A mágnes,
ha szövetkezik a rozsdafolttal,
s keserű porral
megtölti tüdejét,
az iránytűk mely irányt mutatnak
árnyékában a körmös
Hofherroknak,
és a légyraj,
mely lecsap a motorházra,
micsoda vért facsar
a rozsdamarta ornamentikából a
vadszilvabokrok tüskés vesszői
közt?
Meg az izzófejek lángoló csodája
hogyan keveredett ellentmondásba
a zsinéghúzó kutyafejjel,
a manilakenderrel
s a Fülöp-szigetekkel,
a jutazsák égővvel,
ahol a hold hajnalban
harmattal teli felragyog.
És majd a harmat,
mely a kaszák fogazott élet
kikezdi,
vagy a kultivátort
a krumpლისorok mélyén,
mikor a töltőgető vasat
az enyészet végleg
a pinceablakban felejtette.
És az oxigén atomok
kérdeni fogják a levegőt,
hogyan a nitrogén atomok, túltengésben
a hereföldek meg a baltacim-
táblák felett,
belemennek-e a kockázatos
egyensúlybillenésbe —
hogyan a karbon atomok a rothadás
kezében
a hidrogént próbálják rábeszélni
az egyértelmű közösülésre,
ily módon hagyva jóvá
az itt lejátszódó oxidációt.
De ugyanakkor mi történjen
a világ fa részeivel,
cséplőgépdobot borító deszkalapokkal,
a kaszát rángató cigányasszonnyal
a főtengely hegyén,
és mi legyen
a baltával ácsolt szántalpakokkal,
szalmadobó elevátorral,
vagy a petrencerudak sokaságát
hogyan fogja ó hogyan
hálójába az éj?
Meg a kocsiodalakat ölelő pántok,

oldalvasalások
miképpen szabaduljanak
kényszerű fa-fogságukból?
Meg a löcsök feje
s a ferhécek hídjai
és a csatló
sarkosra kalapált talpalója
miként robbanjon át
a végtelenbe?
És ne mondjuk, hogy a patkó
egyben a leszakított lópatával
még szerencsét rejteget;
vagy hogy a régi
csukázó szigonyban
még felébredhetnek valaha a vizek. —
Az izzólámpa is
majd kellő hőfokon
társulni fog a sejtelmes
vibrálással, mely a búzára
acelat peregtet,
vagy az esőre lángol,
mint máskor, Péter-Pál-nap
táján
a felsikoltó árpaföldeken.
Csak a gumicsövek,
a gumicsövek foszladozó
vászonzelükkel,
csak azok néznek majd szembe
a következményekkel, ha az
akkumulátorok kénsavoldata
áttör ölmon és üvegen
s torkukban habzani kezd
az elszigetelődött elektromosság.
No meg a hosszú csücsű olajozók
ha a mazutot
és fáradt olajat
végigspriccelik a szerszámos
ládák nyitott fedelén,
és odabenn az öreg csavarhúzó,
a 16-os és 18-as kulcsok,
meg a hatalmasra tátott szájú
32-esek,
vagy a franciakulcsok és vinklik —
micsoda fáradt özönvizében
a végső rajongásnak!
És az ökörvontatású műhelykocsiban
vászna és vasak perverz
viszonya:
aratógépasztal cirádé ponyvája
és a gépész takarója a
vaskerekeken.
De ahogy a küllők
kifutva a kerékagyból
a keréktalp lemezét átdöfik
a zöldben —
és a csavarfejek
ahogy a lemezre tapadnak!

De hogyan kapcsolódik
a szőlőkacs a rozsdához,
vagy a ribizli piros bogyóit
hogyrógatja majd
a hosszú drótkerítés?
Vagy a levelek,
melyek odaformnak
az átizzott pléhlemezekre,
mi módon realizálják
vágukat s régi terveik?
Meg a farkasalma majd
ha már egészen magasra nőtt
az üzemanyag hordó lyukas
szoknyája alatt,
hogyan jut tovább, felfelé
a kétségbeejtő delejben?
És ki mutatja majd útját
a megvasalt szekérrúdnak,
vagy a láncnyakló peckét
ki veti át végérvényesen
a karikán?
A téli hó hol lesz otthonosabb,
hol nyalja simabbra
a világreszek pergő festékrétegeit?
És ki lakik majd abban
a traktorkabinban,
mely frissen érkezett,
elfekvő ablaktörlővel, —
a pozíciólámpákig feszített
kábelokon már
indul a híradás;
odafönn a háromszög
sárga táblája lecsapva
és jelzi a jármű hosszát:
irgalmas jóisten.
Am itt vannak még
a kések és a sarlók,
a kenderkaszák, a répavillák
vakított ágakkal,
kendertiloló szöges pofája;
gulyáskürt,
megadva magát
a törött petróleumlámpának.

nyolc vers

FOKY ISTVÁN

BIZTATÓ

Igyál, Apám, hogy
bor-véred újra lángra kapjon!
Dolgozz, Apám, hogy
izmod szakadjon. Kapálj, Apám,
jeges esőben,
attól sorvad a májad. Egyél, Apám,
ott lent gyökeret, szarkalábot!

Igyál, Apám, hogy
bor-véred újra lángra kapjon!
Ordíts, Apám, hogy
szíved szakadjon. Kaszálj, Apám,
agyat forraló napon,
attól görbül a hátad. Hidd el, Apám,
hogy ott fenn jól csináltad!

Igyál, Apám, hogy
bor-véred bennem lángra kapjon!
Segíts, Apám, hogy
erősödjön a hangom. Biztass, Apám,
veled maradnom,
csontból gyökeret ereszték. Szeress, Apám,
és egyszer ott lent én megkereslek!

KÉSEI KÖNTÖS

Egyszer azt mondta nekem,
egyszer H. azt mondta nekem,
hogy csak menj közéjük, s
akkor szótlépnek, izeidben
marcangolnak dühödten
húscafatokra.

Felkötöttem én akkor
Anyám Mária-kendőjét,
hogy legyen mibe törőlnöm
izzadságomat, vastagabbra
éreltem talpamon a bőrt,
hogyha futnom kell, szabad
legyen előttem az út.
Néhány éneket tettem gyömbérrel
és sáfránnyal zsebembe
a szurdokokból, hogy véletlenül se
fogyjak ki a dalból, mikor halálra
gyötörnek. A mellemben
fickándozó agyam szegénynek való
és árokpartra kívánckozó
csikos pregacsába csavartam, hogy
egykor hazatérjek. Végül a
középzárt e-met emeltem
a Kopasz hegynél is magasabbra!

H.-nek igaza volt!
H., Te akkor nagyon igazat mondtál!
Mert az történt velem, hogy
másnak kellett a Mária-kendőm
divatos vállterítőnek,
lenyúzták talpamról a bőrt
betűk alá pergamennek,
énekeimet átírták örömdalokká, és
a mellemben izzó agyam
éhségüket csillapította. A cifra
pregacsát falaikra
dísznek akasztották, hogy takarja
a véres freskót, csupán
egyet nem tudtak elvenni tőlem:
a Kopasz hegynél magasabbra emelt
középzárt e-met!

ANYÁM! Kései köntösben jöttem
vissza a szurdokokba
újabb Mária-kendőért, régebbi
dalokért, szilajabb húsdarabért
a mellemben, hogy

MEGÁLDJ!

ZOKOGJ ÉRTEM TE HŰSÉGES BORANYAI
ANYÁM! Te, az egyetlen asszonyban
két asszonyt lakozó,
te értem remegő vérem, mert
az énekszóval virrasztók térítését
másképp nem vállalhatom!

A bérem megkaptam, de
megyek vissza holnap és
holnapután is megifjodni közējük,
hogy csontos öklöm rügyeiből tavasszal
ránk ne a BALSORS fakadjon!

ZOKOGÓ

Nálunk álltukból dőlnek ki
az emberek. Aztán csak megmossák
őket gyökérkefével a hegyi kosztól,
feladják rájuk egyetlen
ünneplősüket — abban ígértek
örök hűséget
egykor valakinek —,
hogy ne mondhassa a deszka:
kutyát tettek közéje!

Nálunk jöttükkor nem ordítanak
az emberek, és nyugtukban sem
csikordul dühtől tajtékosan
foghíjas morzsolójuk.

Temetés van a Vihar sarokban!
Rendszerint abból az irányból
szokott koppanni a jég, csapni
a villám.

A Vihar sarokban minden nap
délutánjára esik egy temetés, és
minden hét keddi napjára — mert
azon a napon tartják ott
a nászt —,
egy-egy éjjeli születés jut.
Baranyában lehetőleg csak éjjel
hozzák az anyák gyerekeiket a világra,
mert nappal kapásan
vagy permetes lével a háton
muszáj a békétlen hegyet járni.

Mondjátok csak, mi lesz velünk,
ha naponként csak temetni járunk,
de szülni hetenként — azt is
szorultában —
csak egyszer szabad?
Mi lesz belőlünk?

Bor-vérünk lörévé válik, s
oda lötyinthejtük keszeg
malacoknak, hogy gömbölyödjének,
és legalább azokból falhassunk
kedvünkre az utolsó toron?

**NE ÍGY! Ne így VÉREIM! Ne ilyen
búsüveges szemmel! Ne szegre
akasztott szeretettel, ne
egyetlen gúnyában, kemény szó
nélkü! Ne püffedten a termékeny
ölű homoktól futamodva, ne
örökmécses nélkül a kihűlt szív
kallanában, ne
gyalulatlan deszkára bukva,
ne így a Vihar sarokból,
DE ODA MONDVA!**

Mert másoknak hárompapos halottas
mise járja, mások felett nagy és
kis családok, ismerős ismeretlenek
megjátszott gyászban.
Másokért zokog a bölcső és a
nyálasra korhadt koporsó,
a betűvetők azon rimáncodnak
mások felett, hogy a nagy Ó volt az
utolsó, másokat hamvasztanak,
szilkébe rakják,
sorolják gödrük fölé az
érdemeket, másokért a napos
kisdud harmatcseppnyi szíve
is megszakad, másokról
újságok úrhatnámként írnak, s
teljes oldal
a gyász azon, mások halott
porához a rádióból, tévéről
szólnak, és megindulnak
értük a tengerek, mert tengeren
túlról is van érkezésük búcsúzni
tőlük a gazdag, de kívülre szakadt
szegényeknek!

Utolsó mosolyában kikeményített halott
fekszik Kiskőszeg és Darázs között
a Vihar sarokban!
EGY NAGY NAMÁRMOST HALOTT!
Nem feketét veszek fel hozzá, hiszen ott
a halál öröm, és
az elmúlásban mindenki egyforma!
Nem feketét veszek fel hozzá, hanem
a mindennapimat, magamat
a szurdokokból, dalaimat a
homokból, leköpött fintoromat
anyámból, mert
a **NAGY HALOTTNAK** ott a Vihar sarokban
nem jár hárompapos gyászmise, felette
se nagy, se kis családok, se
ismerős ismeretlenek nem szorulnak
megjátszott gyászba, nem zokog érte
a bölcső és a nyálasra korhadt koporsó,
aki betűt vetett neki, nem azzal jön, hogy
Ó az utolsó,
a **NAGY HALOTTAT** nem hamvasztják,

földi maradványait dióhéjba se
rakják, sorolni sem fogják az
érdemeit, érte nem dobban
a kised egynapos harmatcseppnyi szíve,
nem kerül lapba halálának híre
teljes oldalon gyászkeretbe, hozzá
a rádióból se szólnak, tévéről se
tereketnek, és nem indulnak meg érte
a tengerek, hiszen
tengeren túlja már régen porlad!

Zokogó!
Zokogj, zokogó, a húsdod égetve,
mert az elmúlásban mindenki
egyforma!
Örök nyugalom neki...
Zokogj, zokogó, miattunk, akik
elmenni állunk naponként sorba!
Zokogj, zokogó,
ÖRÖK NYUGALOM NEKÜNK...

HÍVOGATO

Boriskákat hoznám ide,
hoznám, de hoznám, persze velük
még nem lesz érkezésem
szólót velő népem. Mert a
Boriskák nagylányok lettek,
és szüzességüket
féltve négy fal között,
tapétás micsodáikban őrzik!

A Boriskák azok, akik a nevetekben
firkálnak agytudományról, pedig
ugye hogy szeretnétek, ha a kellemes
nagylány egyszer itt vágná bele
nyelvének kapáját a szülőföldibe
a ti pásztáitokon? ... Hívogatom őket,
azért szólni, enyves lábizzadságokról
tudnak ők szólni bitorul meg dalolni
bezárt füttyösként a várfalak alól!

Hahó! Én szólok, Bori- skák! Véreink!
Csak erre fogjátok már egyszer
nyelvetek rúdját, hiszen
itt helyben szeretnének látni
szurdokos mindannyiunkat a Jugoszláv
magyar nyelv nevében! Töletek akarják
hallani szívet hasító hajnali
dalikázás előtt, hogy kenyér-e vagy
könyér-e nálatok az élet!

KIULT AZ ÖREG A KÖRE

Pirkadatkor kiült az Öreg a köre.
A köre. Szőlőtőkék közé. A mezsgyeköre.
Arcának párnáin ránc-cérnák.

A Karasicát nézte az Öreg.
A köről. Szőlőtőkék közül. A mezsgyeköről.
Füstölve várta rügyének bimbóját.

Mikor az első sugár kibukott,
ing meg nadrág jött a hegyi úton,
harmat-csillagot gyűjtött a talpa.

Gurult csak szálfegyenesen,
pedig gömbölyded volt a kis pufók,
reggeli festmény volt az arca.

Csontok roppantak. Felállt az Öreg.
A köről. Szőlőtőkék közül. A mezsgyeköről.
Bicskát nyikkantottl ébredésre ötarcú keze.

A gyerek meg csak a nyomában,
lépésre lépést vigyázva, hogy
lássa, mint kell dolgozni vele.

Metszeni vitte az Öreg a gyereket,
ébredő venyigét sajdítani, hogy
sebéből fogamzós életbe fusson.

S elvitte őket az álmos szemű hegy,
kibukott teljesen a Nap,
és nagyot kiáltott a szőlős púpon.

KOPÁCS

Arrafelé a pákászoknak már
leollózták a szárnyait,
pontyborítgató kosárba rakták
őket, minden hálót a szélnek
eresztettek, és négyzetes bőrükből
kihullott a tavaszoló vakolat.

A csónakokat mosószékké
alakították, és most
naphosszat csak mossák
száraz lelküket csontfehérre.

A Kopácsoló fokon nem muzsikálnak
többé a gébicsek, fönt a rezdülés
nélküli égvízben
kárókatona terelgeti felhő-bárányait.
Esőváró ballag a sípoló tüdejű
töltésen, és a drávai szél
belehuhog csónadrágja szárába.

Kopácson a szívek se kopácsolnak,
csupán a paradicsomukat öntözik
verejtékükkel a földnek döfött fejű
asszonyok, miközben
az örök Paradicsomért káromkodnak.
Egyszer este lesz,
és a vízbe hullik egy nagy kézikosár
Fiastyúk.

VINCELLÉR A BIKUS MELLŐL

Csuma bátyám, miről ordít a bor
olyan haragosan, ha forr? Miről
jajong asztali citerátokon ott
a Bikus csörgedező ágya lábánál?
Felelj hát, öreg vincellérem!

Nem bor az, fiam, vér az, fiam,
most szedtük szemgolyónyi
bogyókból. És a hangoskodása, a
zubogása, a zokogása, mind-mind
zárva van rendesen pántolt hordók
éjjelében.
Ne siess, fiam, ne siess erre,
mert ha őszirózsát kapsz a melledre
lányos köszöntőnek, mire fölvirradsz,
láttni fogod, hogy seb az, amibe
temetkezhetsz, amiből megszülethetsz.

Nem bor az, fiam, vér az, fiam,
egy háromszöges határ
bezárt verejtéke.

LEVÉL ÉS VÁLASZ

Ez a levél adassék Haba Vince bátyámnak, Leányvárba. Köszönetemet és magam ajánlását, vitéz Bátyám! Írok az egészségem felől, mint ahogyan azt távozásomban meghagyád. Azzal aztán emberséggel lennék, amit viszont óhajtok kegyelmednek. Olyan időkre van kilátás, hogy véreink rontással gondolnak Ránk, mert tegnap a kelési ima után elindultak fészükéből, és hamaros érkezésüknek vettük hírét. Irányomban ne gondoljon Kegyelmed remegéssel, mert Boranyából szakadt véremben igazvást megbízhatok. Hanem aki istenünk van, mi buzgósítja véreinket Ránk, erre vélem feleletének érkezését, vitéz Bátyám! Hiszen nem kötöttük le oldaluk mellől kitűnő Fringia-kardjukat, és szabljuk fölül a bőrpoharat. Mégis ránk acsarkodnak, de bár volna érkezésük annak miéértjére is. Vitéz bátyám, hamarsággal választ juttasson nekem. Írjon énnékem az egészsége felől, hogymint van. Evvel isten tartsa Bátyámuramat. Levelem kelt Péterváradon, Szent György hava negyedik hétfőjén. a. d. 1971. Foky István.

Ez a levél adassék Foky István atyámfia, Péterváradba. A magam ajánlását, atyámfia, és buzgósítsa véred a türelem alamizsnája. Csináljon föléd fészket az alkalmas idő, hogy önnön véreink rontását csillapító madarak fészkeljenek abban, ti pedig ne vesződjétek buzgón a bajra való készülődéssel. Mert jaj volt tegnap is és holnap is az lesz azoknak az étke, akik véreik dikóján hálva akartak s akarnak szeretni, szeretkezni a féktelen idővel, dúskálni mások szerzeményében, temetni ott, ahol különben nászt kellene ülni s kardot izgatni azon, hogy attól a megfelelőt kapni, aki szomszédod vagy rosszabbik esetben a fél karod. Atyámfia! Akikről írtál, nem is kelési, hanem nyugvási ima után indulatoskodtak feléd, és fogd ésszel, mit adhat az olyanoknak a szorgos idő, aki a napi szorgalom után érkezik véreire érkezni? Ugye, balgaság még gondolni is rája? Ezért keményítsétek szívetek konyháján a láncokat, a kardokat nem letenni még nyugváskor sem, és a sólymok csak fél szemükre pihenjenek karjaitokon. Szedjétek össze az erdőn a rőzsét, szalmátokat csak föl a garatra, a konyhaházban mindig gondoskodjon a láng, s akkor, nekem kedves atyámfia, jöhet Rátok akár a Tél is. Mert az ha beáll legelni erre az egyenes földre, akkor a tüzes vas nem gondol házasodár fenevadként a fejetekre üzeni égnek haragos gondolatával. És ha mégis történése érkezne sötét sejtelveidnek, akkor, nekem kedves atyámfia, ki a szemetek üregéből, ne féljétek minden szépségeket lángra vetni, kován taplót acéllal csettintsetek, még ha oda vész lőtt sólyomként az utolsó jajotok is szájatokból. Mert tudjátok, Leányvárban is állnak már a zászlók, kürtöket agyagból toboroztunk, csontból gyilkot míveltünk, és nincs sajgó vállunk véreinktől való elhullásunk gondjára. Ha ott nálatok netalán be is fészkel a csóka, de itt, itt olyanforma dikót készítettünk neki, hogy tavaszra nem fakadhat belőle rontás a békésekre. Ezért írák, kedves atyámfia, csak emelni

eléje a sóőrölt, mert só nélkül nem lehet,
és amikor megszagolja, akkor
dobanni véle oda, ahol legjobban
szakad a csont. Vitéz Atyámfia,
hamarsággal választ juttass nekem,
írj énnékem egészséged felől,
amit a napok megrongáltak. Evvel
isten tartson, Atyámfia. Levelem
kelt Leányvárbán, Szent György hava
utolsó szombatján. a. d. 1971. Haba
Vince.

a csönd hangjegyei

KOVÁCS NÁNDOR

II. VÁLTOZAT

F. K.-nak

Már ki se kell nyitnod a szád,
az este későn, hirtelen rád dudál,
s megtörlőd homlokod
a félelemtől. Ismerős ez a mozdulat,
ajkad kékje, s fogad nikotinos része is,
amint át akarnád harapni magad
a gerendás szobán.
Lehunyod szemed, fejed hátrahajlik:
megadod magad az ölelésnek.

Már ki se kell nyitnod a szád,
csak tétova kezeddél ints még párat,
a vonat ablakain már gördülnek a könnyek,
rárajzolják utam az üveg térképére,
megjelölve a csatlakozást,
ahol a szél se kuszálja hajad,
és hangod is szétoszlik a zakatolásban.
Már ki se kell nyitnod a szád,
hogy emlékezzem az elmúlásra.

Szarvas, 1971.

KEDVESEIRE EMLÉKEZVE

Radnóti Miklós 62 éves lenne

1.

Elmegyünk, kedves,
ma elmegyünk a tóra
egyet vágni.

Jobb híján fogpiszkálóval
tömjük meg zsebeink,
az éjjeli mulatóból —
a víz így ismer meg bennünket.
s nekünk adja
érett virágjait.

Aztán csokorba kötjük
szépen hajad,
fogpiszkálóval az éjjeli mulatóból,
s nehogy kettesben találjon a nap,
harsogva bújok meg
árnyad alatt,

s így, a hűvösből,
le fogom írni néked,
milyen érzés benned élnem.

(Talán csak láttunk
s nem hittünk semmit,
talán csak hittük,
látásunk kérges).
S hogy végre már szét is nyílhatok,
neked köszönöm majd —
forradalom.

2.

Mi az, hogy „világszabadság”,
kedves,
„világforradalom”,
s hogy „proletariátus”, „néphatalom”?

Mi az, hogy karjaink
lecsüngnek az ágyról
s a tóra lapul,
az döglötten kushad.

Mi az, hogy tegnap
száz harang rázta csörgő-sörényét,
hányinger feszíti ma a szíveket,
mi ez a kábulat?
A napraforgógépek nagyobb ütemben
dolgozhatnak,
avagy a normát túl kellene szárnyalni:
a májusi ígéret ne vesszen kárba.

3.

Ó, megdöglött május, és csónakos tavak
halmaza,

Ó, félig kikezdett forradalmak,
ó, félig csókolt kedves,
kinek tán gyereke se lehet,
ki tán csak tavaszt,
és virágos mezőket szülhet újra,
s kinek szájába feszül a szeretet,
mert a szénaboglyás-nyár
kivetette őt a történelemből.

Ó kedves,
ha szétteríthetném most magam előled,
és piros húsból lebbenő hővel
meghozhatnálak örökre magamnak,
nem metszenének többé fákat
rohamaim. Rád akaszthatnám szerelmemet,
s apostol lennél rongyokba bugyoláltan is,
akár Júdás, csókoktól áradó,
de hinném, tudnám, érdemes volt
érted a szó.

4.

S aztán mennénk,
mennénk újra a tóra, kedves,
már nem eget vágni,
és nem temetni,
mennénk újra a tóra, kedves,
jövőt (?): embert nemzeni.

5.

Igy múlnak napjaim,
álmodozva,
s hogy te messze vagy,
már tudom,
amint leírtam.

LILIAMHOZ

Te szent,
te minden:
fehér-méltóságú gyász,
fájdalom-tisztaságú védtelen.
Ne merjen hozzád érni kéz,
ölje meg szagod,
ki rád lehel.

mai próza

síró torreadorok között

HOLTI MÁRIA

Miután valaki azt mondta, hogy a dél-francia bikaviadatok sokkal spanyolabbak a spanyolokéinál, feltétlen kötelességemnek éreztem, hogy ellenőrizsem ezt az állítást. Nem ismertem én ennyire a kasztíliai fies-tákat-korridákat, de hát azokról amúgy is úton-útfélen annyi értesülést szerez az ember, hogy már az maga majdnem felér az élménnyel. Különben sem lehetett annyira elképesztő a terv, langue-d'océk drámaszükségletének meglátogatása, hiszen a Lac d'Annecy-Lac de Bourget déli, a pannón lankák hullámvásására erősen emlékeztető vidékétől alig egy ugrás Trubadúrföld.

Torkig voltunk már Savoie-val, mint rövid idő alatt annyi minden mással; már rég betegre ettük magunkat a narancssárga tejföllel meg a koszorú alakúra sütött, fehérségben az Aiguille du Midi havát is megszégyenítő házikenyérrel; elégünk volt a parfümerősségű szénaitalból, a ritka magaslati levegőből, melyet, úgymond, decis üvegekben kellene forgalomba hozni — amit idővel talán forgalmazunk is, ha Berg úr személye nem köti le annyira a figyelmünket. Néha kimondatlanul is, körvonaltalanul is.

Mindent úgy néztem hát, olyan szemmel, hogy többé soha nem fogom viszontlátni, attól a naptól kezdve, hogy kitértük az utazás végleges időpontját. Még el sem hagytam a hegyeket, máris nosztalgiával telten nézegettem a csúcok felé, nosztalgiával és jelen időben, de mégis úgy tíz-húsz év távlatából hunyorítva vissza a havasi gyopárra, az emléktárgyakra, az emberhűségű bernáthegyiekre, a kotnyeles, ezernyelvű idegenvezetőkre zergetollas, havasikecskekörmös kalapjukban a Boulevard Haussmannról.

Hogy ebben a kiegyensúlyozott, utazás előtti nagy szomorúságomban minek kellett felbosszantanom azt a jámbor, szerencsétlen szerzetest ott fenn a Grande-Chartreuse-ön? Honnan vettem a jogot, hogy táskarádiómmal zajt csapjak azon a helyen, melyet eleve a csendnek bérelt ki valaha egy tucatnyi barát, programozott elmélkedés céljából, amolyan pre-hippi-féle elképzeléseken alapuló szándékoktól vezetettve, virág

helyett kereszttel ékesítve? Zajt csapni ott, ahol annyira tisztelik az embernek a csendhez való jogát, hogy a cellákat is külön-külön építették; mint parányi vikendházikók sorakoznak a rend udvarán? Miért kellett Jannak azt mondanom: „Nézd, hát nem olyanok, mintha a bernáthegyieknek szánták volna ezeket a kuckókat?”

— Ne olyan hangosan — intett le Jan. — Nem láttad az úton a sorompókat?

— Láttam. De azok a sorompók nem nekem szólnak. A gépjárműveknek.

Mintha nem is hallana:

— Szóval, láttad. Akkor hallgass te is. Azok a sorompók a zajoknak szólnak.

— Lehet — nyeltem. — De azért rájuk férne valami rendesebb zene is Johann Sebastian vagy Palestrina után — mondtam megátalkodottan, miközben a táskarádiót szándékosan Luxemburgra állítottam. Felüvöltött a *Si tu vas á Rio*, amit már akkor sem bírtam elviselni enyhe sokk nélkül; Jannal pedig ezt a zenei műalkotást tartottuk az eszmei mondanivalótlanság világcúcstartójának.

Jan sarkon fordult, és eltűnt a fák közt. Csak este láttam viszont, a szálloda halljában. Közös szobánkból kiköltözött.

Egy likőrszállító lovaskocsira kellett felkéredzkednem, amely a barátok italát vitte egyenletes lassúsággal a kereskedelem felé.

Jan tüntetően nem áll szóba velem, mintha még a pillantásom is kerülné. Csupa olyan emberek társaságában látom feltűnősködni, akiknek azelőtt még a köszöntését sem fogadta. És mindez a barátok miatt!

Ahogy a kiköltözés utáni első reggelen elhalad mellettem, hangosan füttyülni kezdem a *Si tu vas á Riót*. Mintha elvörösödne. Jó — gondolom — akkor hát eriggy te csak Rio de Janeiróba, egyedül is meg tudom nézni a torókat-torrerókat, nyakamban egy Antibes-ban formált, nem is egyedi darab plakettel.

Hihetetlen jó kedvem kerekedett, mint mindig, mikor elhagyunk valakit, akárcsak ha köszönés nélkül szállhatunk ki a vonatból, melyben a kényszerű több napos utazás folyamán útitársunk minden bizalmát elnyertük, s végül: szökünk, mintha pestisen estünk volna át. Már valósággal hálásnak érzem magam Jan irányában, amiért ennyire megkönnyítette a szakítást. Tudtam pedig, hogy szenvedek majd a hiányától, mint ahogy szenvedtem is, jóval később; s hogy csak az első óráknapok olyan felemelőn kellemesek egyedül, hogy előbb-utóbb bekövetkezik a magány elkerülhetetlen didergése, hogy borzadva fogom kerülni a boldog arcokat. Bekövetkezik a szinte fizikai didergés, amikor megvetéssel fordulunk el összeboruló szerelmesektől, összeforrt kezektől-szájaktól. Tudtam jól, hogy nem a cinizmus diadalmas díszszemléje ez bennem, hanem az egyedülség elmaradhatatlan reakciója.

Különben már akkor megütött az elválás szele, mikor a tőle megszokott, elviselhetetlen részletességgel kifejtette, miért nem hajlandó részt venni a biciklitúráimon.

— Nem megyek — mondta. — Nem bírom a tempód.

— Tudod, hogy nem rohanok — szóltam megadón.

— Éppen ez az. Az, hogy lassan mész. Nem bírok igazodni hozzád. Ahogy te az országutakon csalinkázol! Ha rajtam múlna, legszívesebben körlevélben értesíteném Európa összes életbiztosító társaságát...

— Kérlek. Szerencsére nem vagyok versenyző. Ha versenyző lennék, nyilván a két pont közti legrövidebb távolságot választanám — feleltem.

— Aha — mondta erőltetett gúnnyal a hangjában, azzal a „komponált magatartásával”, amely csak akkor bántott, mikor tudtam: a gúny a valódi, és a magatartás a hamis. — Azt hiszem, értelek — folytatta. — Egyébként is aktuális már a nekrológod. Légy nyugodt, nem hagyom ki, hogy a legdicsőbb halállal távoztál, amit ember csak kigondolhat magának. „Biciklijével eladdig csalinkázott az országutakon, mignem ismeretlen tettes — ismeretlen okból vagy okokból — halálra gázolta.”

— Az okok elképzelhetők szoktak lenni. Ezenkívül pedig, ahogy gondolod.

— Ne hülyéskedj — vert hátba Jan. — Tudod, hogy csak a jól felfogott érdekedben beszélek. Mert azt akarom, hogy normális legyél. Érted? Hogy normálisabb legyél.

— Ha így van, igazán kár volt ide a havasokra jönni, hogy ezt megbeszéljük. Egy megalkuvóval több vagy kevesebb —

— Mi ütött megint beléd? Dühíteni akarsz?

— Ahogy tetszik. Dühíteni is. Ahogy az arénákban... Majd meglátod.

— Pizok vagy — ordította Jan, és elrohant.

Már akkor tudtam, hogy legfeljebb még egy-két ilyen elrohanás, és végképp el fog menni, ahogy aztán a barátok ürügyén meg is tette. Következésképpen nem állt szóba velem, pedig már eszembe sem jutott a *Si tu vas-t* füttyülni, mikor el-elhaladt mellettem. Ellenkezőleg; mintha már ő lett volna az, aki füttyül: pimaszul, elfojtottan, alattomosan. Ez egészen új arculata volt számomra, és nem kismértékben lepett meg.

Az estét kénytelen voltam jobb oldali szomszédom, a százhármastársaságában tölteni. Berg urat már hosszabb ideje figyeltem lopva. Bemutatkozása is elég furcsa volt: „Mr. Berg vagyok, az Egyesült Királyságból. Európa fikuszállományát tanulmányozom. Legújabb, már szelvében beharangozott könyvem a fikuszokról szól.” Már-már azt mondtam: „Yes, uram, yes. Nem szégyen az elmebetegség! Az európai papírtermés sokkal többet elbír, semmint gondolnánk!” — mikor nagy megrökönyödésemmre csak ennyit mondtam:

— Kitűnő, Berg úr, igazán kitűnő; megtisztel a társaságával, foglaljon helyet.

— Nem olyan egyszerű a téma — mondta leültében. — Ezek a fikuszok már nem a botanikából ismert paraziták, hanem mind megannyi maga az élő képmutatás. Mindenütt jelen vannak, mindent látnak, halálnak: egyetlen pódium, kongresszusi terem, bank, de még bíróság sem lehet meg nélkűlük. És hogy ezek soha nem szólhatnak közbe, nem tiltakozhatnak, nem lelkesedhetnek soha. Hallgatásuk akár a tenger mélysége...

— A Fülöp-árok — szögeztem le, és merőn az asztal alá pillantottam.

— Így is fel lehet fogni — mondta Berg úr nagy sokára.

A pulykafartó eltüntetése után maga is távozott.

Ez volt Berg, Berg az Egyesült Királyságból — bámultam magam elé.

Azt, hogy a neve Nürnbergben is elhangzott, és hogy később, távol-

létében ítéltek el, csak másnap tudtam meg. Másnap, miután Berg úrnak az Egyesült Királyságból csak hült helye volt az enyhén empire stílusú tévédoboz melletti fotelben; s azt is csak másnap tudtam meg, hogy az éjszaka folyamán igazoltattak. Kinyitattak minden szobát. Úgy látszik, én gyanún felül álltam, nememnek köszönhetőn, míg viszont Berg úrral kapcsolatban egyesek tudni vélték, hogy húsz font sterling ellenében eltépette az ügyeletessel a bejelentőlapot. Így tehát a 103-ast nem igazoltatták.

Mint örült méhkas, olyan volt egész nap a ház, mindenütt kisebb-nagyobb csoportok tárgyalták a történeteket. Berg úrról mindenki elmondta meglátásait, még az is, aki csak egyszer látta elsurranni a körte hiányában mindig sötét folyosónkon.

Különös módon, alig jutottak eszembe a torók-torrerók. A napom azzal telt, hogy próbáltam magamnak elképzelni, vajon mit élhetett át Berg úr az Egyesült Királyságból az éjszaka folyamán, hiszen mint gyakorló bujdosónak tudnia kellett, mi célból a szobák engedelmet-kérünk kinyitattása, mire a nyugodalmas jó éjszakát-ok. Délelőtt kilenc és fél tizenegy között megnyugtató ötletem támadt: ha csak pszichikailag is, de Berg úr ismét bűnhődik — Nürnberg tehát nem veszített semmit. Tizenegy és tizenkettő tájban próbáltam kitalálni, vajon hol és kinek magyarázhatja Berg úr a fikuszok jellemét, a növényekét, melyek hallgatnak, akár a tenger.

Vacsoránál Jan nagyon szomorúan nézett rám. Pillantása csupa vád volt, mintha ezt mondaná: Te leleplezhetted volna Berg urat. Tegnap az asztalodnál vacsoráztott. De elmulasztottad. Tudom, hogy nem fehetsz róla, de mégis bűnös vagy. Berg úrban nem lehet nem felismerni Berg urat.

Te is megtehetted volna — úzentem a tekintetemmel. — Te is leleplezhetted volna őt; te is láttad, és mindnyájan láttátok. Miért engedtétek el? Miért nem ültettétek az asztalotokhoz, miért nem kínáltátok egy pár virslivel, korsz sörrel, miért nem kínáltátok pipával, szivarral? Miért nem fizettétek neki egy pár virslit, egy korsz sört; miért nem kínáltátok pipával, szivarral? Miért nem mondtátok: Látja, Berg úr, ezután mindennap együtt tölthetnénk az estét. Maga meg, Berg úr, egy kicsit mesélhetne nekünk azokról az időkről, amikor még az volt az egyetlen dolga, hogy az újonnan ömlesztett transzportot mielőbb elhelyezze, akár úgy is, hogy a szolgálati előírásokban megengedett legrövidebb úton irányította őket a Walhallába? Miért nem kérdeztétek meg: Berg úr, a cuccát is elhozta magával, amit ott szerzett? Berg úr, milyen márkájú szivarokat szívott akkoriban? Berg úr, mondja meg, igaz lelkére, nem jó most itt magának? Miért nem kérdeztétek meg? miért engedtétek el?

Hosszan néztem az ebédlődekoráció részét képező fikuszok gyámoltalan-bizonytalanul csüngő barna hártályait, majd dühödöt tehetetlenségemben, megalázottságomban a lehető leghalkabban elfütyültem a *Si tu vas á Riót* összes versszakaival együtt.

Végleg nem maradt már semmi keresnivalóm ott. Lassan csomagolni kezdtem; már csak azok a legszükségesebb tárgyak vártak elrakásra, melyekre feltétlenül szükségem volt.

Délben levelet találtam az ajtó alá becsúsztatva. Jan írta, nagy meg-

lepetésemre. Olyasmi állt a levélben, hogy ne haragudjak, tudja, mennyire komisz volt; tudja, hogy igazam van — nekem mindig igazam van! —, tudja, mennyire komisz volt; minden porcikájával érzi, hogy ez volt a legszebb és legtartalmasabb szerelem, amit valaha is átélt, de hát én még túl fiatal vagyok hozzá, ő pedig, be kell vallania, mindig is egy kicsit briganti volt a nők terén, majd még bizonyosan rájövök, hogy mennyire józanul ítéli meg a dolgokat; neki most különben is el kell mennie, egyedül, és ha a szerelem inspirálhat is a távolból, végtelenül azért mégsem. A legigazabb ember vagyok (sic!), akit valaha is ismert, csak hát engem meg kell alázni, bántani kell, hogy összeszedjem magam, hogy magamhoz térjek, hogy rendszerezem a bennem felgyült indulatokat, meg hogy gondoljak arra is: a korommal járó kötelező anarchiát egyszer majd le kell vetköznöm, egyelőre persze minden rendben, a legnagyobb rendben, ismétli, hiszen ha az ember nem áll állandó harcban a világgal, akkor már eleve megette a fene, csak hogy ezt a haragot tudni kell okosan táplálni, mielőtt még kötelezőn, szintén kötelezőn, begyöpösödne az ember, avagy kifújná magát a kompromisszum-járdaszigeten. Meg hogy legyek jó kommunista, mint ő, párton kívül is lehet, sőt, az az igazi stb. Ő mindenesetre, tényleg elmegy Rio de Janeiróba — látja, hogy vigyorgok, mert már füttyörészhetek, ahogy a kedvem tartja. Mérget venne rá, hogy Berg úr ott fészkel, majd ő elcsípi; ami pedig azt illeti, Berg úr soha az életben nem járt az Egyesült Királyságban, amikor már járhatott volna, egészen másutt volt dolga. Sok szerencsét kíván Trubadúrékhoz, még akkor is, ha olyan hírek keringenek a korridák tájáról, hogy a torók egyáltalán nem bősülnek a világ minden vörösére sem, sőt, elnézőn, barátságosan pislognak, a terrorók pedig sírva fakadnak dühükben, és maguk bolondulnak meg. Lehet, hogy ez rosszindulatú kitalálás, de azért az én helyemben ő mégis megfontolná ezt az utazást és így tovább. Sok szerencsét kíván; ha Berg úrral leszámolt, majd megírja. Aláírás vezetéknevvel.

Amikor felszálltam a délnek tartó autóbuszra, úgy éreztem, közös, áldásosan boldogtalan életünk egy nagyon fontos szakasza zárult le, ahogy emberesedtünk apró örömeinkben és a történelem megélt vagy képzelt sugárzó rettenetében.

Évek múlva Jan valóban írt. Levele pontosan olyan volt, amilyennek vártam: fennhéjázón kioktató és mű-optimista. Berg úrral kapcsolatban azt írta, hogy már a nyomában van, valószínűleg sikerül is lelepleznie, csupán idő kérdése az egész.

Berg urat is láttam azóta; kartávolságnyira sétált előttem vadonatúj Chez Philippe-öltönyében a Kurfürstendammon ismeretlen, középkorú férfiak társaságában, élénken gesztikulálva. Láttam egyszer az U-bahnon is, a Ferbellinerstrassénál szállt ki, kezében a Süddeutsche Zeitunggal. Aztán láttam még többek közt Belgrádban, az Ivan Milutinović utca egy sötét kapualjába húzódott be. Ami igaz, az igaz: mindannyiszor köszönet nélkül osontam el mellette, mert már magam is kezdtem hinni: pillanatnyilag sokkal okosabb Berg úr leszármazottait felkutatni, semmint őt magát.

Alkalom adtán ezt Jannak is megírom.

A kannát a cső alá tette, és intett a fiúnak, hogy töltsse. Amikor megtelt, rácsavarta a kupakot.

— Írd föl ezt is.

A fiú levette a füle mögül a ceruzát, előhúzta zubbonya zsebéből a noteszt, és bejegyezte.

— Jó idő lesz az éjjel — mondta.

Az öreg lehajolt a kannáért.

— Azt mondják, jó fogás lesz — folytatta.

Ránézett a fiúra.

— Mondják. No, jó éjszakát — indult meg, de két lépés után visszafordult. — Ezt meg a többit... — mutatott a kannára.

— Rendben van, rendben — háritotta el a fiú zavartan.

Lassan ment lefelé az utcán: a fiú egy darabig nézett utána, aztán befordult az üvegajtón.

A kannát levitte a csónakba, megvizsgálta a kötelet és a bakra vetett hurkot, majd kísétált a gát végére, és a sötétbe bámult. A víz csendes volt, a távolban szabálytalan hullámvonalban lüktettek a túlsó part fényei, közöttük csigalassúsággal mozgott az utolsó hajó elmosódó pontja.

Végigment a parton, megkerülte a szentjánoskenyér-fa ligetet. Benézett a sógora udvarába, de nem látott senkit. A cukrászda előtt megállt egy pillanatra, aztán lassan tovább indult, hazafelé.

Leült az asztalhoz. Az asszony elébe tette az üveget meg a poharat. Töltött magának, ivott egy kortyot.

— Mennyi van még? — nézett fel az asszonyra.

— Nem sok. Úgy két liter.

— A demizsonban?

— Abban.

Megint ivott egy kortyot.

— Holnap majd hozok a sógortól. Meg krumplit is — fordult az asszony a tűzhely felé, és levette róla a lábast.

— Jó, csak hozzá. És pálinka is köll — szólalt meg kis szünet után. — Mennyivel tartozunk?

— Húszezerrel — mondta az asszony.

— Nem baj, ők is tartoztak nekünk — tolta félre a poharat.

Szóltanul ettek. Amikor befejezték, az asszony a lábasban maradt kevés ételt egy kistányérra kaparta, és a tűzhely szélére tette.

— Dohányt hoztál? — húzta maga elé ismét az üveget.

— Hoztam. A sógor azt mondta, hogy szeretne beszélni magával — fordult vissza az asszony.

— Add ide. A demizsont is.

Az asszony befordult a kamrába, és kihozta a fonott üveget, aztán bement a szobába a dohányért.

Kint az ajtó mellett megszólalt a tücsök.

Kijött a szobából, elébe tette a dohánnyal teli műanyag zacskót.

— Pálinkánk is van még. Fél liter. Akarja? — állt meg előtte.

— Add ide — fogta meg a zacskót, és felállt.

Kihozta a pálinkát a szobából, és letette az asztalra.

— Holnap ne várj ebédre. Megpróbálok máshol. — Az öreg felvette az üveget, és megindult az ajtó felé.

— Mikor jön? — hajolt az asszony az asztal fölé, és letörölte.

— Hajnalban — szólt vissza az ajtóból.

Végigbaktatott az utcán, és lekanyarodott a tenger felé. A parton még hullámozott a nép, a cukrászda előtt az asztaloknál nem volt hely. Bement a hűtőpult elé. A pincérlány bólintott, és elébe tolta a poharat. Felhajtotta, intett neki, és kiment a füstös teremből.

A hajóállomásnál odalépett a higanylámpa alatt álldogáló csoporthoz.

— Megjöttél? — kérdezte a rőt hajú, magas halász.

— Meg — mondta, és körülpillantott rajtuk.

— Jó időnk van — jegyezte meg a kalapos.

— Jó — felelte egykedvűen.

— Délben mondta a rádió, hogy szélcsend lesz. Bonazza.

— Meg telihold is van — tette hozzá egy alacsony kis emberke, és kiköpött.

— Te merre mész? — kérdezte megint a rőt hajú.

— Még nem tudom. Talán az Ördögszorosba — mondta.

— Az Ördögszorosba? Hogy jut eszedbe ilyesmi? — nézett rá a kalapos.

— Hát azt mondtátok, hogy szélcsend lesz — vágta vissza mosolyogva.

— Akkor is — nyúlt a kalapos a zsebébe. Cigarettdát vett elő, és rágyújtott. — Fél nap oda, fél vissza. És közben vihar is jöhet.

Hallgattak. Az alacsony a tengerre bámult.

— Megpróbálok — szólalt meg hosszú szünet után.

— Azzal a vacak kis csónakkal?

— Azzal.

A rőt hajú gúnyosan megkérdezte:

— Mondd csak, hány lovas?

— Négy.

— És rajta akarsz az Ördögszorosba menni?

— Ott mindig jó a fogás. Te is tudod.

A rőt hajú nem szólt semmit.

Nézték a korzón gyérülő tömeget, aztán a vizet figyelték. A higany-

lámpa fénykoszorúja alól alig észrevehető apró redők futottak a sötétségbe.

— Hát, ahogy gondold. A te dologd. Én mégse mennék — szólalt meg nagysokára a rőt hajú. — Utoljára tíz éve jártam ott. Tudod, milyen messze van?

— Én is oda jártam azelőtt — dobta el a csikket.

— Menjünk akkor — nyújtotta a kezét a kalapos. — Jó szerencsét!

Maradt még egy darabig, a többiek a part felé mentek, aztán lent, a gát előtt szétváltak.

A vízre nézett: a redők is elültek rajta, csendes volt és nyugodt.

Megindult a csónakja felé. A benzinkút mögött letért jobbra. A cse-nevész fenyőerdő szélén, egy kis sziklás öbölben ringatózott a bárka. Behúzta, levette a hurkot a bakról, és belelépett. A kannát az ülés alatt a demizsonhoz szorította, kipeckelte a kopott sátorlappal, megigazította az összegöngyölt hálót, majd elővette a zseblámpát és megnézte, van-e még a tartályban. A karbidlámpát is megvizsgálta, az is rendben volt.

Megrántotta a madzagot. A motor köhögött, harmadszorra gyulladt be. Leengedte a csavart a vízbe, és a világítótorony felé fordulva megindult ki a tengerre.

A gát mellett haladva még látta, hogy a rőt hajú a parton bajlódik a csónakjával.

Délkörül érkezett az Ördögszoroshoz. A víz csendes volt, a távolban jól látszott a lapos zátony — ott szokott kikötni. Még negyed órát haladt nyugatnak, aztán leállította a motort. Amikor a csónak megállt, kitette az evezőket. Levetette az ingét, és kiterítette. Kalapját a szemébe húzta, és körülnézett.

A nap vakítóan tűzött a nyugodt vízbe. A sirályok jó egy órája, hogy lemaradtak. A levegő tiszta volt, a kis sziget körvonalai élesen rajzolódtak az ég és a tenger távolban összefolyó kékjébe — csak a látóhatár szélén szürkéllett valami enyhe pára.

Előhúzta a tarisznyáját, kivette belőle a szardellás lepényt, és beleharapott. Lassan, étvágy nélkül örölte egy darabig, majd kiemelte az ülés alól a demizsont, kihúzta a dugót, és a szájához emelte. Hosszúkat kortyolt belőle, letette. A lepényt az ülés szélére rakta, és kihúzott a tarisznyából két sózott makrelát. Kezébe vette az egyiket, a kopolyájánál fogva lerántotta a száraz bőrt, és beleharapott.

Mikor megette, letisztította az ülést, és megint ivott. A lepényt visszahozta a tarisznyába.

Kinyitotta a tartályt, és megtöltötte. Mégegyszer megnézte a karbidlámpát.

Megigazította az evezőket, helyére tette a tarisznyát, és húzott egyet a demizsonból. Megtörölte a homlokát. Körülnézett a vízen, és rágyújtott.

Beledobta a csikket a vízbe, előhúzta a sátorlapot, és az ülés elé terítette. A hálót kétrét hajtotta, a feje alá tette, leheveredett, elvackolódtott, és szemébe húzta a kalapot.

A csónak mozdulatlanul állt a vízen — csak néha-néha loccsant oldalához egy alig érezhető apró hullám. A nap erősen tűzött. A kalap alól félig behunyt szemmel látta, hogyan játszik a fény a zöldeskék vízen.

Egy-egy apró hullámtarék olykor-olykor a szemébe vetett egy tűszúrásnyi sugárnyalábot, aztán enyhe szél kerekedett a partok felől.

Feje fölött a demizson, vörösborral, zsebében a dohány. És biztosan jó lesz a fogás.

*

Estefelé — három nap múlva — a rőt hajú vontatta be. Az asszony némán állt a halászok között.

— Megtaláltad? — kérdezte a kalapos.

A rőt hajú az asszonyra nézett.

— Meg — mondta.

— Fogott valamit? — lépett hozzá az alacsony.

— Nem — mondta a rőt hajú, és még mindig a fekete kendős asszonyt nézte.

Kiemelték a csónakból, a partra tették, és letakarták a kopott sátorlappal. A lába kilátszott.

— Volt még benzinje? — kérdezte a kalapos.

— Félig volt a tartály — mondta a rőt hajú.

— Nem értem — szólalt meg mellettük valaki.

mai történetek**A LÉGY, AZ EMBEREKHEZ***Október vége*

— Látjátok? Már alig vagyunk. Ti magatok akartátok. Mennyit hallgattuk átkaitokat! S te is, aki most a szoba mélyén teszel-veszel, te egyetlen óriás, jól emlékszel, hogy zsörtölödtél egész nyáron át: „Micsoda ötlet volt az Úristentől, szárnyat adni a férgeknek!”

Ismétellem: már nem vagyunk, s reggelenként nyugodtan heverészhettek félálomban, tátott szájjal, csupasz karotok szétvetve a paplan tetején. Számunkra véget ért a kellemes üldögélés orrotok hegyén, fületek finom röptű körülzsongása, mely ki tudja, nem élvezetesebb-e, mint egyenest beszállni hangos döngéssel orrlikatokba...

De ma, mikor már mindennek vége, megmondhatjuk egymásnak sine ira et studio, kik és hol vagyunk. Tehát — mi már alig vagyunk, teljesült a vágyatok, amit dühödten ismételtetek egy fél éven át, többször is naponta. De mi hasznotok belőle? Milyen árat kellett fizetnetek érte? Mi nem vagyunk, de nincsenek a hosszú napok sem, nincsen strand, forró alkonyat, s nincsen remény sem. A fákon itt-ott árválkodó levélmaradványok csupán nyomorúságos paródiái a múltnak, csak azért nem hullottak le, hogy annál fájóbb legyen megaláztatástok. Vége, vége... — s midőn leírom a sorokat, be kell vallanom, keserű elégtételt érzek, hogy velem, „szárnyas féreggel” együtt, ahogy nevezni kegyeskedtél, oda lett a reménységtek is, a szép, nemes remény.

Hárman vagyunk, itt, a két ablaküveg közt; már minden rést eltömöttek gondosan fagyapottal, beragasztottatok aggályoskodón papírcsíkokkal. Egyfelől a szoba homályba borult belsejét látom, s benne az arcod fehéres foltját, — másfelől az ég végtelenjét. Emitt még döngicsél egy sorstársnőm; a másik már mozdulatlanul fekszik alant, hanyatt esve, hat kis lába fölfelé mered. Mert bár „szárnyas féreg” vagyunk — szebbek leszünk a halálban, mint ti.

Csend van itt, fehér és fényes minden.

Soha nem eszek már el előled egyetlen morzsa sajtot sem, mikor reggelizel, se nem ülök meztelen válladra, mikor a tükör előtt beretváltkzol, mulatságos fintorokat vágva, akár egy kutya, mikor bizonyos figyelmet igénylő s élvezetes műveletet végez. Ám most, ahogy rám nézel, nyakig szőrös pulóverben, tudod, hogy az én apró, fekete és aszotti halálom a fehér ablakkeretben — akár akarod, akár nem — nagy és fenséges, mint mindaz, amit május elején reméltél.

Hisz emlékszel, mi mindent ígértél magadnak, mit vártál a közelgő, veszedelmes nyártól! Hogyan haladt előre benned lépésről lépésre a nyár, s te azt hitted: sikerülni fog, eleget tudsz tenni neki. Csak rád kellett nézni, azután, mikor ismét beragasztottad az ablak réseit, nem tudom, hanyadszor életedben. Vereséget szenvedtél. Mindebből nem maradt neked más, csupán az én kis hullám. Hát érdemes volt ezért úgy átkozódní, mikor júliusban sétálni akartam egy kicsit a lábadon?

Ég veled, te szégyenletes flanelbe öltözött hatalmasom! Kellemes karácsonyi ünnepeket és újesztendőt! Íme, eldőlt, mi szebb: meghalni együtt a Nagy Teljesületlennel, mely már olyannyira közel volt, — vagy kislelkű feledésbe süllyedni, a fülvédők és kalocsnik hűbéreseként.

Felém az utolsó naplemente küldi sugarait. Feléd — egy hatvanas villanykörte.

A SZKEPTIKUS

Szóval azt mondjátok, hogy más bolygókon is élnek emberek? Lehet, hogy élnek; valahol utóvégre csak kell élniök. De én nem hiszek benne. Olvastam egy asztronómiai könyvet. Nézzétek, hogy esik ma az eső... Szóval azokról a ködgomolyokról meg a tüzes golyókról. Hogy bírna az ember ilyen körülmények közt élni? Nem, lehetetlen.

Hogy csatornák vannak a Marson? Jó. Nem építhette őket más, csak gondolkozó lények. S a gondolkozó lények, mint köztudomású, nem lehetnek kutyák, se macskák, csak emberek. Igen, de ki látta őket? S vajon egyáltalán igaz az egész?

Ki kéne vinni egy hordót a csatorna alá. Kár az esővizért.

Az megint más, hogy a tudósoknak nyomósabb érveik vannak. Az egész világmindenség ugyanabból az anyagból van. Ők még motorbiciklit is csinálhatnak az emberből vagy ajakrúzszt. Ez már komolyabb dolog. S ha lehetnek motorbiciklik és ajakrúzsok a földön, éppúgy lehetnek az égben is. De ebből még nem következik, hogy más bolygókon is élnek emberek.

Kíváncsi vagyok, hogy kitisztul-e még ma az idő. Olyan szép volt tegnap a naplemente...

Repülő tányérok? Igen, hallottam. De bizonyíték nincs rá, abszolute nincs.

Úgy látszik, ritkulnak a felhők...

Micsoda? Igazán?! Nem, ezt még nem hallottam! Szóval ez tény?!

Ej-ej... Szóval mégiscsak élnek más bolygókon is gondolkozó lények...

No igeeen...

De *mivégre* élnek?

Ím, eljött az új iskolaév, ezért nem árt végül is elmondanom, amit Zsigáról tudok. Nem mától fogva ismerem Zsigát. Mikor utolszor fölkeresett, le kellett ülnöm egy nádfonatú karosszékbe s monológot szavalnom Zsigáról. Épp az első holdas este volt, néhány világos, de csupán csillagfényes éjszaka után. Ma már azt is tudom, hogy milyen Zsiga külseje. Sápadt az arca, nyaka vékony, feje nagy, fülecskéi elállnak, s üstöke alatt gondolkozó homlok húzódik meg.

Az első téma, mely megragadta képzeletemet, rabul ejtette s örökre Zsigához láncolta, a csiga-ügy volt. Mindenki azt hiszi, hogy tudja, mi a csiga. Ám Zsiga a maga sajátságos, egyéni módján közelített a csigához. Nyissuk ki a füzetét. Az „Isten nevében” felirat alatt a következő dolgot olvashatjuk:

„A csiga az egy olyan teremtmény, amelyik szarvacskái kidugása segítségével látja el magát, amiért bizonyos sajtmennyiséget kap cserébe, s derelyét készít magának belőle.”

Az iskolában megkérdezte Zsiga a tanító urat:

— És ha a csiga sétálni megy és meg akar valakit rúgni, melyik lábával rúgja meg?

— De Zsiga, hiszen a csigának csak egy lába van — figyelmeztette a tanító. — Miért nem figyeltél, mikor a csigáról volt szó? Ahá, már emlékszem: akkor épp a pad alatt ültél.

De Zsiga mindig feltalálja magát. Be kell nyíltan vallanunk: Zsiga hazudik. Mikor hazaért s megkérdezték, mi volt az iskolában, így válaszolt:

— A tanár úr azt mondta, hogy a csiga a bal lábával rúg, de én megmondtam neki, hogy az nem igaz, mert a csigának csak jobb lába van. De ő nem figyelt oda, mert a pad alatt ült.

A csiga azonban továbbra is foglalkoztatta Zsigát. Néhány nap múlva megkérdezte Zsiga a bácsikáját:

— És ha sorozásra kell a csigának mennie, s szeretne két lábat, hogy beveggyék, nem kérhet kölcsön egy lábat a barátjától?

— Nem kérhet, Zsiguci, mert a barátjának is csak egy van, s akkor neki nem maradna egy sem.

— És az a barátja nem kérhet kölcsön egy harmadiktól?

— Nem, mert akkor meg a harmadik maradna láb nélkül.

— És a harmadik egy negyediktől?

— Már késő van, Zsiga, menj aludni.

— És a negyedik egy ötödiktől?

— Zsiguci, menj ki az udvarra játszani!

— És az ötödik egy hatodiktól?

— Zsiga!...

— Bácsikám...

— No?

— Ha én csiga lennék, akkor három lábam lenne s kölcsönadnék belőlük a barátaimnak.

— Nagyon szép, Zsiguci, látom, jószívű gyerek vagy.

S valóban. Mikor a vörös Tomek kínoztta egyszer az állatokat, Zsiga megintette:

— Várj csak, várj csak! Ha az Úristen elcsíp, majd megmutatja neked!...

Mégis van benne valami rejtélyes és bizalmatlanságot ébresztő. Egy alkalommal, mikor belépett az osztályba, nem vette le a sapkáját.

— Zsiga, mért nem vetted le a sapkádát? — figyelmeztette a tanító.

— Mert anyuska azt mondta, hogy ne vegyem le a sapkámát, mert megfázom.

Hazaérve pedig így szólt:

— Anyuci, megfáztam, mert a tanító úr azt parancsolta, hogy vegyem le a sapkámát.

S másnap nem ment iskolába. A tanító úr megkérdezte a következő napon:

— Zsiga, mért nem voltál tegnap iskolában?

— Mert anyuska azt mondta, hogy mindenütt jó, de a legjobb otthon.

A tananyag további feldolgozása során a tanító arról magyarázott, hogy az emberek az idők folyamán megtanulták, hogy a hideg és az időjárás viszontagságai elleni védekezésül fölhasználják az állati gyapjút és a növényi rostokat, s meleg ruhát és fejrevalót csinálnak maguknak belőle. Zsiga elgondolkozott, majd kijelentette:

— Az én apuskám azért hord kalapot, mert azt mondja, hogy ha egyszer egy tó partján menne és beleesne a vízbe, akkor a kalap fönnmaradna a vízen, és az emberek tudni fogják, hol keressék apuskát.

S némi gondolkodás után hozzátette még:

— Nekünk van már előre megváltott sírhelyünk a családi sírboltban. A nénikém azt mondta, hogy mégiscsak mulatságosabb, ha együtt vagyunk.

Ilyen legényke Zsiga. Óvakodjatok tőle. Kedves, de...

Csakhamar megkezdődnek ismét a holdas esték.

PRAKTIKUS MELLVÉRTEK

Öreg segéd vagyok, s már sok nem-keleendő árut láttam életemben, de ilyet — soha. Mikor kibontottuk a legutóbbi szállítmány csomagjait, az áru fémes csillogása azt a sejtelmet keltette, hogy alumínium faze-kakat küldtek. Ámde... ördög tudja, mi történhetett a tervezésnél vagy az elosztásnál. Áruházunk 400 új mellvértet kapott, XVI. századbeli modellt, a hajdani landsknechtek egyenruháját. Alighanem valamelyik színház kelléktárának szánták eredetileg, — bár akkor is kérdéses, mi-nek egy színháznak ennyi mellvért?

De nem volt mit tenni. Az áru áru, el kell adni. Jenő kartársunk, fő reklámszakértőnk, elhelyezett a kirakatban néhány mellvértet, s efféle jelszavakkal látta el őket:

„MELLVÉRTET MINDEN OTTHONBA”

„A JÓ CSERKÉSZNÉL — MELLVÉRT MINDIG KÉZNÉL”

„LOVAD, BÁSTYÁD NEM VÍV ÉRTED, HA NINCS NÁLUNK

VETT MELLVÉRTED”

(Sakkozók jelszava)

Am egyelőre senki sem vett mellvértet. Épp ellenkezőleg, mellvértjeink némi lekicsinylést, sőt, derűtséget keltettek ügyfeleink körében. Nem használtak Jenő kartárs további furfangjai sem; hiába tette közhírré, hogy az áruházunkban vásárolt mellvérték közül minden tizedik pávatollas krakkói kalpagot nyer jutalmul, minden tizenkettedik pedig „Zakopanei emlék” feliratú tolltartót. Közben veszedelmesen közeledett a leltár időpontja, s a helyzet komolyra fordult.

Ekkor jelentkezett egy öregúr, s följánlotta, hogy egy kis méretű teáskanna megvételének lehetőségéért cserébe eladja egész mellvértkészletünket. Ajánlatát elfogadtuk.

Az öregúr titkon, hosszan értekezett Jenővel, s másnap, a legforgalmasabb időszakban, megjelent az áruházban; a pulthoz lépve, így szólt kartársunkhoz:

- Kérek húsz darab mellvértet.
- Sajnos csak kettőt adhatunk egy személynek.
- De nekem húszra van szükségem.
- Sajnos lehetetlen.

Elsőnek egy komor, betört orrú szőke fiatalember figyelt fel rájuk. Megállt mellettük, és kíváncsian hallgatta:

— De uram, legalább tizenötöt adjon! Gyermekeim vannak — könyörgött az öregúr.

— Nem tehetem, tisztelt uram, nem tehetem — verte a mellét az eladó.

Néhány pillanat múlva már kisebb tömeg vette körül őket. A csoport közepén ott térdelt az öregúr, s könnyes szemmel kért öt darab mellvértet. Jenő elfedte szemét, de nem engedett.

— Hova tolakszik, hölgyem? — kiáltott fel hirtelen a komor szőke ifjú.

Mikor másnap a mellvértes pult táján jártam, tekintetem ugyanerre az ifjúra esett: ott állt, s monoton hangon kiabálta:

— Rugalmas és plasztikus, a mellvért oly praktikus!

Az ebédszünetben lihegve, félrecsúszott nyakkendővel futott hozzám Jenő kartárs; segédcapatot kért. A fele mellvértkészletet már eladták. Egyesek csillogó acélpotrohhal, elégedett arckifejezéssel léptek ki áruházunkból, mások viszont közönséges zakóban, megsemmisülten surrantak ki, s magukban fogadkoztak, hogy másnap visszajönnék.

Fogytán volt a készlet. Egyre sűrűbben tűntek fel a parkban, az utcákon elegáns mellvértbe öltözött ifjak; ha ismerősbe ütköztek, ravaszul hunyorítva, hanyagul vetették oda:

— Hogy hol vettem? Maszекnál. Sokba került? Hát, természetesen...

Az öregúrral összebarátkoztam, s gyakran összejöttünk egy kis tereferére. Egyszer épp együtt pecáztunk a Visztula partján, s ez a párbeszéd ütötte meg fülünket:

— Hová megy, Modrzejewskiné?

— Az áruházba!

— Minek? Nem kapni ott semmit! Tegnap voltam, kerestem azt a mellvértet. Kifogyott. Hallott már ilyet? Nincs egy darab se!

Egyszer az ablakban állva, gyászmenetet pillantottam meg az utcán. Az egyszerű koporsót közönséges halottaskocsi vitte, s csak egy ló volt elébe fogva. A kocsi mögött fekete ruhás özvegy lépkedett, s még hárman, nyilván a halott barátai, rokonai és ismerősei.

A szerény menet bizonyára nem kötötte volna le figyelmemet, ha nem ötlött volna szemembe a koporsót díszítő vörös transzparens felirata: **ÉLJEN!**

Kíváncsiságomban leszaladtam az utcára, s a menet után siettem. Csakhamar elértünk a temetőbe. A legtávolabbi zugba, néhány nyírfa közé temették a megboldogultat. A temetési szertartás alatt kissé félrehúzódva várahoztam, de azután az özvegyhez lépve, biztosítottam őt mély részvéte mről és nagyrabecsüléséről, majd megkérdeztem, ki volt a halott.

Kiderült, hogy tisztviselő. Az özvegyet meghatotta érdeklődésem az elhunyt személye iránt, s elmesélt néhány részletet életének utolsó napjaiból. Elpanaszolta, hogy önkéntes, különködő munkával gyötörte agyon magát. Emlékiratokat írt szünet nélkül, a propaganda legújabb módszereiről. Arra a következtetésre jutottam, hogy az aktuális jelszavak propagálása volt tevékenységének legfőbb célja, egészen haláláig.

Izgatottan kértem, engedje meg, hogy betekintést nyerjek férjének utolsó munkáiba. Teljesítette kérésemet: két iv sárgás papírt nyújtott át, precíz, kissé régimódi betűkkel sűrűn teleírva. Így ismerkedtem meg a megboldogult emlékirataival.

„Vegyük például a legyeket — így kezdődött az első mondat. — Ahogy elüldögelek ebéd után, nemegyszer elnézem, hogy röpködnek a lámpa körül, s ilyenkor különféle gondolatok ébrednek bennem. Be jó is lenne, gondolom ilyenkor, ha a legyek éppoly öntudatosak volnának, mint az emberek. Csak meg kéne fogni egy legyet, letépni a szárnyait, aztán bemártani a tintába s ráengedni egy tiszta, sima papírlapra. Nem lenne más dolgunk, mint nézni, hogy megy végig a papíron s hogyan írja oda: *Támogassuk a vitorlázó repülést!* Vagy valami más jelszót.”

Minél tovább olvastam, annál világosabban rajzolódott ki a megboldogult szellemi profilja lelki szemeim előtt. Öszinte, becsületes ember volt, aki egyetlen eszmének élt: jelszavakat és transzparenszeket elhelyezni, mindig és mindenütt, ahol lehet. Eredetibb ötletei közé tartozik például a preparált lucernatermelés.

„A képzőművészek és az agrobiológusok — írta — közös munkával speciális lucernafajtát termelhetnének. A jelenlegi egyszínű lucernavirág helyett — a magok megfelelő preparálása folytán — valamelyik vezető személyiség vagy élmunkás miniatűr képe nyílna ki a kocsányon. Tessék elképzelni a lucernaföldeket virágzás idején! Persze történhetnek hibák is. Például valamelyik bajusztalan és szemüvegtelen személyiség nemi magkeveredés folytán esetleg szemüvegesen és bajuszosan pattanna ki bimbajából. Ilyenkor nem tehetünk egyebet, le kell kaszálni az egész táblát, s újat kell vetni helyette.”

Egyre meghökentőbb ötleteket dolgozott ki az öregúr. Emlékiratainak áttanulmányozása után nyomban rájöttem, hogy az „ÉLJEN!” feliratú

transzparenset végakarata értelmében helyezték el koporsóján. Az önzetlen feltaláló, a vizuális propaganda fanatikus apostola még utolsó pillanatában is hangsúlyozni kívánta lelkesedését.

Megtudakoltam halálának körülményeit. Kiderült, hogy saját buzgóságának esett áldozatul. Az állami ünnep alkalmával levetkőzött meztelenre, s hét különböző színre festette hosszában a testét, a szívárvány hét színének megfelelően. Aztán kiment az erkélyre, s fölkapaszkodott a korlátra, hogy „hidat” csináljon (ennek a tornagyakorlatnak az a lényege, hogy az ember hátrahajolva a kezére támaszkodik, oly módon, hogy ívalakban kifeszüljön a teste). Így akart élőképet alkotni, mely szívárványt ábrázol, derús jövőnk szimbólumát. Az erkély azonban sajnos a második emeleten volt.

Ismét kimentem a temetőbe, hogy megkeressem örök nyugalma helyét. De hiába bolyongtam, nem sikerült a sírját körülvevő nyírfákra ráakadnom. Így hát csatlakoztam a katonazenekarhoz, mely épp a takaródó alkalmából tüzes induló hangjai mellett vonult el a temető előtt.

A MEZTELENSÉGRŐL

Apám belépett az előszobába, ösztönösen megtörölve lábát a lábtörőn, azon a nemesebbiken, mely a lakáson belül van; az első, a durvább szövésű, kint fekszik az ajtó előtt, a lépcsőházban.

Az előszobában rendszerint sötét volt. Csak a hálószobaajtó tejüvegén szűrődött át némi fény. Ám valami újfajta ragyogás, pontosabban szólvá: visszfénye valami ragyogásnak, mely épp hogy jelt adott magáról, de nem oszlatta el a sötétséget — hatolt el hozzá nyugtalanítón. Megállt marengószíni kabátjában, s kutatni kezdte nyugtalanságának forrását. Csak néhány pillanat múlva bukkant rá, ahogy az lenni szokott, mikor egy keresett ismeretlen tárgy tekintetünk vízszintes vonala fölött van.

Felülről, a mennyezet alá sűrűsödő sötétből kibontakozva, hegyével függőlegesen lefelé, egy mezítelen kard függött.

Ebben a nagy, négyszögletes helyiségben raktuk le mind a sárcipőket, akasztottuk föl a fogásra a kabátunkat, — a sarokban lommal teli bőröndök porosodtak. Mindez határozatlan alakú volt, közömbös, félhomályba merülő. S most íme, ott lógott fölöttük, világosan s gondolom, hűvösen; pengéjén hosszúkás váját futott végig. Egész lénye hegyes végébe összpontosult, s ez az egyetlen pont, a fém és a levegő határán, oly sokatmondón csillogott, hogy ha ránézett az ember, viszketni kezdett a tarkója.

Így függött ott, egy hajszálon, az előszoba kellős közepén.

Apám fölháborodott. Hanyagság vagy ostoba tréfa? De ha engedné, hogy észrevegyék rajta: mennyire érinti a dolog, csupán a tetteseknek szerezne örömet.

— Franciska, rakja ezt el innen! — vetette oda erőltetett hanyagsággal a konyha felé. Aztán a fal mentén odasettenkedett a fogashoz, s fölakasztotta kabátját; majd eltűnt az ebédlőben.

Én a fürdőszobából figyeltem a jelenetet. A fürdőszoba egyúttal vécé is volt; nem gyújtottam fel a lámpát, mert egy regény lapjaiért lopóztam oda, mely állítólag nem gyerekeknek való, ugyanis — bár nem értik —

korai nyugtalanságot kelt bennük. Szüleim meg akarták semmisíteni, hogy ne kerüljön kezeim közé, s e célból ezt a praktikus, bár eredményét tekintve csalóka módszert választották.

Az előszoba egy pillanatilag üres maradt. Egyedül álltam a teljes sötétségben, s láttam, hogyan lebeg a csillogó penge mozdulatlanul a félhomályban, a föld alatti tóként haloványan villódzó linóleum fekete tükre fölött.

A szolgáló nem távolította el a fringiát. — Túl magasan van — motyogta. Kitért a botrány. Franciska eltávozott. Még gyermek voltam. Az a tény, hogy apám nem tudott segíteni a dolgon (bár gyakran mesterkedett feltűrt ingujjal a vízvezeték vagy a villanyóra körül), s nem jöttek ki szerelők sem, hogy közömbösen és szakavatott kézzel elvégezzék feladatukat, — nem váltott ki belőlem különösebb hatást. Csöppet sem csodálkoztam rajta. Az ebédlőben feküdtem a szőnyegen — itt tartózkodtam a legszívesebben —, a tiltott regény foszlányait faltam, s a félig nyitott ajtón át ki-kilestem az előszobába. Így vártam rendszerint apám hazatérését. Lármásan törölte meg a lábát, így akarta elhárítani a lap-pangó gyanút, hogy fél.

A vendégeket — bár eléggé ritkán fordultak meg nálunk — lojálisan figyelmeztették: — A fal mellett tessék, erre. Biztonság okáért tartjuk, meg szobadíszül. — Ha nem hosszú botra tűzött kefével fényesítenék a padlót, előszobánk közepe fényesítetlenül maradt volna. Így azonban mindig feketén csillogott, s nem különbözött környezetétől, csupán az én képzeletemben.

A szőnyegen fekve, magam is afféle apróság a cifra díszítmények között, inkább lapozgattam, mint olvastam a sárga könyvet, melyről még azt sem tudtam, mi a címe, hogyan kezdődik és végződik. Oly szorgalmasan figyeltem mindent, amivel a fürdőszobát ellátták, hogy sikerült kifognom egy illusztrációt is. Egy fehér, meztelen alak egyik lábát átvette az erkély korlátján. Egy másik, ugyancsak meztelen, bár kissé másmilyen, kezeit tördelte. Az alkóvban ágy. Az égen kiflihold. Színe: fekete-fehér.

Előfordult, bár ritkán, hogy egyedül maradtam a lakásban hosszú délutánokon. Ilyenkor az összes előszobára nyíló ajtót kitártam. A lakás minden zugából, a legmesszebről is láttam a félhomályban kirajzolódó, nyilegyenes s mindig mozdulatlan pengét; nemes, tiszta fénye távol állt minden közönséges csillogástól, s alakjának, állagának és belső ragyogásának tökéletes egysége jobban vonzott, mint a napnyugta vörös, lármás visszfénye a hálószoba tükrében.

Apám halevés közben halt meg, vacsoránál. Mégis volt valami kínos abban, hogy egy szálla akadt a torkán, pedig a közvetlen közelében, az előszobában, egy hajszálon lógott a mennyezetről egy meztelen kard.

Kerényi Grácia fordításai

műhely

jelversek

TANDORI DEZSŐ

VÁLTOZAT

Akár folytatódik, akár lezárul:
nem folytatódik, nem zárul le.

HALOTTAS URNA KÉT FÜLE e. e. cummings
MAGÁNGYŰJTEMÉNYÉBŐL

)
(

A LELETEK SZÁMBAVÉTELE

Egy
-ból, -ből;
egy
(évszáma ismeretlen);

A PUSZTA LÉTIGE SZOMORÚSÁGA

Szerettem volna, ha úgy van.
Nem volt úgy.
Kértem: legyen úgy.
Úgy lett.

AZ ÉRTELMES CSELEKVÉS MEGVÁLASZTÁSA

Nem szeretett
ni;*
ezért inkább
t/tt.**

*főnévi igenév
**múlt idő

AZ A BIZONYOS ÁRNYALATNYI KÜLÖNBSÉG

— Nem mindegy? — mondják —,
melyik?

(Megnevezés:

stb., folytatható, megvan.)

Aki csak ezt látja,
nem érzi
azt az árnyalatnyi különbséget,
mely az egyik (a taláalomra történő, a valódi)
megnevezést
a másik (a taláalomra történő, a valódi)
megnevezéstől

(Megnevezés:

stb., folytatható, megvan.)

elválasztja.

Ha a kettő egymás mellé kerül,
már megállapítják: óriási a különbség.

Én azonban akkor is ezt mondom:
csak egy árnyalatnyi

(stb., folytatható, megvan.)

A BETLEHEMI ISTÁLLÓBÓL EGY KIS JÓSZÁG KINÉZ

Hc3

TÁJ KÉT FIGURÁVAL

Hh6
Hg4
Hf6
Hh7
c5 Hg5
c6 He6
c7 Hd8
c8H

A GYALOG LÉPÉSÉNEK
JELÖLHETETLENSÉGE OSZTATLAN
MEZŐN

EGY EURÓPAI

„Szá
mo sak

a
le he
tet

len

ség
út ja
i

El

ke

rül he
tet
len a

tel
je sít

mény”

A SZONETT

a
b
b
a

a
b
(Ennél a sornál megakadt:)
b
a

c
d
d

c
d
c
(aztán mégis folytatta és befejezte.)

POSZTUMUSZ JÁTÉKSZELVÉNY

Hat kis gyertya

X 1 X 1 1 X
 1 1 1 1 1 1
 1 X X 2 X 2

X X X X X X
 2 X 1 X 2 1
 X 1 X X 1 1

2 2 2 2 2 X
 X X 1 1 1 X
 X X 1 1 X 1

1 X X 1 2 2
 1 X X X 1 2
 1 X 1 X 1 X
 1 X X X 1 1

1 1 1 X X X

léég

X 1 X 1 1 X
 1 1 1 1 1 1
 1 X X (2) X (2)

(X)(X)(X)(X)(X)(X)
 (2) X 1 X (2) 1
 X 1 X X 1 1

2 2 2 2 2 (X)
 X X (1)(1)(1) X
 X X (1)(1) X (1)

(1) X X (1) 2 2
 (1) X X X (1) 2
 1 (X) 1 (X) 1 (X)
 1 (X) X X 1 1

(1)(1)(1) X X X

Az örök világosság

1 X 2
 1 X 2
 1 X 2

1 X 2
 1 X 2
 1 X 2

1 X 2
 1 X 2
 1 X 2

1 X 2
 1 X 2
 1 X 2
 1 X 2

1 X 2

fényeskedik

1 X (2)
 1 (X) 2
 1 X (2)

1 (X) 2
 1 X (2)
 1 X (2)

1 (X) 2
 (1) X 2
 (1) X 2

(1) X 2
 (1) X 2
 1 (X) 2
 1 X (2)

(1) X 2

KORA TAVASZ

„Innom túl sok volna, túl világos:
 de e lassú, váró mozdulattal
 tündöklése már előtti elmém.”

(Rilke: Nemes Nagy Agnes ford.)

Most már csaknem biztosra vehető,
 hogy bajnok lesz a Cagliari. Vasárnap
 pontot vitt haza Torinóból, és a

befejezés előtt hat fordulóval
két ponttal vezet. Ráadásul a
Juventus Firenzébe utazik,
a szardíniai bajnokjelölt
pedig két idegenbeli nehéző
(Roma, Juventus!) mérkőzés után
végre hazai pályán játszik. (Ez már
nincs benne a következő heti
totóban.) — Négy olasz meccsre lehet
tippelni egyébként: a Brescia—Napoli,
a „főmeccs” Fiorentina—Juventus,
a Lazio—Inter s végül a Torino—
Roma találkozóra. Így tehát
a Milan — nem hiszem —, a Lanerossi,
a Bari, a Verona, a Palermo,
a Bologna vagy a Sampdoria
jön számításba a Cagliariinak.

Ami a torinói rangadót
illeti (2:2, féldőben
1:1; 72 000 néző),
a bajnoki címre legesélyesebb két
csapat izgalmas küzdelmet vívott.
A 28. percben Niccolai,
a Cagliari középhátvédje fejről
a Cagliari hálójába pattant a labda.
Öngól, 1:0. A 45. percben
Riva fejesgóllal egyenlített.
A 70. percben Lo Bello
11-est ítélt a Juventus
javára. Haller büntetőjét
Albertosi kivédte, de Lo Bello
megismételtette a 11-est,
és másodszorra Anastasi már
nem hibázott. A 83.
percben Riva rúghatott 11-est.
Ezt Anzolin majdnem kivédte, az
erős lövés ugyanis a kezéről
pattant be a hálóba. 2:2.

A többi mérkőzésen is akadt
meglepetés. A legnagyobb: a Brescia
3:0-ás győzelme Bolognában,
s az Inter pontvesztése. Idegenben
nyert még a Torino (—Verona, 1:0),
s a forduló üde színfoltja volt
egy 4:0 — : Lazio— Palermo...

HOGY KI NE JÖJJÜNK A GYAKORLATBÓL

Lesz vigasz
Lősz vögösz
Lasz vagasz
Lisz vigisz
Lusz vugusz

EGY KOSZTOLÁNYI-VERS

Most harminckét éves vagyok

Nap Hold kelte óra perc

Nap Hold nyugta

3 50	19 45	1 21	18 30
3 50	19 45	2 08	19 26
3 51	19 45	3 01	20 10
3 51	19 45	4 05	20 44
3 52	19 44	5 13	21 10
3 53	19 44	6 22	21 31
3 54	19 43	7 30	21 48
3 55	19 43	8 36	22 02
3 55	19 42	9 42	22 16
3 56	19 41	10 48	22 30
3 57	19 41	11 56	22 45
3 58	19 40	13 06	23 04
3 59	19 39	14 21	23 26
4 00	19 39	15 39	23 56
4 01	19 38	16 37	— —
4 02	19 37	18 08	0 38
4 03	19 36	19 06	1 36
4 04	19 35	19 50	2 51
4 05	19 35	20 22	4 18
4 06	19 34	20 47	5 48
4 08	19 33	21 06	7 17
4 09	19 32	21 25	8 42
4 10	19 31	21 43	10 04
4 11	19 29	22 01	11 23
4 12	19 28	22 23	12 43
4 13	19 27	22 48	14 01
4 14	19 26	23 22	15 15
4 15	19 25	— —	16 24
4 17	19 23	0 02	17 23
4 18	19 22	0 54	18 10
4 20	19 21	1 56	18 46

talán ez az, amire mindig vártam.

Ha haldoklom, ezt suttogom:

3 50*	19 45*	1 21*	18 30*
3 50*	19 45*	2 06*	19 26*
3 51*	19 45*	3 01*	20 10*
3 51*	19 45*	4 05*	20 44*
3 52*	19 44*	5 13*	21 10*
3 53*	19 44*	6 22*	21 31*
3 54*	19 43*	7 30*	21 48*
3 55*	19 43*	8 36*	22 02*
3 55*	19 42*	9 42*	22 16*
3 56*	19 41*	10 48*	22 30*
3 57*	19 41*	11 56*	22 45*
3 58*	19 40*	13 06*	23 04*
3 59*	19 39*	14 21*	23 26*

4	00*	19	39*	15	39*	23	56*
4	01*	19	38*	16	57*	--	—*
4	02*	19	37*	18	08*	0	38*
4	03*	19	36*	19	06*	1	36*
4	04*	19	35*	19	50*	2	51*
4	05*	19	35*	20	22*	4	18*
4	06*	19	34*	20	47*	5	48*
4	08*	19	33*	21	06*	7	17*
4	09*	19	32*	21	25*	10	04*
4	11*	19	29*	22	01*	11	23*
4	12*	19	28*	22	23*	12	43*
4	13*	19	27*	22	48*	14	01*
4	14*	19	26*	23	22*	15	15*
4	15*	19	25*	—	—*	16	24*
4	17*	19	23*	0	02*	17	23*
4	18*	19	22*	0	54*	18	10*
4	20*	19	21*	1	58*	18	46*

* már múlt időben

tandori dezső (zen-es) jelversei

BÁNYAI JÁNOS

A *Kiegészítések* (Híd, 1970/2., különmelléklet) után egy újabb „csokor” Tandori Dezső hagyománytalan verseiből; az előbb megsejtett módszer radikális továbbgondolása.

A *Kiegészítések* költői alapgagatartása: a világ ún. „lényeges neveinek” kimondhatatlansága. Tehát egyfajta nyílt szembehelyezkedés a pontos megnevezésre épülő költői hagyománnyal. A metafora is a megnevezésnek valamiféle kerülő útja; az Eliotnál aktualizált objektív korrelatív is ez. Sőt, Kavafisz grammatikai költészete is lényegébe a hagyományos megnevezés körében marad. Ugyanakkor, a pontos megnevezésre való törekvés mindinkább céltalanná válik; Hugo Friedrich körültekintően és alapos elemzések útján mutatott rá, hogy a modern költészet valójában a homályost, az elmosódót, a megnevezhetetlent inaugurálta. A „konkrét költészet” különféle kalandjai tettek kísérletet a modern költészet e belső ellentmondásának túlhaladására. Nem mindig sikertelenül. S ebbe a sorba tartoznak Max Bense számológép-kísérletei is. Mindez azzal a céllal, hogy a homályos, a megnevezhetetlen valamilyen módon mégis világos, megnevezhető legyen. Hogy a „lényeges” ne merüljön a homályos mocsarába.

Tandori Dezső kísérlete is ezt az irányt mutatja. Ő a hagyományos költészet homályosság-komplexusával szemben állva két lényeges felismerést, tapasztalatot nagyított ki: 1) az ún. „lényeges nevek” elhagyhatók: a váz a fontos, mert az még látható, az a keret, ami a lényegét körülveszi, és 2) a modern vers rejtély és ezt a rejtélyességet alapvetően az európai gondolkodás hagyományától messze eső keleti zen-hagyomány probléma-rejtvényei tükrözhetik. Ennek a két, újabb verseiben kinagyított tapasztalatnak jeleit Tandori verseskötete (*Töredék Hamletnek*, Budapest, 1968.) is tartalmazta, elsősorban a hangsúlyozott töredékesség formájában. Az út, amit Tandori költészete a jelzett kötettől újabb verseiig megtett, töretlen és egyenes irányú: először, a vers egésze darabokra hullt, részeire esett szét és e darabok, részek kísérelték meg,

mint elhomályosuló emlékképet, a vers egészét felidézni, másodszer ez a bölcselletté minősített töredékesség még mindig túl közel volt a homályoshoz, további lemorzsolódás következett: a szavak helyett csak a szavak szórendi helye, nyelvtani jele maradt meg, és harmadszor, ez a jelre-egyszerűsödés a zen már korábban feltűnt tapasztalatával párosodott; a jelre-egyszerűsödött versre pontosan rimelt rá a koan rejtvényé... Az újabb versek már ennek a találkozásnak ironikus „reményteljességét” mutatják.

Figyeljük meg költészetének két kinagyított tapasztalatát, amennyire lehet, közelebből.

A jelre-egyszerűsödés pontos megvalósulása látható a *Kiegészítésekben* közölt *Az innenső és a túlsó part* című versben:

I.
Kérdőszó; jelző (határozó);
(lét-) ige (feltételes jelen); névmás (3. sz. „részes”);
időhatározó.

II.
1.); 2.);
3.); 4.); 5.);

1.) 2.) 3.) 4.) 5.)	}	Hiányzó	{	kérdőszó; jelző (határozó); (lét-) ige (feltételes jelen); névmás (3. sz. „részes”); időhatározó.
---------------------------------	---	---------	---	---

A vers a szavak nyelvtani alakjaiból áll; eltűntek a szavak, csak a szavak grammatikai formája maradt meg. Nyelvtani jel, konkrét jelentés nélkül. Kavafisz verseiben — R. Jakobson elemzése szerint — a szavak grammatizáltsága helyettesíti a vers megszokott stiláris eszközeit. De ott a grammatizáltság még függ a szavak jelentésétől; a szavak meghatározhatják a vers nyelvtanát. Tandori csak a szavak nyelvtani alakjait, pontosabban csak a nyelvtani alakokat őrizte meg, a szavak a kiegészítésre tartoznak. Vagyis, a lényeg, amit a szavak kimondhatnának, elhagyható; ami egyúttal azt is jelenti, hogy a lényeg végtelen, megfoghatatlan, homályos. Csak a váz, a keret, a formák, a nyelvtani kategóriák szilárd falai a megfoghatók, a végesek, a biztosak, a világosak. A vers így kiegészítésre szorul, de ez a kiegészítés nem végezhető el. A kiegészítés felbontja, felrobbantja azt a biztonságot, amit a nyelvtani kategóriák nyújtanak. Másrészt, a kiegészítés láthatatlanná teszi azt, ami a nyelvtani alakok útján a legjobban látható: a viszonyok jeleit. Ez a nyelvtani leírás: „(lét-) ige (feltételes jelen)” helyettesíthető, kiegészíthető a létige leírt formájával, de abban a pillanatban a nyelvtani leírásban látható viszony konkretizálódik, és ezzel mint általános lét-definíció megszűnik. És ezzel a költészetben is kívülre kerül. Vafőjében tehát *Az innenső és a túlsó part* csak akkor maradhat a költészetben belül — igaz, aligha tudhatjuk pontosan, hogy mi van a költészetben

belül és mi nincs, mégis elkerülhetetlenek az ilyen megfogalmazások —, ha a leírt nyelvtani alakok meghatározott viszonyoknak jelei, és amíg lehetőség van a kiegészítésre, de a kiegészítés nem végezhető el. Amíg tehát a leírt viszonyok és a kiegészítés lehetősége között feszültség van.

Csak addig tekinthetjük versnek a leírt nyelvtani jeleket, amíg valóban nyelvtani jelek, amíg létezésük feltétele az elhagyható lényeg. Ha a leírt nyelvtani jeleket követve megkísérelnénk megnevezni a lényegest, a lényeges neveket, a vers varázsa eltűnne. Valójában kitűnne, hogy a lényeg bizonytalanság, homályosság.

S ezzel az ún. „lényeges nevek” ironikussá válnak. A nyelvtani jelek a hagyományos költészet bírálata. Csak a múlt idő grammatikai jele, a főnévi igenév végződése jelzi... a lényegest. Ezt lehet csak elmondani róla:

Nem szeretett
ni;*
ezért inkább
t/ít.**

*főnévi igenév
**múlt idő

(Az értelmes cselekvés megválasztása)

Ez az ironikusság még élesebben tűnik ki a vers címe és maga a vers közötti nagy jelentés-távolság láttán. A konkrét megnevezésre törekvő cím, mely egyúttal valamiféle lényegest, lényeges választást, lényeges lehetőséget iniciál, óriási távolságra esik a választ tartalmazó verstől. Ez a távolság lemérhetetlen, befuthatatlan. Éppen ezért az iniciált lényeg, melynek csak a külső burka, csak a váza látható, a nagy távolság ironikus kontextusába kerül. Ahogyan csak nyelvtani jelei írhatók le és csak ezt lehet róla elmondani, éppúgy csakis ironikusan, ironikus szöveggörnyezetben lehet/lehetne megnevezni... A lényeg, a lényeges nevek sorsa ez. Kegyetlen és visszavonhatatlan ítélet; ítélet, melyet a nyelv hajt végre önmagán. És itt szélesedik ki Tandori költői alapmagatartása is: az elhagyható lényeg valójában mindennemű lényeg ironizálása és a nyelvtani formák leírása, melyen túl csak a homályosság, a káosz létezik, az egyetlen biztos pont, amiben meg lehet kapaszkodni.

Bár ez is csak a koan szintjén biztonság:

Akár folytatódik, akár lezárul:
nem folytatódik, nem zárul le.

(Változat)

Két akár közé szorulva a két tagadás sem tagadás már, bár ez is és az is. Csak ennyi mondható el a lényegről. A lényeg ezért ironikus.

Lehetséges, hogy egyúttal ez a legtöbb is, ami elmondható. Kassai György így kérdez a költői nyelvről (*Anyanyelvi struktúrák a műalkotásban*, Magyar Műhely, 1971/38./: „...a nyelvtani kötöttségeknek nincs-e önmagukban mondanivalójuk? A költő... éppen azért, hogy e kötöttségeket nem kerüli... hanem ellenkezőleg: tudatosan, szinte ugrodészakaként használja a mondanivaló további távlati felé, nem rejti-e

el néha éppen ezekben az alaktani vagy mondattani sajátosságokban igazi ... üzenetét?" Tandori Dezső Kassai György kérdéseire adható pozitív válaszokkal számít: pontosabban azzal, hogy a nyelviani kötöttségeknek, még abban az esetben is ha csak a megjelölés, a leírás szintjén jelennek meg: *viszonyokat szimbolizálva*, önmagukban mondanivalójuk van és egyúttal e kötöttségek alapvető funkciója a rejtegetésben mutatkozik meg: elrejteti a lényegét, mert a lényeg elhagyható és ezzel — szemantikailag — a lényeg ironikussá válik, mint ahogy minden ironikus abban a világban, amelyben nincsenek biztonságok, amelyben minden választás, bár a választó kötőszavak közé (akár) szorult, egyszerre ez is és az is, tehát lényegében nem választás, csak a választás látszata, illúziója, ahogyan a kiegészítés sem kiegészítés, csak a kiegészítés látszata, illúziója... *Iróniája*. Ezen a ponton radikalizálódik Tandori Dezső költészete, ami azt jelenti, hogy társadalmilag is relevánssá válik.

Az ilyen vers, persze, egyfajta *rejtvény*. De nem a megfejtés célzatával készült, hanem a koan értelmében rejtvény. „A Koan egyfajta probléma, amit a tanító felad a tanítványainak. Viszont a 'probléma' nem pontos kifejezés, ezért szívesebben használják az eredeti japán elnevezést: ko-an (kínaiul kung-an). A ko szó szerint *nyilvánosat* jelent, az an *dokumentumot*. De a 'nyilvános dokumentumnak' semmi köze a zenhez. A zen 'dokumentuma' az, amit születésünkkel mindannyian magunkkal hozunk a világra és amit halálunk előtt igyekszünk megoldani” — fogalmazza meg D. T. Suzuki a zen és a koan problémáját. A koan tehát olyan rejtvény, amelynek megoldása sohasem megoldás, olyan rejtvény, melybe beleszületünk, s bár aligha fejthetünk meg halálunkig, megoldani igyekszünk. Az ilyen megoldás az, ami a koan-rejtvényt kimozdítja rejtvény-voltából. Csak azért mondunk rejtvényt, mert nem találunk pontosabb kifejezést.

Tandori költészetében a koan-versek megjelentek már a *Töredék Hamletnek* című kötetben (*Koan bel canto*, *Koan I.*, *Koan II.*, *Koan III.*), de azóta is közölt már koan-verset (Tiszatáj, 1971/1.) Figyeljük meg ezt a legújabbat:

Nem természetes, hogy
(mondjuk:)?

(Mondjuk:) koan 1970-ből

Suzuki közöl egy sor „értelmetlenséget”, amit a zen-tanítók koan formájában adnak fel a tanítványaiknak. Rejtvények ezek, melyeknek a funkciója nem a megoldás, értelme nem a megfejtés, hanem a gondolkodás, a magába szállás, a gondolatokban való elmerülés. Suzuki ilyen példákat közöl: „Ha van botod, odaadom neked, ha nincs, elveszem tőled”, vagy a tanító felmutat egy botot, és ezt mondja: „Ez nem bot. Hogyan neveznéd?” Olyan értelmetlenségek ezek, melyeket Suzuki szerint józan ésszel meg sem közelíthetünk. Viszont, szerinte, az „Értelmetlen értelemmel van teli, és hozzásegít bennünket, hogy áttörjük azt a választófalat, amely mindaddig megvan, amíg a realitások innenső oldalán maradunk”. Olyan rejtvények ezek tehát, melyek a realitások túlsó oldalára, a folyó innenső partjáról a folyó túlsó partjára visznek át, valójában az igazi realitások partjára. Olyan szituációba kerül az emberi szellem, mely a realitások innenső oldalán „értelmetlen”,

viszont a realitások túlsó oldalán „értelemmel van teli”. Ezt a szituációt Tandori Dezső egyik korábbi koan-versében így fogalmazta meg:

Tőled távolabb-e?
Hozzád közelebb-e?
Tőled se, hozzád se.
Távol se, közel se.
(*Koan I.*)

Az 1970-ből való koan és a most idézett korábbi koan egyaránt rejtvényyszerű, valójában azonban egyik sem rejtvény, ahogyan a zen-tanító által feladott probléma sem probléma... Illetve, rejtvény is és probléma is a realitások innenső oldalán. Addig, amíg az elsőnek idézett koan kötőszava után a folytatást várjuk és a folytatást reméljük, vagy amíg a *Koan I.*-ben helyzetmegjelölést keresünk. Az első koan nem a folytatást iniciálja, hanem irányt mutat a realitáson túlra, ahogyan a második koan sem jelöl helyzetet, hanem a realitáson túli helyzet realitását feltételezi... Azokat az utakat kell megjárni, amelyek így mutatkoznak meg, s valójában a koannal ellentétes, a koan természetének ellentmondó a megoldás, a megfejtés. Sem a megoldás, sem a megfejtés nem tartozik a koan lényeges vonásai közé, ezért a koan elsősorban a gondolkodás, az elmerülés lehetősége.

Ahogyan a leírt nyelvtani jelek a legtöbb, ami a lényegről elmondható, úgy a koan is a legtöbb, ami a rejtvényből látható. Itt találkozik Tandori Dezső újabb verseiben a lényeg ironikus láttatása a nyelvi jelek által és a megfejthetetlen lényeg a koan rejtvényébe rejtve. Ez a találkozás egy sajátos versvilág kiépülését feltételezi. Egy olyan versvilágét, mely teljesen elrugaskodott már a költészet hagyományától, és felismert egy olyan teret is, amelyben a megvalósulás elsősorban meg nem valósulás, amelyben a megoldás elsősorban meg nem oldás, bizonytalan-ság, mely egyúttal biztonság is, mint az idézett *Változat* című versben. Ugyanaz az élesen kivetített senkiföldje, mint Pilinszky János versében:

Eresszetek be, itt vagyok,
Nyissatok ajtót, megérkeztem.

Nincs ajtó, mit megnyithatunk.
Nincs retesz, ami kirekesszen.
(*Kis éjzene*)

Egészen más a genézise e két világratalálásnak, mely voltaképpen világra rá nem lelés. Létezés, melyet mint a zen-problémát magunkkal hoztunk és igyekszünk halálunk előtt megoldani. A megoldás csak a realitáson túl lehetséges, a realitáson innen csak kopogtatunk, holott nincs ajtó, ami megnyílhatna, de retesz sincs, ami kirekeszthetne. S itt ebben a világban úgy vesszük számba magunkat, mint a leleteket:

Egy
-ból, -ből;
egy
(évszáma ismeretlen);
(*Leletek számbavétele*)

Tandori Dezső verseinek újabb darabjai már ennek a költői világképnek az elemei. Ezek azok a versek, amelyekben a koan rejtvénye és a nyelvtani jelek leírása kiegészítik egymást. Összetalálkoztak és találkozásuk egy új versképletet eredményezett; egy olyan utat, amely járható. A megnevezés már nem jelent problémát: „folytatható, megvan.”, a nyelvi jelek sakkfigurák lépéseivel, totószelvény számaival egészíthetők ki, a szonett a rímképlettel, a vers sportbeszámolóval... A versek spektruma rendkívül nagy: a jelölhetetlenségtől (*A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn*) a halandzsáig (*Kora tavasz*), az „értelmelességtől” (*A puszta létige szomorúsága*) az „értelmetlenségig” (*Hogy ki ne jöjjünk a gyakorlatból*) terjed. Mit fog be ez a rendkívül nagy spektrum? Egyrésztől egy végleges eltérést mindennemű költői hagyománytól, beleértve a költői hagyomány átírását, átértékelését is (*Egy Kosztolányi-vers*), másrésztől a költői beszéd radikális bírálását: a jelölhetetlenség és a halandzsza teljesen analóg, ahogy az ilyenfajta értelmesség és értelmetlenség is az. Ugyanakkor ez a spektrum világítja be a nyelvi jelek leírásával és a koan rejtvénytyszerűségével feltárt tudat-teret, azt a teret, ahol a szellem és a gondolat még kutathat, még kísérletezhet. Továbbá, megerősíti, méginkább kiélezi Tandori költészetének ironikus hangvételét. Egy következetes és szigorúan megvalósított leszámolást látunk tehát, és ennek a leszámolásnak a harci zajából tűnnek ki Tandori új költészetének új meghatározói. A vers átcsúszott egy olyan területre, ahol versléte már nemcsak kérdéses, hanem egészében a hallgatás terébe nyomult: a halál fókuszába került. Valójában a versen itt már sem a nyelvtan, sem a konkrét költészet eszközei nem segíthetnek. A vers egészében önburkán belülré került, és már nemcsak számunkra, hanem önmagának is rejtvény.

Mekkora az a távolság, amit a költészet a Kosztolányi-verstől Tandori újrafogalmazásáig tett meg?

A Kosztolányi-vers struktúráját a jelen és a feltételes múlt osztja két analóg részre. A vers első szakasza így kezdődik:

Most harminckét éves vagyok.
Nyár van.

Második szakasza pedig így:

Ha haldoklom, ezt suttogom.
Nyár volt.

A két szakasz jelentéssíkja ezután egybeesik, azzal a különbséggel, azzal a „bizonyos árnyalatnyi különbséggel”, hogy az első szakasz jelen idejét a második szakasz múlt ideje ismétli meg és azzal az eltéréssel, hogy az első szakasz megnyugvást kereső két sorát „Lehet, hogy tán ez, amire / vártam.”, a második szakasz belenyugvása helyettesíti: „Jaj, a boldogság máshová / pártolt.” De a két szakasz utolsó sora találkozik, azok a sorok ezek, melyekben az idő irreleváns:

Részeg virágok és darázs-szó.

Kosztolányi verse az időben létezik, az idő elemeiből, az idő nyelvi jeleiből épül. A nyelvi anyag azonossága és a nyelvi jelek párhuzamossága

és ezáltal a két szakasz eltérése tölti fel a szavakat feszültséggel és ez határozza meg a vers esztétikai hírértékét is. Világos, hogy Kosztolányi tudatosan „csinálta” ezt a verset, nem erőlködött, de pontosan tudta, milyen eszközökkel érheti el azt a hatást, amire számított. A nyelvi anyagba beépített egy időtükröt, és akkor már másra nem volt szükség, mint a tükrözés megfigyelésére. Ezt a tükröt más nem, csak a valóban múlt idő vakíthatja meg. Versérzékenységünk azonban mindig felélesztheti.

Hogyan írja át ezt a verset Tandori Dezső?

Ugyancsak két szakaszra osztja a költeményt, és a szavakat a Nap és a Hold kelte/nyugta órájával és percével jelöli. Azzal a különbséggel, hogy a második szakasz számait csillaggal jelöli és kiemeli, hogy „már múlt időben”. A Tandori-vers tehát egészében követi a Kosztolányi-vers felépítési struktúráját. A Kosztolányi-versnek azt a meghatározóját emeli ki, amelyre az, hatásának elérése céljából leginkább számított. Tandori formalizálja a Kosztolányi-vers kettős idősíkját, de ez a formalizáltság nem az egzaktuság felé irányítja a verset, hanem a Kosztolányi-verssel azonosan megőrzi a vers metaforikus jellegét is: az időt nem pusztán a nyelvi jelek leírása, hanem az időnek leginkább megfelelő metafora: a Hold/Nap nyugta/kelte periodikus és állandó váltakozása jelenti. Az azonos elemek állandó és periodikus váltakozása így egyúttal a versritmus jele is. Valójában tehát Tandori átírása számba veszi mindazokat az elemeket, amelyekből Kosztolányi verse épült fel. Így végeredményben a Kosztolányi-versnek egy pontos tükröképét látjuk a Tandori-versben.

Mégis, milyen óriási a távolság a két vers között. Ez az óriási távolság jelképezi az újabb költészet útjait és útvesztőit.

Nehéz megfogalmazni, hogy hová vezet ilyen értelemben Tandori verse. Láthatunk, a lényeg bírálatából indult ki, a lényegét helyezte egy ironikus kontextusba, és eközben a lényegen túlit, a reáliston túlit kereste a koan rejtvényeivel, a Kosztolányi-vers parafrázisában viszont a költészetet, a költészet eszközeit és elemeit látjuk, mint ironizált lényegét. A költészetnek egy bizonyos null-pontja ez, de olyan nullpontja, melyeket csak legmagasabb csúcsein érhet el.

A *Posztumusz játékszervény* mutat rá legvilágosabban, hogy Tandori Dezső verse valójában a papíron látható jelek mentén realizálódik. Az, hogy a „Hat kis gyertya ... leég” és hogy „Az örök világosság ... fényeskedik” és közöttük a sportfogadási szervény kombinációi: egyik oldalon a reményt jelentő kitöltött szervény, alatta a csődöt jelentő eredményeket jelölő szervény — a hat kis gyertya és a leégett hat kis gyertya, és mellette a választás három állandó lehetősége, majd alatta a valóban elért eredmények — az örök világosság és a tények fényessége, a reményrombolás, az állandóan, hétről hétre visszatérő illúziórombolás voltaképpen banális jelentés, nem tagadható, viszont, hogy ezen a banális jelentésen, talán még azt is mondhatnánk, banális történeten túl is realizálódik egy összetettebb, nehezebben megfogható, általánosabb, semmiképp sem banális jelentés, az sem tagadható. Csakhogy ez a másik, a fontosabb: ez ironizált lényeg túlhaladása, nem a versben, nem a vers látható, leírt anyagában mutatkozik meg, hanem a vers mentén, a verssel párhuzamosan. És ezt kell igazán kiegészítésnek tekinteni.

Meglepő vállalkozása ez Tandori versének: a kritika csak arra figyel-

het és csak arról ítélhet, ami a versben objektíven megvan, minden más az esztétikai miszticizmus körébe vezet, s lényegében idegen a költészetlől. Tandori viszont pontosan azzal számít és szándékosan arra céloz, ami a versben nincs, illetőleg, ami csak a vers mentén van meg. Ez a másik, ez a megnevezhetetlen — Tandori ezt paradox módon így fogalmazza meg: „Megnevezés: stb., folytatható, megvan.” — nem idegen a vers látható anyagától, nem is ellensége annak, csak egyszerűen a látható anyagon túl van, ahogyan a koan értelme is, az „értelmellenség” értelme, a rejtvény megoldása a látszólag áttörhetetlen realitáson túl érhető utol, ha utolérhető... Ez az a lényeges pont, ahol Tandori költészetébe, mint élesztő elem, épül be a zen és a koan tapasztalata.

drámai szövegünk

é:

bűnösök

BOGDÁNFI SÁNDOR

Színpadai játék

(Részlet)

Első felvonás

Szín: nagy gyár vezérigazgatói irodájának előszobája. Bal oldalon párnázott ajtó. Középen bejárati ajtó. A három íróasztal közül az egyik a titkáré, ez fényűzőbb és nagyobb a másik kettőnél, mögötte karosszék, a másik két asztal mögött közönséges szék van. Telefon csak a titkár asztalán van. A segédtitkár-géprónő asztala mellett írógép kis asztalon. A háttérben könyvespolc dossziékkal, vastag könyvekkel. A falon a gyár fényképe. Az ablakon át ugyanannak egy része látszik. A sarokban fogas. Zsuzsa, a segédtitkár, levelet gépel, kihúzza a gépből, átül az íróasztalhoz. Csoma, az idős tisztviselő, előveszi uzsonnáját a fiókból, s beleharap a szendvicsbe.

CSOMA: Megéheztem. *(Lenyeli a falatot, feltolja a szemüvegét, maga elé mered egy pillanatra)* Tudja, Zsuzsika, amikor megöltem a feleségemet...

ZSUZSA: Már megint kezdi, Csoma bácsi.

CSOMA: Amikor megöltem a feleségemet, utána rettenetes éhséget éreztem. Kimentem a konyhába, találtam egy fél lábás hideg krumplipaprikást. Bevágtam az egészet, pedig esküszöm, nem éreztem az ízét. *(Tele pofával gyorsan falja a szendvics)*

ZSUZSA: Pfu!

CSOMA: Aztán megmosakodtam, fehérneműt váltottam, felvettem az ünneplő ruhámat, megöntöztem a virágokat, s mentem a rendőrségre jelentkezni.

ZSUZSA: Szörnyű!

CSOMA: *(helyeselve bólogat)* Szörnyű bizony. *(Sóhaj)* Nem tettem mást, higgye el, Zsuzsika. Alig fél éve voltunk házasok, s rájöttem, hogy az én Piroskám megcsal a fűszeresegéddel,

meg aztán a szomszédok fiával, egy diákgyerekekkel, és egy sofőrrel, meg a postással is...

ZSUZSA: A postással? Ezt nem mondta eddig. Százszor elmondta már a történetet, de a postást nem említette, Csoma bácsi.

CSOMA: Szégyelltem. Ezt az egyet szégyelltem. Én, kérem, mégis-csak írnok voltam. Akkor az úrnak számított. Községi írnok, az voltam, az én Piroskám meg összeállt egy levélhordó postással. *(Csend. Lassan összehajtogatja, kisimítja a papírcacskót, amiben az uzsonna volt)* Meztelenül találtam őket az ágyban. Az én ágyamban. Nem szóltam én egy szót se, Zsuzsika. Egy szót se. Álltam, álltam, mintha odanőtt volna a lábam a padlóhoz. Az ipse közben eliszkolt a cókókjával együtt. Én meg éreztem, hogy a vér elindul a lábam kisujjából fel a fejembe. Nekiestem az én Piroskámnak, s addig szorítottam a nyakát...

ZSUZSA: Jó, jó, Csoma bácsi, ezt már elmondta nemegyszer.

CSOMA: *(maga elé mered)* Persze. De azt még nem mondtam el magácskának, hogy milyen volt a nyaka az én Piroskámnak. Hosszú, fehér nyaka volt, mint a hattyúnak.

ZSUZSA: Nem érdekel. Inkább a postát készítse elő, Csoma bácsi.

CSOMA: Már régen kész. Mindent elvégeztem. *(A titkár asztala felé int)* Majd ha Bulics bejön, tőle kapok új munkát. A havi kimutatást. *(Legyint)* Semmiség az egész. Sose hittem volna, hogy ilyen jó állásom lesz valaha is az életben. Amikor megölttem a feleségemet...

ZSUZSA: Csoma bácsi!

CSOMA: Amikor megölttem a feleségemet, s elítéltek négy évre... Sok, ugye? Annyi volt az enyhítő körülmény, hogy az ügyvédem azt hitte, felmentenek. De hát egy dologról megfeledkezett az ügyvéd. Arról, hogy az ötös tanács minden tagja nő, és hogy mindegyiket csalja a felesége, mégsem fojtja meg egyik se, tehát nekem sem volt szabad megtennem. Ez a bíró logikája, ha nő, ugyebár. Ezért kaptam négy évet. Azt hittem, mindennek vége, nem lesz belőlem ember soha többé.

ZSUZSA: *(mosolyog)* És mégis lett. *(A vezér ajtajára mutat)* Ő megmentette. A nagy Petrik.

CSOMA: Ne tessék gúnyolódni, Zsuzsika. Nekem a vezérigazgató elvtárs szent és sérthetetlen. Egy cellában ültem vele a mitrovicai börtönben. Megosztottunk minden falatot, megszerettük egymást ott bent, noha én gyilkos voltam, ő meg csak olyan politikai elítélt, kommunista diák. Ő tartotta bennem a lelket, s éjszakákon át magyarázta, hogy nem én vagyok a bűnös, hanem a társadalom.

ZSUZSA: S maga ezt elhitte, Csoma bácsi?

CSOMA: Nem, nem hittem el. Ma se hiszem. De jólesett hallani. Az ember szereti másra kenni a bűnét. Tudtam, hogy én vagyok a bűnös, meg hogy az én Piroskám is bűnös. Ma már azt is tudom, hogy nem kellett volna bántanom szegényt. El kellett volna mennem csendben, ő meg hadd csinálja tovább, ha olyan a vére. Megmagyarázta ezt nekem a Karcsi, azaz par-

don, a vezérigazgató elvtárs. Akkor én Karcsinak hívtam a nagy Petriket. De hát annak már harminc éve lassan. Istennem, hogy múlik az idő! A felszabadulás után nagy ember lett Karcsiból. A többit már tudja, Zsuzsika...

ZSUZSA: Tudom, tudom. A vezérigazgató elvtárs állást adott magának, itt, az Egyesült Gépgyárban.

CSOMA: Mégpedig jó állást! Egy börtönviselt ember igazán nem kívánhat magának jobbat. Kevés munka, nyugalom, békesség. Tudja, Zsuzsika, amikor megfojtottam a feleségemet...

(Kopogás hallatszik az ajtón)

ÜGYFÉL: *(belép hajlongva)* Jó napot. Kérem szépen, én Janacsek vagyok. Az a Janacsek, akinek a földjéből le tetszett vágni egy darabot a tisztelt gyár új épülete részére. A kártalanítás végett jöttem, kérem szépen.

ZSUZSA: Sajnálom. A kártalanítási ügyek a titkár elvtárs hatáskörébe tartoznak. Tessék várni. A titkár elvtárs minden pillanatban megérkezhet.

ÜGYFÉL: De kérem, tetszik tudni...

CSOMA: Menjen ki, s ott várjon.

ÜGYFÉL: *(szólásra tátja a száját, aztán legyint, meghajol, és távozik).*

CSOMA: *(szemüveget cserél, újságot olvas)* Már megint egy merénylet. Egy fiatalember rálőtt a francia miniszterelnökre, aztán eltűnt a tömegben. A tettes fekete pulóvert, világosszürke nadrágot, barna mokasszint viselt. A rendőrség körözi...

ZSUZSA: A titkár elvtárs késik ma.

CSOMA: *(felnéz az újságból)* A Bulics mindig késik.

ZSUZSA: Nem a Bulics, hanem a titkár elvtárs.

CSOMA: Nekem ő Bulics.

ZSUZSA: Ő is elvtárs, akárcsak a vezér.

CSOMA: Elvtárs és elvtárs között nagy különbség van, Zsuzsika. Erre majd magácska is rájön később. *(Újra belemélyed az újságba)* A merénylet fekete pulóvert, világosszürke nadrágot, barna mokasszint viselt...

BANDI: *(beront, fekete pulóvert, világosszürke nadrágot, barna mokasszint visel)* Szia, Zsú. *(Csókot dob Zsuzsának, öklöt mutat Csoma felé)* Údv a dolgozóknak. *(A vezérigazgató szobája felé mutat)* Apám, a nagy Petrik bent van?

ZSUZSA: Nincs bent. Ülésznek.

BANDI: Hol?

ZSUZSA: Valahol a városban.

BANDI: Ezek a fejések mindig ülésznek. És mindig valahol a városban. A múltkor is azt mondták, ülésznek, közben halvacsorán volt a szigeten.

ZSUZSA: Bandi, kérem...

BANDI: Ó, Zsú, te persze véded az öreget. Nem csoda, hisz te a rabszolgája vagy.

ZSUZSA: Kérem... Először is ne tegezzen, és ne nevezzen Zsúnak. Nem vagyunk intim viszonyban.

BANDI: De lehetnének. Ez csak öntől függ, Zsuzsánna.

ZSUZSA: Kérem, ne nevezzen engem Zsuzsánnának.
 BANDI: Jó, Zsuzsi néni. Ezentúl maga is hívjon engem bácsinak.
 CSOMA: *(felnéz az újságból)* Bandi.
 BANDI: Tessék.
 CSOMA: Mondd csak, nem voltál te tegnap Párizsban?
 BANDI: Párizsban? Tegnap? Várj csak. Délelőtt az egyetemen voltam. Délben a Duna-parton sétáltam, ebéd után tanultam, aztán kosárlabdaedzésen voltam, este lemezeket hallgattam egy barátomnál. Nem, nem voltam Párizsban. Miért kérded?
 CSOMA: Csak úgy. *(Újra belemélyed az újságba)*
 BANDI: *(leül egy székre, magában beszél)* Megvárom. Beszélnem kell vele. Otthon nincs egy perce se számomra. Hajnalban indul, késő éjjel jön haza, s mindig fáradt. Gondoltam, itt elcsípem, s beszélek vele. Az életemről van szó. *(Csoma és Zsuzsa felfigyel)* Sorsdöntő lépésre szántam el magam. Át akarok iratkozni technikára. Elektronikát akarok tanulni. Nem leszek orvos. Vér és izzadság. Bűz és halál. Felfordul a gyomrom az egész orvostudománytól. És a betegektől is. A betegek hazudnak. Azt kérdem tőle, milyen bántalmak vannak, hol fáj, erre azt válaszolja, hogy neki mindene fáj. Mindene fáj... Hazudik. És ha a beteg hazudik, hogyan állapítsam meg, hogy mi baja. Nem, nem leszek orvos. Négy évig tanultam hiába. Értsd meg, apa, én számítógéppel akarok dolgozni, nem emberrel. A gép tiszta, szagtalan, nem vérzik, nem izzad, nem hány. A gépet betáplálok kellő alapinformációkkal, s ő pontosan, egyenesen válaszol. Azt akarom, hogy nekem pontosan, egyenesen válaszoljon. Ezer kérdésem van. Anyának sincs ideje, Klárinak sincs ideje, te meg eltűnsz, mint a kámfor. Ülészel. Meddig? Meddig ülészel még? *(Arcát két tenyerébe teremti. Csend. Hirtelen feláll)* Bocsanat. Nem várok tovább. Majd később visszajövök. *(Elrohan, közben a nyitott ajtón bekukucskál az Ügyfél)*
 ÜGYFÉL: *(felhangon)* Kérem, én a kártalanítás végett jöttem. *(Csend)*
 ZSUZSA: *(halkan)* Nincs még itt a titkár.
 CSOMA: *(gyengéden)* Menjen ki, kérem.
 ÜGYFÉL: *(szólásra tátja a száját, aztán legyint, meghajol és távozik)*
 ZSUZSA: *(tesz-vesz az irodában, megáll, a torkához nyúl)* Rossz itt a levegő. Olyan fulladást érzek.
 CSOMA: Tudja, Zsuzsika, amikor megfojtottam a feleségemet, én is fulladást éreztem.
 ZSUZSA: *(élesen)* Maga? Inkább talán ő.
 CSOMA: Ő? Ő biztosan. De én is.
 ZSUZSA: Hagyjuk ezt most, Csoma bácsi. Menjen át a könyvelőségbe, s kérje el a napi jelentést.
 CSOMA: Jó. Megyek. *(El)*
 ZSUZSA: *(az írógéphez ül, behúzza egy papírt, gépel. A bejárati ajtóban megjelenik Emma és Klári)* Oh.
 EMMA: Jó napot, Zsuzsikám édes.
 KLÁRI: Jó napot.
 ZSUZSA: *(biccent)* Tessék helyet foglalni.
 EMMA: *(a vezér szobája felé mutat)* A férjem?

- ZSUZSA: A vezérigazgató elvtárs házon kívül van. Ülészek.
- KLÁRI: Iván sincs itt? *(A titkár asztala felé mutat)*
- ZSUZSA: A titkár elvtárs szintén házon kívül van, de minden pillanatban megérkezhet.
- KLÁRI: *(elhelyezkedik a titkár karosszékében)* Ide ülök, Iván székébe.
- EMMA: *(szintén leül, tükröt vesz elő)* Klárikám, viselkedj rendesen. *(Nézi magát)*
- ZSUZSA: Remekül tetszik kinézni.
- EMMA: *(legyint)* Köszönöm. Nem jól érzem magam. Mondja, édesem, a fiam nem volt itt?
- ZSUZSA: De itt volt. A vezérigazgató elvtársat kereste. Várt egy ideig, aztán elrohant.
- EMMA: Baj van az idegeivel. Nem eszik rendesen az a gyerek. Azért ideges.
- KLÁRI: Ugyan menj már, anyu. Bandi nem eszik, hanem zabál. Tegnap este kiürítette az egész hűtőszekrényt. Te azt szeretnéd, ha száz kilóra hízna.
- EMMA: Légy szíves hallgass. Zsuzsikám, édesem, meg tudná-e mondani, mit akart a fiam az apjától. Pénzt?
- ZSUZSA: Nem tudom.
- KLÁRI: Én tudom. Bandi nem akar orvos lenni.
- EMMA: Légy szíves, Klárikám, ne tereged ki a családi ügyeket. Bandi igenis orvos lesz. Doktor Petrik András. Ha már az apja nem lett doktor, csak direktor, hát ő az lesz, ha addig élek is.
- KLÁRI: Anyukám, ne tereged ki a családi ügyeket...
- EMMA: Igazad van, kislányom. *(Feláll)* Menjünk. Zsuzsika édes, ne is mondja meg a férjemnek, hogy itt voltunk. Pá.
- IVÁN: *(be)* Oh, minő meglepetés. Kezeiket csókolom.
- KLÁRI: Iván, nézze, elfoglaltam a székét.
- IVÁN: Nono, kis hamis, maga az állásomra tör. Nem baj, magának szívesen átadnám a helyemet. Fiatal, szép és okos. Asszonyom, minek köszönhetjük a látogatását?
- EMMA: *(fagyosan)* A férjemmel akartam beszélni. Sajnos nincs itt. Különben éppen indulóban voltunk.
- IVÁN: *(Zsuzsához fordul)* Keresett valaki?
- ZSUZSA: Egy ügyfél vár kint. *(Kiszól)* Jöjjön be, kérem. Igen, ön, ön. Jöjjön be.
- ÜGYFÉL: *(belép hajlongva)* Janacsek vagyok. Az a Janacsek, akinek a földjéből le tetszett vágni egy darabot a tisztelt gyár új épülete részére. A kártalanítás végett jöttem...
- IVÁN: *(közben Klárral sugdolózik, majd az Ügyfélhez fordul)* Majd később. Most menjen ki...
- ZSUZSA: *(karon fogva tuszkolja ki Janacseket, aki szólásra tátja a száját, aztán legyint és távozik)*
- EMMA: Klári, gyerünk. Látod, hogy zavarjuk itt a munkát. Viszontlátásra. Pá, édesem.
- KLÁRI: Pá, pá. *(Távoznak. Csend)*
- ZSUZSA: Viszontlátásra. *(Tesz-vesz, iratokat rak Iván asztalára)* A

mai posta. Tessék a kimutatások, az aláírandó levelek. A napi jelentést Csoma bácsi hozza mindjárt.

IVÁN: *(bizalmasan átöleli a széke mellett álló Zsuzsát)* Te...

ZSUZSA: *(kitépi magát)* Hagyj békében, kérlek. Azt hiszed, vak vagyok. Azt hiszed, nem láttam, milyen bizalmas viszonyban vagy Petrik kisasszonnyal, a „fiatal, szép és okos” Klárikával? Oh, én ostoba liba, hogy bedőltem egy szoknya-vadásznak... *(Szipog)*

IVÁN: Zsuzsi, Zsuzsika... Megmagyarázom.

ZSUZSA: *(szárazon)* Ne fáradjon, kérem. Nincs mit magyarázkodnia. Intézzük a hivatalos ügyeket. Egy ügyfél vár ügyis magára, titkár elvtárs. *(Kiszól)* Kérem, jöjjön be.

ÜGYFÉL: *(hajlongva belép)* A kártalanítás végett jöttem...

IVÁN: Menjen ki!

ZSUZSA: Jöjjön be.

IVÁN: Kifelé!

ÜGYFÉL: *(szólásra tátja a száját, aztán legyint és távozik)* Jó, jó, megyek.

IVÁN: Nem értem ezt a viselkedést. Egészen kivetköztél magadból. Mit jelent ez?

ZSUZSA: Azt jelenti, hogy kinyílt a szemem. Három éve hitegetsz, hogy majd elveszel feleségül, csak előbb a karrieredet akarod biztosítani. Bizonyos dolgokat el kell rendezned még, bizonyos célokat el kell érned még, bizonyos terveket meg kell valósítanod még s a többi, s a többi. Hazug frázisokkal áltattál. És én hülye, azt hittem, hogy szeretsz. Te csak a karrieredet szereted. Igen, a karrier, ez a te mocskos szeretőd. Tartsd meg magadnak. És azokat a bizonyos dolgokat, bizonyos célokat és bizonyos terveket mind megvalósíthatod, ha majd feleségül veszed a vezérigazgató fiatal, szép és okos lányát. Ez igazán egyszerű. Egyszerű és aljas. Egyszerű és piszkos. Egyszerű és rettenetes. *(Ráborul az asztalra. Csend)*

IVÁN: *(rekedten, hidegen)* Tévedsz. Egyáltalán nem számítok Petrik Károly támogatására. Semmi szükségem a vezérigazgató támogatására. Igaz, hogy szeretnék elérni valamit. Igaz, hogy nem akarok sokáig itt bűdösödni ebben a vezéri előszobában. De ezt nem benősüléssel akarom elérni, mint a régi rossz filmekben. Nem, fiacskám. Én harcolni fogok. A magam két ökklével török utat magamnak, meglátod. Ezzel a két ökklével. Egymagam mindenki ellen. *(Csend)* Rád sincs szükségem, ha éppen tudni akarod. Szelíd, engedelmes partnerre van szükségem. Te nem vagy az. Te fellázdaltál ellenem. A lázadás halállal büntetendő. Számomra meghaltál. Végeztünk. *(Elvonul a vezérigazgató szobájába)*

ZSUZSA: *(az asztalra borul, rázza a zokogás, aztán feltekint, rémülten)* Elrontottam. Elrontottam.

CSOMA: *(belép aktacsomóval a hóna alatt. Az utolsó szavakat hallotta)* Na és ha elrontotta? Nem olyan nagy baj az. Legföljebb újragépeli, és kész. Hányszor rontottam én el, Zsuzsika, hányszor... Aztán újra megcsináltam, helyrehoztam. Csak egy-

szer nem tudtam helyrehozni, egyetlenegyszer: amikor megfojtottam a feleségemet. *(Csend)*

ZSUZSA: Jól tette.

CSOMA: *(feláll)* Mit mondott?

ZSUZSA: Azt mondtam, jól tette.

CSOMA: Nem, nem, ilyet ne mondjon. Kérem magát, Zsuzsika, könyörgöm, ki ne ejtse többé soha azt, hogy jól tettem.

ZSUZSA: Miért?

CSOMA: Mert én bűnhődni akarok. Az egész életemet bűnhődésre rendeztem be. Értse meg, nekem szükségem van erre a bűntudatra. Minden bajomat, minden nyomorúságomat, minden hiányt ráfoghatok arra, hogy bűnös vagyok. Ez teszi elviselhetővé az életemet.

ZSUZSA: Igenis, jól tette. A hűtlenséget meg kell büntetni.

CSOMA: A hűtlenséget? *(Kacag)* De hiszen akkor csupa hulla feküdne körülöttünk. A világ tele van hűtlenséggel, Zsuzsika. Nemcsak a feleségek és a férjek csalnak. A barátok, a kollégák, a rokonok, még a testvérek is... A szülő a gyereket, a gyerek a szülőjét elhagyja hűtlenül. Hát hol él maga, Zsuzsika? Nézzen körül, mint ahogy én körülnéztem, gondolkozzon, mint ahogy én gondolkoztam, töprengtem, kinlódtam, míg nem felismertem, hogy a hűtlenség velejárója az embernek, együtt hál vele.

ZSUZSA: Nincs igaza. Én nő vagyok. Én soha nem követtem el hűtlenséget.

CSOMA: *(hozzálép, megsimogatja a fejét)* Szegénykém. Azért szerencsétlen magácska is, akárcsak én. Aki hűséges, az természetellenesen él, tehát boldogtalan, mint mi ketten.

ZSUZSA: A hősök is hűségesek.

CSOMA: Meglehet. De mi nem vagyunk hősök. *(Csend. Más hangon)* Átnéztem a napi jelentést. *(Az asztalához ül)* Bulics megérkezett?

ZSUZSA: A titkár elvtárs bent van a vezérigazgató elvtárs szobájában.

CSOMA: A Bulics... Látja, a Bulics, az nem boldogtalan.

(Cseng a telefon)

ZSUZSA: *(felveszi a kagylót)* Igen. Értem. *(Leteszi a kagylót)* A vezér nemsokára jön. Orvosnál van. A klinikán.

CSOMA: Ejha. Amióta ismerem Karcsit, illetve a vezérigazgató elvtársat, még sohasem volt orvosnál. Ha már orvoshoz fordult, akkor valami komoly baja lehet.

ZSUZSA: *(beszól a vezér szobájába)* Petrik telefonált. Mindjárt jön.

IVÁN: *(két dossziéval a kezében belép, és az asztalához ül. A dossziékat elteszi)* Kérem a levelezést, a napi jelentést. *(Zsuzsa és Csoma iratokat rak Iván asztalára. Többször is megteszik az utat a saját íróasztaluk és a titkár asztala között, s mindig egy-egy iratot raknak elébe. Iván éppen csak belenéz, s nyomban parafálja és félreteszi az iratot, olykor bélyegzőt is üt rá. A játék gyors, ütemes, groteszk)* Na végre ez is kész.

ZSUZSA: Egy ügyfél várakozik kint.

IVÁN: Jöjjön be.
ZSUZSA: *(kiszól)* Jöjjön be, kérem.
ÜGYFÉL: *(hajlongva belép)* Jó napot kívánok. Janacsek vagyok. Az a Janacsek, akinek a földjéből le tetszett vágni egy darabot a tisztelt Egyesült Gépgyár új épülete részére. A kártalanítás végett jöttem.

IVÁN: Szerződés van?
ÜGYFÉL: Szerződés? Hogy is mondjam, ugyebár, szerződés nincs.
IVÁN: Szerződés nélkül nem kaphat kártalanítást. Az ingatlanok közérdekű kisajátításáról szóló törvénycikk 7. paragrafusa harmadik szakaszának 4. bekezdése és a kisajátított ingatlanok átírására vonatkozó rendelet 14. paragrafusa 2. szakaszának utolsó bekezdése szerint a kártalanítás összege kizárólag szerződés alapján történhet. Érti?

ÜGYFÉL: Nem. Azaz igen. Azaz nemigen.
IVÁN: Nem is fontos, hogy megértse. Az a fő, hogy mi most a szerződést azonnal elkészítjük, hat példányban legépeljük, szépen aláírjuk, ön pedig felveheti a kártalanítási összeget. Úgy megy ez nálunk, mint a karikacsapás. Menjen ki, és várja meg, amíg a szerződés elkészül. *(Ügyfél nem mozdul)* Menjen ki.

ÜGYFÉL: *(szólásra tátja a száját, aztán legyint és távozik)* Megyek. Megyek, mint a karikacsapás.

IVÁN: Na, ezt is elintéztük. Csoma, készítse el a szerződést.
CSOMA: Régen kész. Itt van a fiókomban. Már két héttel ezelőtt megcsináltam az összes szerződéseket. A vezér is aláírta őket.

IVÁN: És ezt csak most mondja?
CSOMA: Nem akartam blamálni az ügyfél előtt. Különben is ez az ön hatáskörébe tartozik.

IVÁN: *(Zsuzsának)* Hívja be azt a Janacsekot.
ZSUZSA: *(kiszól)* Jöjjön be, kérem.
ÜGYFÉL: *(hajlongva belép)* Jó napot kívánok. Janacsek vagyok.
IVÁN: Tudjuk, tudjuk. A kártalanítás végett jött. Hát kérem, mint látja, a szerződést villámgyorsan elkészítettük és parafáltuk. Most már csak az ön aláírása kell, semmi más.

ÜGYFÉL: Köszönöm. Köszönöm.
CSOMA: Tessék itt aláírni.
PETRIK: *(belép)* Szervusztok. Mi újság, gyerekek? Keresett valaki? *(Le-fel jár, nagy lendülettel, kalapját, kabátját a fogásra akasztja, a sál a nyakában marad)* A kamarában voltam ülésen. Rosszul lettem. Képzeltétek, orvoshoz kellett mennem. *(Nagyot fúj, sóhajt, leül egy székre)* Adjatok egy pohár vizet.

ZSUZSA: *(gyorsan tölt, és átnyújt egy pohár vizet)* Tessék.
IVÁN: Mi bajod tulajdonképpen?
PETRIK: *(fúj)* Semmi. *(Rágyújt, köhög, fuldoklik)*
IVÁN: *(az Ügyfélhez fordul)* Majd később aláírja. Most legyen szíves, menjen ki.

ZSUZSA: *(tuszkolja)* Menjen ki, kérem.
CSOMA: *(szintén tuszkolja)* Menjen, jó ember, menjen.
ÜGYFÉL: *(szólásra tátja a száját, aztán legyint, és távozik)* Jó, jó, megyek. *(Zsuzsa és Csoma elvezetik)*

- IVÁN: Nem értem.
 PETRIK: Mit nem értesz?
 IVÁN: Eddig sohasem panaszkodtál, s most egyszerre rosszul vagy. Orvos, klinika...
- PETRIK: Nem kapok levegőt.
 IVÁN: Nyissam ki az ablakot?
 PETRIK: Ne nyisd ki. Úgyis hiába. Itt is van levegő, és a világon általában rengeteg levegő van, de én, úgy látszik, én már elfogyasztottam a rám eső részt. *(Tenyerét a mellére teszi)* Itt bent fojt. Itt kellene ablakot nyitni.
- IVÁN: Menj talán be a szobádba, s pihend ki magad.
 PETRIK: Nem. Nem akarok most mozogni. Jó itt. Határozottan jobban érzem magam.
- IVÁN: Na látod. Múló rosszullét. Túlfeszített munka, kevés pihenés, sok cigaretta, sok fekete, sok tömény ital...
- PETRIK: Nem iszom hetek óta. Amióta a vizsgálatok tartanak.
 IVÁN: Hetek óta vizsgálják?
 PETRIK: Elárultam magam. Hát igen. Három hete járok a klinikára, titokban. Légy szíves, hallgass erről.
- IVÁN: Természetesen. És mit mondanak az orvosok?
 PETRIK: Azt, amit te mondtál az imént: túlfeszített munka s a többi. Pihenésre van szükségem. *(Feláll, s lassan sétál fel-alá)* De én most nem pihenhetek. Ugrásra készen kell állnom, mint egy párducnak.
- IVÁN: Párducnak?!
 PETRIK: Igen. És erősnek kell lennem, mint egy oroszlának. És ravasznak kell lennem, mint a kígyónak.
- IVÁN: Nem értem.
 PETRIK: Majd megérted. A dolognak két vetülete van.
 IVÁN: Két vetülete?
 PETRIK: Kettő. Az egyik a gyár, a vállalat. A napokban megkapjuk a szanációs hitelt és a beruházási kölcsönt. Legalább húsz milliót. Kidobjuk a régi gépeket, s félreállítunk néhány régi embert. Felveszünk tíz-húsz fiatal mérnököt, átállunk új termékek gyártására, s rendbe hozzuk a gyár szénáját.
- IVÁN: Óriási.
 PETRIK: Pontosan az: óriási. Kimászunk ebből a hínárból. Az emberek végre rendesen fognak keresni. Persze csak ha jól megfogyuk a kapa nyelét.
- IVÁN: És kit akarsz kidobni a régiiek közül?
 PETRIK: Kidobni? Nem. Csak félreállítani. Kinevezni őket, mondjuk, tanácsadónak vagy ilyesminek. Esetleg nyugdíjba küldeni egyet-kettőt.
- IVÁN: Kit?
 PETRIK: Hát... *(Gondolkodik)* Radót, Popovicsot, Szekerest, Brodskit, Peterkát, Máricsot...
- IVÁN: Radót, Popovicsot, Szekerest, Brodskit, Peterkát, Máricsot? De hiszen ez majdnem az egész vezető káder...
- PETRIK: És magamat is.
 IVÁN: Magadat is? Te is nyugdíjba vonulsz?
 PETRIK: Igen. Csak azzal a különbséggel, hogy őket előbb elmozdíta-

nám, én pedig maradnék, míg le nem bonyolítom az egész átszervezést és talpra nem állítom a vállalatot. Ezt csak én hajthatom végre... Tudod, amikor Batinánál lecsapott mellem a gránát, aztán még egy, és még egy, és még, még... s körülöttem dőltek a fák, rengett a föld, én meg hasaltam a sárban, igen, akkor elhatároztam, hogy majd valami nagy tettet hajtok végre: szétverek egy ellenséges üteget, foglyul ejtek egy szakaszt, vagy felrobbantok egy bunkert. Nem tettem semmit. Néhány apró szilánk meghorzsolt, hátravittek, s meg se szagoltam többé a puskaport. De most, most égek a vágytól, hogy végre tegyek valamit, valami nagyot, ami boldogságot hoz nekem és sok-sok embernek. Ezer munkásnak és családtagjaiknak. Ezt még megcsinálok, aztán megyek nyugdíjba vagy az árnyékvilágba.

IVÁN: Ugyan, hisz semmi bajod.

PETRIK: Rákom van. Tüdőrák. *(Csend. Vizet tölt a pohárba, s hörpint belőle)*

IVÁN: Nem igaz.

PETRIK: A professzor is azt mondja, nem igaz. Én azonban úgy hiszem, nem tévedek. Ne feledd el, hogy valamikor orvostanhallgató voltam. A röntgen és a bronchoszkóp kimutatja a kóros elváltozást. Saját szememmel láttam a leleteket. Tüdőrákom van.

IVÁN: Képzeldsz.

PETRIK: Mellékes. Akár van, akár nincs, nem érdekel. Legalább három hónapom van még, ennyi pedig elég, hogy beindítsam a gyár új programját.

IVÁN: Ha tényleg azt hiszed, hogy beteg vagy, jobb, ha azonnal visszavonulsz, s elmész pihenni.

PETRIK: Maradnom kell. Meg kell vívnom ezt a harcot. Tartozom ezzel a gyárnak, a munkásoknak, a közösségnek.

IVÁN: Ezek csak frázisok.

PETRIK: És maradnom kell miattad is.

IVÁN: *(meghökkenve)* Énmiattam? Hogy érted ezt?

PETRIK: Ez a dolog másik vetülete. A helyzet ugyanis az, hogy amint én kiteszem a lábam, téged kirúgnak innen.

IVÁN: Na de kérlek.

PETRIK: Kirúgnak, elkergetnek, kívágnak, mint a huszonegyet. Mit csodálkozol? Te ezt nem tudtad? Mérget vehetsz rá, hogy így van. Utálnak téged, egyrészt, mert én hoztalak be a vállalatba, az én jobb kezem vagy, bizalmasom és barátom, másrészt pedig mert lusta vagy, önző és fölényes.

IVÁN: Kikérem magamnak! *(Felugrik)*

PETRIK: Csillapodj, fiacskám.

IVÁN: Ez sértés. Nem hagyom magam sértegetni.

PETRIK: Nem sértegetlek, csak őszinte vagyok. Értsd meg, én már csak őszinte lehetek. Én kedvellek téged, Iván. Én egyengettem az utadat, neveltelek, tanítottalak, a házamba is bevittetek. Emma, a feleségem és Klári, a lányom, de a fiam is kedvel. Apósomnak is beférköztél a szívébe: elláttad újságokkal, képeslapokkal, könyvekkel. Tudsz te lebilincselő is

lenni, ha akarsz. Nálam azonban nap mint nap panaszkodnak rád, fúrnak, ócsárolnak itt, a vállalatban. Azt mondják, hogy Zsuzsával és Csomával csináltatsz mindent, te csak aláírsz, parafálsz, játszod a nagy fiút, pedig némi szorgalommal egyedül elvégezhetnéd az egész munkát.

IVÁN: Ezt mondják?

PETRIK: Ezt. És azt is mondják, hogy gorombán és fölényesen bánsz a munkásokkal és az ügyfelekkel. Bent a fiókomban fekszik egy sárga dosszié. Ez a sárga dosszié tele van ellened szóló panaszlevelekkel.

IVÁN: Rágalmak!

PETRIK: Lehet, hogy rágalmak. Én nem vettem őket figyelembe, nem vontalak felelősségre, nem is említettem neked, nehogy megzavarjam a nyugalmaidat, bár magam is észrevettem bizonyos dolgokat. Most azonban fel kell tárnom előtted a helyzetet, míg nem késő. Meg kell változnod, Iván. Én pedig támogatni foglak továbbra is.

IVÁN: Te? Hogy tudsz támogatni, ha engem itt mindenki utál?

PETRIK: Figyelj ide. A gyár új programját elkészítettem, két belgrádi professzor szakvéleményezése alapján. Az egész elabórátum ott van az íróasztalom legelső fiókjában, egy piros dossziében.

IVÁN: Piros dossziében?

PETRIK: Nos, tervem a következő: te fogod a munkástanács elé terjeszteni az új programot mint saját művedet.

IVÁN: A te művedet úgy tüntessem fel, mint a magamét? Ezt nem tehetem. Ez lopás.

PETRIK: Ne használjunk túl erős kifejezéseket... Ez nem lopás, mert én saját akaratomból átadom neked a piros dossziét, és át ruházom rád a szerzői jogot. Értsd meg, te tökfilkó, azt akarom, hogy tekintélyt szerezz itt magadnak. Amint előállsz az új programmal, merőben másként vélekednek majd rólad. Hohó — mondják majd —, ez a Bulics Iván nem naplopó, hanem szorgalmas, nagy tudású ember... Érted már?

IVÁN: Értem. Csak azt nem értem, miért csinálod mindezt.

PETRIK: A lányom miatt... Klári szerelmes beléd. Úgy látom, neked sem közömbös. Szeretném elrendezni a kettőtök dolgát, és szeretném biztosítani a vejem jövőjét, mármint a te jövődet. (Csend)

IVÁN: (akadozva) Nagyon megtisztelő számomra ez az egész. Nem is tudom, hogy köszönjem meg a bizalmadat.

PETRIK: Nekem ne köszönj semmit. Legföljebb Klárinak. Tudom, hogy nem tiszta dolog az, amit teszek. Őszintén szólva nem is lelkesedtem, amikor Klári bevallotta, hogy... De ez az ő dolga. Ebbe nem szólhatok bele. Mindenre képes vagyok, csak boldognak lássam a lányomat, még mielőtt végleg távoznék.

IVÁN: Ugyan kérlek, te itt maradsz velünk még hosszú ideig. Nélküled moccanni se tud az Egyesült Gépgyár. Ha elmennél, mentem összeomlana itt minden.

PETRIK: Hát ami azt illeti, az utódomnak nem lesz könnyű dolga itt.

- Nekem minden a kisujjamban van. Minden csavarát ismerem ennek a gyárnak, minden embernek a lelkébe látok.
- IVÁN: Így van. Valóban így van. Maradnod kell még, és itt is maradsz velünk.
- PETRIK: *(órájára pillant)* Hú, nekem egy értekezletre kellene mennem a városházára. Iván, légy szíves, menj el helyettem. Ments ki valamiképpen.
- IVÁN: Nagyon szívesen. Már is rohanok. *(Veszi a kabátját, kalapját)*
- PETRIK: A gazdasági ügyosztály tanácstermében. Második emelet nyolc. Siess. *(Iván távozik, Petrik fúj, vizet tölt a pohárba, iszogat, tenyerét a mellére teszi)*
- BANDI: *(be)* Apa.
- PETRIK: *(felragyog az arca)* Bandi, kisfiam, örülök, hogy látlak. Gyere ide, hadd öleljelek meg.
- BANDI: *(nem mozdul)* Apa...
- PETRIK: Gyere. *(Széttárja a karját)*
- BANDI: Nem. Nem akarom, hogy megölelj most, nem akarom, hogy örülj nekem. Rossz hírrrel jövök.
- PETRIK: Rossz hírrrel? *(A melléhez kap)* Mi baj van?
- BANDI: Nincs semmi baj. Sőt. Minden bajom elmúlt.
- PETRIK: Tréfálsz?
- BANDI: A hír csak neked lesz rossz.
- PETRIK: Nekem? Ami neked jó, az nekem is jó.
- BANDI: Átiratkoztam a műszaki egyetemre. Elektronikára. *(Csend)*
- PETRIK: *(hörpint a pohárból)* Átiratkoztál?
- BANDI: Igen. Négy évet vesztettem, míg rájöttem, hogy az orvostudomány nem nekem való.
- PETRIK: *(maga elé)* Én orvos szerettem volna lenni. Nem sikerült. Gondoltam, majd a fiam. Ez sem sikerült. Semmi se sikerül. *(Sóhajt. Csóválja a fejét)*
- BANDI: Légy szíves, apa, szidj össze, vágj pofon, kergess el, de ne mondj ilyeneket.
- PETRIK: *(maga elé)* Petrik, Petrik, miért nem sikerül neked semmi?
- BANDI: Apa, hiszen az egész város azt beszéli rólad, hogy téged üldöz a siker. Azt mondják, hogy menő vagy, a szerencse fia vagy.
- PETRIK: Ki mondja?
- BANDI: Mindenki.
- PETRIK: Ökrök.
- BANDI: Akkor én is ökör vagyok.
- PETRIK: Nem. Te az én kis borjam vagy. *(Megborzolja Bandi haját)* Átiratkoztál, mi? Meg sem kérdeztél engem, mi? *(Átöleli, megrázza)* Olyan vagy, mint amilyen én voltam egykor. Önálló és nyakas.
- BANDI: Oh, apa, én úgy szégyeltem magam. Eljöttem hozzád veszedni, akár szakítani is veled, te meg olyan nagyvonalú vagy, olyan megértő.
- PETRIK: Tévedsz, fiam. Én csak beletörődöm az elhatározásodba. Szent meggyőződésed azonban, hogy ostobán cselekszel.
- BANDI: *(dacosan)* Miért?
- PETRIK: Attól tartok, hogy az én sorsomra jutsz. Nem lesz belőled semmi.

- BANDI: *(viccesen)* Vezérigazgató sem?
- PETRIK: Az sem. Különb is, a vezérigazgatóság, az nem hivatás, az csak állás, tisztség, funkció. A sírkövön például sohasem tün-
tetik fel, hogy vezérigazgató volt a megboldogult. Orvos, bíró, katonatiszt, pap, író — ezek hivatások.
- BANDI: Füttyülök a sírkövekre. A krematóriumé a jövő. Látiátuk feleim, mik vogmuk, isa, por és hamu vogmuk. Az a fő, hogy elektronikát fogok tanulni. Képzeld el ezt a gyönyört, apa.
- PETRIK: El tudom képzelni, fiam. *(Hörpint a pohárból)*
- BANDI: Jé, te vizet iszol? Mindig csak a konyakot és a jó bort szer-
retted. Mit jelent ez, apa?
- PETRIK: Szomjas vagyok. Most pedig menj szépen haza. Dolgom van.
- BANDI: *(megcsókolja az apját)* Köszönöm, apa. Remek ember vagy. *(El)*
- PETRIK: *(hosszan néz utána, s elindul a szobája felé)* Remek haver
vagyok. *(Bemegy a vezérigazgatói kabinetbe. A szin egy
ideig üres, aztán belép Zsuzsa és Csoma)*
- ZSUZSA: Üres a ház.
- CSOMA: *(vizsgálja íróasztalát)* Bulics nem tette ide a kimutatásokat.
Elfelejtette megint. Most mit csináljak?
- ZSUZSA: Pihenjen, Csoma bácsi.
- CSOMA: Pihenjek? Hm. Amióta megöltem a feleségemet, nem tudom
kipihenni magam. Tudja, Zsuzsika, egy ilyen súlyos tett
annyira kifárasztja az embert, hogy utána egy életen át
folyton fáradtságot érez.
- ZSUZSA: Én nem öltem meg senkit, mégis fáradt vagyok mindig.
- CSOMA: Magácska nem a munkától fáradt. Valami rágja magát is,
belülről.
- ZSUZSA: Ugyan mi rágna engem?
- CSOMA: Valami kis féreg, aminek nincs teste, mégis mozog és szúr.
- ZSUZSA: Képzeldök, Csoma bácsi.
- CSOMA: Nem képzeldök. Ehhez nekem külön érzékem van. Láttá
máma azt a fiút, a Bandit? Azt is rágja valami. És látta
Petriket, a vezért? Őbenne is megmozdult a féreg.
- ZSUZSA: És Bulicsban?
- CSOMA: Bulics más. Bulics üres belül, mint a hordó. Őt még a féreg
is elkerüli, ha van esze.
- ZSUZSA: Gondolja?
- CSOMA: Biztosan tudom. *(Csend)* Ohó, most jut eszembe — az ügy-
fél. Az ügyfél kint várakozik, mi meg itt trécselünk.
- ZSUZSA: Persze. *(Kiszól)* Jöjjön be, kérem.
- ÜGYFÉL: *(belép, kalapját a kezében forgatja, előbb Zsuzsára emeli a
tekintetét, aztán Csomára)* Kimenjek?
- ZSUZSA: Nem, nem. Csak maradjon.
- ÜGYFÉL: Mert én, kérem, már úgy megszoktam a bejövetelet és a kime-
netelt.
- CSOMA: Jöjjön, írja alá szépen a szerződést. Itt. *(Ügyfél aláír)* És
itt. *(Ügyfél aláír)* Itt is. *(Ügyfél aláír)* És itt is. *(Ügyfél aláír)*
És még itt. *(Ügyfél aláír)* Na látja, már kész is az egész. Tes-
sék, ez a maga példánya. *(Ügyfél átveszi)* Nyolc napon belül
megkapja a pénzt.

- ÜGYFÉL: Köszönöm. *(Meghajol)* Mehetek?
- ZSUZSA: *(egyszerre)* Mehet.
- CSOMA:
- ÜGYFÉL: *(kirohan)*
- CSOMA: *(kutat Bulics íróasztalán)* Nincs. Nincs. Nem találom a havi kimutatásokat. Nicsak, a fiókjait is nyitva hagyta, a kulcsait is itt felejtette ez a Bulics. *(Huzigálja a fiókokat)* Itt sincs. *(Eltávozik Bulics íróasztalától)* Átmegek a számvevőségbe, hátha kapok egy másolatot. *(El)*
- ZSUZSA: *(gépel, abbahagyja, maga elé mered, ismét gépel, újból maga elé mered, megint gépel, ismét abbahagyja és maga elé mered, nagyot sóhaj)* Jaj, de szerencsétlen vagyok.
- PETRIK: *(kijön a szobájából, ideges, feldúlt)* Ez példátlan. Hihetetlen!
- ZSUZSA: Mi baj van, vezérigazgató elvtárs?
- PETRIK: Két fontos dosszié eltűnt a fiókomból. Két rendkívül fontos dosszié. Szigorúan bizalmas... Zsuzsa, kérem, nem látta őket véletlenül? Egy piros és egy sárga dosszié.
- ZSUZSA: Láttam.
- PETRIK: Hol látta?
- ZSUZSA: A titkár elvtárs ma délelőtt hosszabb időt töltött az ön szobájában, s onnan hozta ki a két dossziét. A fiókjába tette őket. *(A titkár asztalához siet, kihúzza egy-két fiókot, keresgél, s előveszi a két dossziét. Egyiket az egyik kezében, a másikat a másik kezében tartva mutatja)* Ezeket keresi?
- PETRIK: *(hosszan nézi a dossziékat és Zsuzsa diadalmas, gúnyos arckifejezését)* Igen, ezeket. *(Kényszeredetten elmosolyodik)* Persze, persze! Milyen feledékeny lettem! Most jut eszembe, én mondtam Bulicsnak, tegnap, hogy ezt a két dossziét vegye ki a fiókomból és tanulmányozza át az anyagát. Én mondtam neki. *(Zsuzsa arckifejezése változik)* Kérem, tegye vissza a dossziékat a titkár elvtárs fiókjába.
- ZSUZSA: Igenis, vezérigazgató elvtárs. *(Visszateszi a dossziékat, becsapja a fiókot)*
- PETRIK: *(hörpint a pohárból, előre jön, s a közönség felé mondja)* A titkár elvtárs aljasabb és ügyesebb, mint hittem volna.

FÜGGÖNY

napló

1.

Bármilyen gyakorlott repülőutas legyen az ember, a felszállás és leszállás pillanataiban mégis meggyorsul az érverése, kellemetlen nyomást érez gyomorszája tájékán, esetleg kiveri a verejték. Ezért, bár néhány perce még New England hófoltokkal tarkított erdeiben-mezeiben gyönyörködtem — madártávlatból —, s ismerős borzongással üdvözöltem New York lassan kibontakozó körengetegét, mikor a PAN AM óriásgépe lezöttyen a J. F. Kennedy repülőtér kifutójára, megkönnyebbülést érzek. A repülés kényelmére nem panaszkodhatom, de hét és fél óra kicsit sok. Ennyi ideig tart a repülőút Londontól New Yorkig.

Utoljára két éve jártam itt, akkor is egyetemi előadó körúton. New York azóta is változott, s mint várható volt, nem előnyére. Ma is az energikus, fiatal Lindsay a polgármester, de a világváros problémáira még ő sem tudott megoldást találni. A mai New Yorkra ráillik Párizs régi jelmondata: *Fluctuat nec mergitur* — bár dobálják a hullámok, mégsem süllyed el. Egyelőre. A forgalmi dugók minden képzeletet felülmúlnak, csúcsforgalom idején a taxik lépésben haladnak és nem állnak meg, hiába jelez a lámpa pirosat, mert a másik taxi, amelyik keresztbe jön, sem áll meg a pirosban — Manhattanon keresztülhajtani a Vernét parodizáló Karinty tollára illő feladat. Tavaly a szemetessztrájk okozott zűrzavart a városban, később meg (ha jól emlékszem, a nyári kánikula idején) az úgynevezett *power failure*, az áramfejlesztő erőművek túlterhelése. Ez a probléma nem oldódott meg, s előreláthatólag csak rosszabbodhat, hiszen európai szemmel nézve az átlag amerikai energiafogyasztása elképesztő. Nemcsak az óriás jégszekrények, porszívók és tiz-húsz csatornás televíziók eszik, szüresölik és habzsolják az áramot, hanem a nyári hőségben nélkülözhetetlen légűtő berendezések, sőt az elektromos fogkefék, cipőtisztítók, konzervnyitók és egyéb képtelenebbnél képtelenebb *gadget-ek*, háztartási gépecskék is. Tavaly télen Angliában is vol-

tak zavarok az energiaellátás körül, de a lakosság fegyelmezettsége, áramtakarékosága a minimumra csökkentette az energiaszüneteket. Az amerikai, különösen a New York-i, azonban máshoz van szokva, ahhoz, hogy fogyasszon, hogy az eddiginél is nagyobb fogyasztásra ösztökéljék, a New York-i fegyelmezetlen és dühös, szidja a polgármestert, Rockefellert vagy az elnököt, de nem hajlandó lecsavarni a televízióját. Csodát azonban Lindsay sem tehet; egyszerűen nem lehet lépést tartani a Város energiaigényével.

Van ennél nagyobb probléma is. Mint H. Rap Brown, a „Fekete Párducok” egyik szószólója egyszer magvasan megjegyezte: „Az erőszak annyira amerikai, mint az almáslepény.” Természetes, hogy az amerikai, ha jogait kívánja érvényesíteni, erőszakot használ. Nagyobb baj, hogy akkor is, ha csupán igényeit akarja kielégíteni. New Yorkra egyre jobban rányomja bélyegét az erőszak. Megérkezésem után alig fél órával egy idősebb hölgy nyomatékosan figyelmeztetett, ne hordjak magammal öt dollárnál többet. „Napirenden van az útonállás” mondta, „és nehogy azt higgye, hogy csak este és csak Harlemben. Van ez mindenütt. Egy ismerősömet például a Nyolcadik Avenue sarkán *maggotlák* le, méghozzá fényes nappal.” A hölgy egyszerűen megmagyarosította az angol „to mug” igét, ami fojtogatással egybekötött utcai támadást jelent, bár a fojtogatás csak mellékkörülmény, villámgyorsan kiugró pengéjű késsel is lehet dolgozni. Nekem ugyan sikerült elkerülnöm a *maggolókat*, de a statisztikák hölgyismerősömmnek adnak igazat: New Yorkban minden 50 másodpercben valakit megtámadnak és kifosztanak az utcán, s ez még a minden 27 másodpercben bekövetkező betöréshez képest is elég lesújtó adat — és a statisztikák csak a bejelentett útonállásokat és bűncselekményeket tartják nyilván! New York bűnözési görbéje rohamosan emelkedik, s az adatokból kiderül, hogy bármennyire is vigyáztam magamra ebben a bábéli-babiloni nagyvárosban, pontosan huszonötször nagyobb esélyem volt rá, hogy meggyilkoljanak, mint Londonban.

Nem tudom, más hogy van vele, de engem megnyugtatnak a racionális bűnözők. Nem mintha maga a bűnözés ténye megnyugtatna, de ha már ebben a szakmában működik valaki, használja csak az eszét. A profik, legalábbis Angliában, használják — a lehetőség szerint biztosra mennek, elhagyott házakba törnek be, vagy olyankor, amikor nincs senki otthon, bankot ésszerű és a legapróbb részletekig kidolgozott terv alapján rabolnak (hja, nincsen párja az angol bankrablóknak!), előre kiszámítják és megfontolják esélyeiket. Az örültektől viszont és az elkecsereedett amatőröktől félek, mert reakcióik kiszámíthatatlanok. Ez a baj a New York-i és a más amerikai nagyvárosokban garázdálkodó fiatal bűnözők többségével — nem a szolid pénzhétség, hanem a kábítószerhiány készíti őket útonállásra, gyakran gyilkosságra. A heroint vagy LSD-t szedő embernek főleg akkor kell pénz, amikor a következő adagot akarja beszerezni, de ilyenkor nagyon kell, s ha nem kap, vagy túl keveset kap a megtámadott járókelőtől, dührohamában könnyen és gondolkodás nélkül öl. Ezért tartják a beavatottak, hogy jobb az ötdolláros, mint az egydolláros; de még jobb, ha valaki karatét vagy dzsüdót tanul, ammóniákkal töltött vízipisztolyt hord kiegészítésében vagy vadászkést a farzsebében — s a legokosabb, amit tehet, hogy este tíz után nem teszi ki a lábát az utcára.

„Nemsokára már csak a nagyon gazdagok és a nagyon szegények fognak tudni New Yorkban élni”, írta valahol egy amerikai újságíró. Van még egy harmadik kategória: a nagyon elszántak. A biztonságos környék egyre zsugorodik, a lumpenproletariátus és a fekete munkanélküliek száma pedig gyorsabban nő, mint a rendőröké. New Yorkba érkezésem előtt egy nappal egy ismert külföldi politikus is belekóstolt a helyi állapotokba — Strauss kereszténydemokrata államférfit szabadította meg pénztárcájától két (nőnemű) útonálló pár lépésre a Plaza Hoteltől. S ha ebben az esetben még éreztem is némi kárörömet, noteszembe a „közbiztonság” címszó alá ez a bejegyzés került: olcsó az élet New Yorkban.

2.

Ez a bűnhullám, vagyis a bűnözés ugrásszerű és kérlelhetetlennek látszó növekedése végigkísért amerikai utamon. Egyes szociológusok úgy vélik, ha bizonyos rétegek munkanélkülisége egybeesik a fogyasztói társadalom mesterséges és túlzott igénymanipulációjával (hirdetés, televízió), s ugyanakkor a hagyományos erkölcsi normák meglazultak vagy szétestek, ledőlnek az erőszakos pénzszerzés útjában álló társadalmi-életi tabuk. Sok a néger bűnöző, de sok a néger munkanélküli is. A kábítószeres problémájára már utaltam (állítólag a Vietnamban állomásozó amerikai katonák 10—15 százaléka szed rendszeresen kábítószert), s a Távól-Keletről hazatérő amerikai „veteránok” is hajlamosabbak a bűnözésre, mint azok, akik nem szokták még meg az erőszak törvényét. Mi a helyzet a feketékkel?

Az amerikai négerék az utóbbi években elvetették az udvarias „színes” megjelölést, és magukat öntudatosan blacks-nek, azaz feketének nevezik. Ez, a különböző színárnyalatok figyelembevételével, meglehetősen durva általánosítás, mint a „vörös”, ami Amerikában a nacionalistáktól a liberális demokratákig minden bololdali álláspontot jelölhet, attól függően, ki használja. Van azonban egy nagy különbség a két szín között. A baloldali szakíthat addigi politikai meggyőződésével, nyilvánosan megtagadhatja addigi elveit. Nincs viszont az a vegyszer, ami lemosná a bőr fekete színét.

Ez a születési adottság — fehér többséggel és fehér etikával rendelkező társadalomban — olyan kisebbségi érzést, illetve frusztrációt kelt a feketékben, amelyet más üldözött vagy jogfosztott kisebbségek szinte el se tudnak képzelni. Feketének lenni Amerikában az érzékenyen reagáló fekete szempontjából körülbelül ezt jelenti: őseid rabszolgák voltak, örülj, hogy téged emberszámba veszünk. Légy hálás látszat-egyenjóságodért. A déli államokban persze még a látszat sem volt meg, most kell lépésről lépésre kicsikarniuk a néger szavazóknak. De érdekes módon az Északon élő feketék frusztráltabbak a délieknél — bár az egyéni érvényesülés lehetőségei rendkívüli módon megnövekedtek (nagyon keresik a szakképzett vagy diplomás feketéket), a néger tömegek változatlanul hőségtől fulladozó, szennyes, málló falú nyomor-nyegyedekben élnek, iskoláik változatlanul a félanalfabetizmus melegágyai, s az egyén kitorési lehetősége ebből az elátkozott környezetből igen csekély. Így a fekete értelmiségi, aki származását fontosabbnak te-

kinti egyéni karrierjénél, természetes türelmetlenséggel reagál a fehér társadalom nehézkes és lassú reformjaira; innen Malcolm X., majd a „Fekete Párducok”, valamint az „afro—amerikanizmus” rendkívüli vonzereje. A „Fekete Párducok” öntudatosan, önérzetesen feketék, s bár a mozgalom egyes tagjai fegyverforgatási gyakorlatokkal és agreszív nyilatkozatokkal igyekeznek kitölteni politikai cselekvési terük hiányát, mások újabban az eleve reménytelen fegyveres felkelés helyett a helyi viszonyok megreformálását, a néger gettók szociális viszonyainak megjavítását tűzték ki célul. Bár a fekete többség ma már aligha ért egyet Martin Luther Kinggel, aki a *non-violence* elvéért szállt sikra, s úgy vélte, az erőszak alkalmazása néger szempontból impraktikus, rövid távon mégis jobban bízik a politikai reformokban, mint a gerillaháborúban. A „Fekete Párducok” mozgalma, amit az amerikai rendőrség részben beépített emberek segítségével, részben fegyveres rajtaütésekkel próbált semlegesíteni, nemrég két részre szakadt. A kaliforniai Huey Newton képviseli a „reformereket” és az algériai száműzetésben élő Eldridge Cleaver a „radikális anti-imperialista” szárnyat.

Cleaver két könyve közül én csak az elsőt, a „Jégretett lélek” (Soul on Ice) című esszégyűjteményt olvastam. Meglepően érdekes írás. Találó, olykor félelmetesen pontos megállapítások váltakoznak benne feleletes általánosításokkal és naiv axiómákkal. Cleaver autodidakta, első könyvét börtönben írta. Lehet, hogy ebből a perspektívából valóban úgy látszott, mintha igaz lenne, hogy „a fehér faj elvesztette hőseit”, vagy az, hogy az Egyesült Államok társadalmát a „fehér hazugság” és a „fekete igazság” ellentéte jellemzi. Cleaver kábítószerügyben ült, később másért is; könyvében közöl egy levelet a kaliforniai Folsom börtönből, amit érdemes idézni. Cleaver a börtön pékségében dolgozik, utána „szabad idejében” választhat, mihez van kedve, 1. televíziót nézni, 2. sakkozni, 3. kosárlabdázni, 4. olvasni (még van néhány lehetőség ezeken kívül is) — ő legszívesebben olvas, de panaszkodik, hogy a börtönkönyvtárban nincsenek meg a legérdekesebb új könyvek, tilos a *sex*, igaz ugyan, hogy jár a *Reader's Digest*, de miért nem jár a *Playboy*? Olvastam már ennél rosszabb börtönökről is, nem is kell Kufsteinig vagy Schlüsselburgig visszanyúlni példáért.

Másutt viszont Cleaver okos és magvasan fogalmaz, kitűnő tanulmányban elemzi a Fekete Férfi lélektani megalázottságát, akit a Mindenható (fehér) Adminisztrátor (fekete) Szuperhím Szolgává degradál. A Szuperhím Szolga csak fizikai feladatokat képes végrehajtani, mert „megfosztották intellektusától” — s ezért párja, a Fekete Asszony sem becsüli igazán. A teljesen fehér osztálytársadalomban, mondja Cleaver, még van rá lehetőség, hogy valaki osztályt és életformát változtasson, de az amerikai társadalomban ez lehetetlen: itt az Intellektus és a Test ellentéte faji alapon mitizálódik, s a polgári emancipációért folytatott harc egyszersmind azonos a szexuális önrendelkezésért folytatott harccal. Cleaver szerint a történelem elkerülhetetlenül egyenjogúsodáshoz vezet — Amerika csak a feketék teljes felszabadítása árán újulhat meg, válhat igazi demokráciává.

Ugyanakkor Cleaver is elismeri, hogy az amerikai négerség tömegeinek szellemi szintje jóval alacsonyabb a fehér többség színvonalánál. Ezt a különbséget nem tartja fajilag adottnak, tehát lényegében konstansnak, mint egyes genetikusok. Ha Cleavernek van igaza, még úgy is

legalább egy nemzedékre van szükség, amíg ez a különbség (ha az iskola-reform minden amerikai államban megvalósul) annyira-amennyire kiegyenlítődik. Egy nemzedék itt 20—25 évet jelent. Addig azonban a fiatal feketék egy része politikailag radikálisabb irányba fejlődik, más részük bűnöző lesz.

Szokványos útonálló- vagy betörőtörténetet sokat hallottam Amerikában. Barátoktól, ismerősöktől; egyiküket éppen Philadelphiában (az útikalauz szerint a „Testvéri Szeretet Városa”) fosztották ki. A leghajmeresztőbb mégis egy hosszabb napihír volt, Los Angelesben olvastam, ott történt. Egy magyar származású nő kozmetikaszálonjába tört be két fiatal néger. Fegyvert fogtak rá, pénzt követeltek — megkapták. Ekkor a banditák leöntötték a nőt gyúlékony festékalapozóval, és meggyújtották, „lássuk, milyen a fehér pecsenye!” felkiáltással. A szerencsétlen asszonyt súlyos égési sebekkel szállították kórházba. Ehhez, azt hiszem, nem szükséges kommentár.

Az egyik Cleaver-esszé ifjú hőse mondja (a börtönben), hogy neki személy szerint kell bosszút állnia mindenért és mindenkiért. Minden rabszolga szenvedéséért, minden igazságtalanságért, ami Amerikában fekete bőrű embert sújtott. „A fehérek vérére szomjazom”, mondja a hős, „csak az moshatja el a kint, amit érzek!” A rabszolgaság bűne évszázados, és ma már, utólag, jóvátehetetlen. De hová vezet a fajgyűlölet, nemcsak a bigott és rémült fehér, de az eszelősen bosszúvágyó vagy erkölcsi érzékétől megfosztott fekete gyűlölködése? Polgárháborúhoz, mondják a pesszimisták. Súlyos, nehezen megoldható konfliktusokhoz, mondják az optimisták.

3.

De a négerkérdés nem új keletű, s ha az amerikai közérzet az utolsó években észrevehetően megromlott, annak nem a feketék polgárjogainak megnövekedése s nem is csak a bűnözés elharapózása az oka. Az utóbbi inkább szimptóma, mint ok. A megromlott közérzet egyik főoka kétségtelenül a vietnami háború, amibe Johnson politikailag belebukott, s aminek lassú, de határozott felszámolása Nixon programpontja, s talán politikai ütőkártyája. Soha még annyi amerikaiól nem hallottam háborúellenes véleményt, mint most. Még 1969-hez viszonyítva is a közvélemény sokkal békepártibb; egy egészen új közvéleménykutatás adatai szerint ma már az ún. „hallgató többség” is ellenzi a háborút, nemcsak az egyetemisták meg a liberális újságírók.

Honnan ez a változás? Részben Nixon „vietnamizálásának” köszönhető, amely szerintem azt a beismerést jelenti, hogy a háborút Amerika katonailag megnyerhetetlennek tartja (az adott politikai feltételek mellett), és a felelősséget a dél-vietnami rendszerre hárítja. De része van benne My Lainak is.

— Sohasem hittem volna — mondja magyar ismerősöm, aki jó huszonöt éve él az Egyesült Államokban és amerikai lányt vett feleségül —, hogy az amerikai fiúk képesek ilyen vérengzésre. Hogy úgy viselkedjenek, mint az SS-szek. Hát erre tanították őket a hadseregben, hogy asszonyokat és gyerekeket öljenek?

My Lai fölött nem lehet egyszerűen napirendre térni. Többről volt itt szó, mint háborús pszichózisról, mint arról, hogy „parancsunk volt,

lőni kellett". Először is ellentmondó vallomások hangzottak el arról, mi is volt a My Lai átfésülésére kiadott parancsban. Az ügy lélektani hátteréről pedig igen érdekes elemzést olvastam egy tekintélyes amerikai lapban; eszerint a vérengzést a mere gook elv alkalmazása tette lehetővé, a „hiszen csak sárga” értékítélet alkalmazása. Mihelyt bőrszín vagy faj vagy akár nemzeti hovátartozás alapján rangsorolják az emberi élet értékét — s a „sárga” itt behelyettesíthető négerrel, zsidóval, cigánnyal vagy arabbal —, a tett elkövetője nem képes normális erkölcsi mércével mérni a gyilkosságát. Calley hadnagyról elhiszem, hogy nem szadista, de nem hiszem el, sőt tudom, hogy nem csak a „kötelességét teljesítette”. Calley századában voltak katonák, akik nem voltak hajlandók részt venni a My Laiban elkövetett vérengzésben, s nem vonták őket ezért később felelősségre. Azóta megerősödött az amerikai újságírók gyanúja, hogy nem My Lai volt az egyetlen ilyen méretű atrocitás Vietnamban, arról nem is beszélve, hogy mekkora ökológiai pusztítás terheli az amerikaiak számláját — a vegyszeres lombtalanítás okozta károk szinte felbecsülhetetlenek. Tudjuk, hogy a VietKong is elkövetett atrocitásokat a polgári lakosság ellen Hué elfoglalása után, de ez nem menti fel sem Calleyt, sem a hozzá hasonlókat. Háborús bűnököt hadüzenet nélkül vívott háborúban is el lehet követni.

Ami viszont fölöttébb meglepett — s nemcsak engem, sok amerikaiat is —, az a Calley-ügy visszhangja volt. Ottlétem alatt zajlott le a hadbírószági tárgyalás, amelyen Calleyt életfogytiglanra ítélték. Negyvennyolc órán belül Nixon a tiltakozó levelek özönét kapta: a közvélemény, úgy látszott, nem fogadja el az ítéletet. A jobboldal hősnek tekintette Calleyt, a baloldal (s ebbe beleértem a háborút ellenző liberális demokrata szavazókat is) bűnbaknak. A New Left szerint nem Calley a bűnös, hanem a tábornokok. Ami persze általában igaz is, de *egyéni* felelősség is van a világon, s ha elfogadjuk a „parancsra öltem, mindegy, hogy kit” elvét, a második világháború egyenruhás tömeggyilkosait is fel lehet menteni. Azóta alábbhagyott a Calley-párti hangulat, s lehet ugyan, hogy Calley büntetését magasabb szinten csökkenteni fogják, viszont az amerikai hadsereg azóta bevezette kiképző tanfolyamain — a parancsmegtagadás elvének tanítását. Vagyis: ilyen és ilyen körülmények között jogos az embertelen parancsot megtagadni. A Calley-ügy egyszer talán még vizválasztónak fog számítani a Vietnammal kapcsolatos amerikai lelkiismeret-vizsgálat történetében.

4.

— Munkanélküliség? — emelte meg hangját a francia taxisofőr, akinek taxijába váratlan washingtoni zápor kényszerített. — Azt várja meg, uram, amíg visszajönnek a veteránok. A vietnamiak! Akkor lesz itt igazi munkanélküliség!

Már utaltam rá, hogy igen magas a munkanélküliség főleg szakképzetlen munkások, feketék és Puerto Ricó-iak között. A szakmunkásokat, akiknek érdekeit hatalmas szakszervezetek védik, ez egyelőre kevésbé érinti. Akiket jelenleg legérzékenyebben sújt a lassan szűnő gazdasági válság, azok a diplomások. Mint azt egy újságíró tömören megfogalmazta, az utóbbi időben a dollárhoz hasonlóan az amerikai diploma is sokat veszített értékéből.

Előrelátható volt, hogy *egyszer* majd ez is bekövetkezik, de a hatvanas évek elejének hirtelen optimizmusa lehetetlenné tette az ésszerű tervezést, az egyetemeken évtizedeken keresztül nagy állami pénzeket kaptak, rohamosan fejlődtek, s azt hitték, ez örökké tart. Egy-egy amerikai nagyvárosban 5—6 egyetem is működik, ha a főiskolának megfelelő *college*-okat nem is számítjuk: az államin kívül sok egyházi vagy magánalapítvány. Ezelőtt tíz évvel még divatban volt a *brain drain*-ről beszélni, arról, hogy a gombamód szaporodó amerikai egyetemek és a képzett munkaerőre éhes amerikai ipar hogyan szívják vagy szipkássák el Európából az angol, német vagy osztrák diplomások legjobbjait. Ez a folyamat 1965 óta meglehetősen lelassult, sőt ma már egy más irányú szellemi elvándorlásról is beszélhetünk — az USA-ból Kanadába, illetve vissza Európába.

Az egyetemi recesszió főokait én a diplomások túlermelésében és a nagy állami dotációk csökkentésében látom. Az amerikai egyetemeken és főiskolákon jelenleg több diák tanul, mint Svájc összlakossága. Ez a szám még akkor is túl nagy, hogyha biztosra vesszük a diákok egyötödének-egynegyedének későbbi lemorzsolódását. Hajdan biztos befektetésnek számított, ha valaki mérnöknek ment. Ma viszont az amerikai repülőgépipar részleges leépítése álláshiánnyal fenyegeti a tervezőmérnököket. Tíz éve — nemcsak Amerikában, Közép-Európában is — a családfele lehülyézte a fiatalembert, aki tehetséges matematikus létére nem akart fizikusnak menni, hanem keleti nyelvekkel vagy szociológiával foglalkozott. Ma az USA-ban Ph. D. fokozattal, tehát a közép-európai „doktorátus”-nál jóval magasabb nemzetközi értékű doktorátussal rendelkező fizikusok kilincselnek állásért. A vegyészek helyzete talán még rosszabb; sem az ipar, sem az egyetemeken nem képesek elhelyezni ezeket a „túlképzett”, több diplomás, doktori képesítésű fiatal vegyészeket.

Egy-két keresett szakma még most is akad: szociológus vagy komputer-programozó. De a diplomások munkanélkülisége olyan méreteket öltött, hogy a kommentárok szerint az Egyesült Államokban valamiféle „entellektüel proletariátus” van kialakulóban. Ez — a történelmi tapasztalat mutatja — hosszú távon mindig politikai nyugtalansághoz, jobb- vagy baloldali radikalizálódáshoz vezet. Néhány adat: a kaliforniai egyetem berkeleyi kampuszán háromszáz, Los Angeles-i kampuszán száz fiatal tanárt bocsátottak el tavaly óta, hasonló híreket kaptam Chicagóból, New Yorkból és a michigani egyetemről is. Ezzel egyidejűleg csökkentették a tudósképzésre fordított ösztöndíjakat, több állami egyetemről tudok, ahol szélnek eresztették a nyelvszakos, illetve a politikai tudományokkal foglalkozó aspiránsok nagyrészét.

MILYENEK MA AZ EGYETEMISTÁK?

Elégedetlenségük formát változtatott. Az utolsó hat-hét évre jellemző radikalizálódás megállt, a hippi-szubkultúra hatása apadóban. A diákok többsége kétségtelenül balra tolódott, és bizonyos kérdésekben (Vietnam, kábítószeres élvezete) szembefordult a szülők nemzedékével. De ha egy-egy nagy háborúellenes tüntetés vagy izgalmas pop-fesztivál (Woodstock!) meg is tud még mozgatni fiatal tömegeket, ezek a tömegek minden szempontból heterogénebbek és atomizáltabbak, mint valaha.

Nincs az a zászló vagy jelszó, amit hajlandók lennének követni, forradalmiságuk *ad hoc* forradalmiság. Alapjában nem tekintik ellenségüknek a Rendszert, amelynek „represszív toleranciája” elég rugalmas ahhoz, hogy ne idegenítse el a mérsékelt reformok híveit. Az átlag diák nem szimpatizál a szélsőséges Weathermen-csoporttal és az anarko-kommunisták robbantgatásaival, nem akarja provokálni a hatóságokat, ha nincs olyan „ügy”, amelynek védelmében érdemes lenne velük összeütközni. Az amerikai egyetemista passzívabb lett és visszahúzódóbb, aggályosabb. Nincsenek Kennedyhez, Martin Luther Kinghez vagy akár Joan Baezhez hasonló politikai hősei, a Guevara-kultusz is erősebb Európában, mint az amerikai kampuszokon. Igaz, hogy a valamirevaló ellenségek száma is megfogyatkozott: a volt filmszínész Reagant vagy Spiro Agnew-t, az elnökhelyettest, nehéz komolyan venni.

Újra ellátogattam Berkeleybe. Éppen a városi tanács választása keltett nagy izgalmat, mert bejött a teljes radikális jelöltlista. Vagyis a politikai aktivitás központja az egyetemről áttolódott a városra. A kampuszon megfogyatkoztak a hippik, sőt már a marihuánafogyasztásról sincsenek viták (az én időmben, 1964-ben ez volt az egyik nagy téma) — azóta szinte mindenki kipróbálta. A kaliforniai napsütés cnyhe derűjében két mezítlábás fiú Bachot hegedül, a Student Union mögötti térségen popszámokat játszik egy zenekar, a szökökútnál az ökológiai rombolás ellen tiltakozó mozgalom tagjai sárga nárciszokat osztogatnak, s ha mellettük nem osztogatna valaki politikai rölapokat, teljes lenne az idill. De a vidám zsbivásár nyugalma csalóka; pár órával később, előadásom előtt ki kell ürítenünk a helyiséget, mert — úgymond — betelefonáltak, hogy pár perc múlva az épületben bomba robban. Ezúttal nem robbant. Az ijesztgetések száma a robbanásokhoz képest 30:1, de még ez sem kellemes, az Ázsiai Kutatóintézet helyiségét például a kambodzsai beavatkozás idején felrobbantották, s ismerőseim nem mulasztották el felhívni figyelmemet az egyetemi könyvtár kiégett homlokzatára.

A berkeleyi elbocsátásokat már említettem, de arról még nem esett szó, hogy milyen mértékben rontja ez a tanárookra eső hallgatók arányát. Az állami egyetemeken a hallgatók száma állandóan növekszik, Berkeleyben ezidőszerint 28—29 000 körül mozog. Ami azt jelenti, hogy a tanárok most még kevesebb időt töltenek a diákokkal, mint 1964-ben, a *Free Speech Movement* előtt. Vannak egyetemek, ahol már ma is televíziós előadásokat hallgatnak az egyetemisták, mert a hallgatóság nem férne be egy terembe. Ez az elszemélytelenedés szerintem színvonalcsökkenéssel jár, s a hallgatók érdektelenségét még a politikai aktivizmus sem tudja ellensúlyozni. Különben is, a robbantgatásra, tüntetésekre hatalmi beavatkozás a válasz, erősödnek a „törvény és rend” hívei, akik még kisebb költségvetést szavaznak meg az állami egyetemnek, amire megint fellángol a politikai tiltakozás az egyetemen, és így tovább, körbe-körbe... Bűvös kör, nem tudom, hol lehetne megbontani.

5.

Egyre több amerikai érti meg, hogy az Amerikai Álomnak vége. Az amerikai álom a korlátlan érvényesülés ígérete volt. Ma a korlátok, a kötöttségek egyre nyilvánvalóbbak. Mégis, korai lenne eltemetni ezt a társadalmat, lebecsülni a szüntelenül forrongó, alakuló Amerika erőtar-

talékait, anyagi és szellemi energiáit. A technológiai újtókedv változatlan; csak példaként idézem a telefon modernizálódását. Sok helyütt már csak gombnyomás telefont használnak a tárcsás helyett és 4—5 év múlva öt amerikai nagyvárosban bevezetik a képtelefon-szolgálatot. A vasútársaságok tönkremennek, de a külföldi látogató potom pénzért kényelmesen körberepülheti az Egyesült Államokat. Mióta Ralph Nader leleplezéseinek sikerült megingatni a General Motors nevű autótársaság hitelét („ami jó a General Motorsnak, az jó Amerikának”, tartotta a szállóige), az amerikai jobb, biztonságosabb autót kap a pénzéért, s Nader vizsgálatai más területeken két új törvény beiktatásához vezettek — mindkettő a fogyasztók érdekeit védi a trösztökkel, a nagyipar manipulációival szemben. De ami még ennél is fontosabb: az amerikai közvéleményt kezdi átjárni az *ökológiai egyensúly* fontosságának a tudata. Az az adatszerűen bizonyított igazság, hogy a korlátlan iparosítás, a nemzeti össztermelés mindenáron való fokozása öngyilkos politika, ami súlyos károkhoz, a környezet elpusztításához, a levegő és a víz tönkreszennyezéséhez vezet.

Vannak tudósok, akik szerint Amerikának filozófiát kellene változtatnia ahhoz, hogy a környezetvédelmet a meggazdagodás elé helyezze, hogy hatalmas gazdagságát fegyverkezés vagy a piac sokoldalú manipulációja helyett a szegényebb néprétegek gazdasági egyenjogúsítására s a nagyvárosok humanizálására tudja költeni. Bármint legyen is, a *laissez faire* filozófiája megdőlt, a mai helyzetben kártékonynak, anakronisztikusnak bizonyult. S talán Európának sikerül az „amerikanizálódás” legsúlyosabb hibáit elkerülnie, talán nem kell átesnie a szuperfogyasztói fertőzésen ahhoz, hogy felismerje a nyugodt ember élet ökológiai feltételeit. A szocializmus fogalma e sorok írójának mindig többet jelentett az egyéni kizsákmányolás megszüntetésénél; ez európai szocializmus egyik értelme éppen az, hogy emberhez méltó létfeltételeket teremtsen az ember számára. Ez pedig kizárja az iparfetisizálást, a tervszerű környezetrombolást, az anyagi és szellemi energiák elpocsékolását. Ha szegényebbek is maradunk, mint az amerikaiak, de elégedettebbek és egészségesebbek leszünk — megéri.

a szép keresése

csáji attila üzenetei

MEZEI OTTÓ

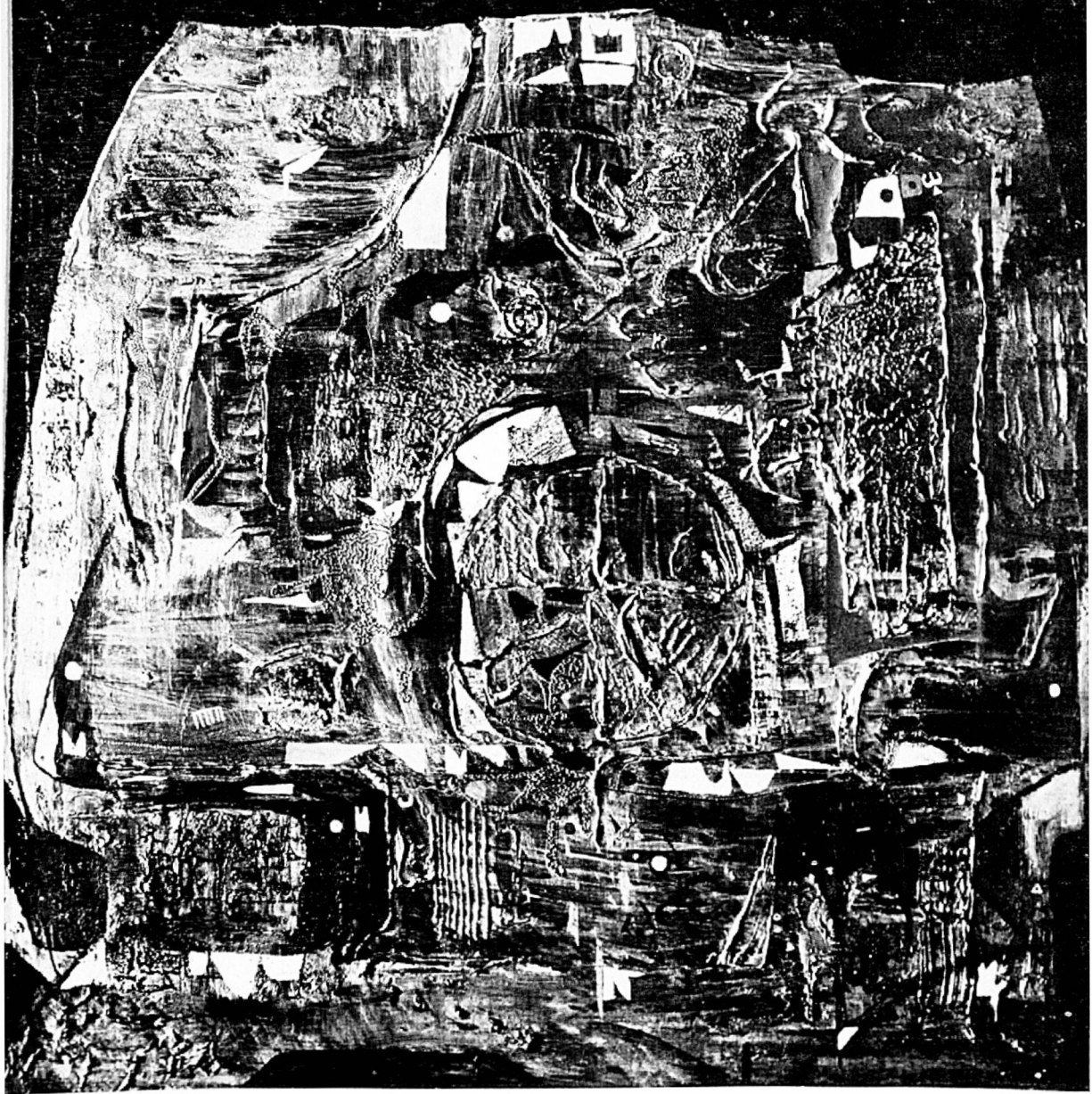
Csáji Attila legújabbán a Műgyetem R-épületében rendezett „Az új magyar avantgarde” csoportkiállításán (1970. december) keltett feltűnést a központi teremben elhelyezett három képével. Nem is képek voltak ezek, inkább kollázsok; idegen anyagok (hullámpapír, rongy, alumíniumfólia, papírtobjástartó, konzervdobozfedél) felhasználásával készültek, s a művész ezeket az ipari úton előállított tárgyakat erősítette farostlemezzre. Nem hagyta őket kitakaratlanul, de a színekkel rendkívül takarékosan bánt; elsősorban feketét, szürkét, fémszíneket használt. Egy-egy élénkebb szín itt-ott, zöld vagy lilás áttűnése az alsó réteg egyes helyeinek, a vakráma fehérre vagy kékre festett szegélye mulatta csupán, hogy nagyon is tudatos festői eljárásról van szó. Az első pillanatban neo-dada vagy pop-geisztusra gondolhattunk, de a tüzetesebb vizsgálat során feltáruló strukturális összefüggések nem hagynak kétséget afelől, hogy Csáji Attila festészetének gyökeres megújulásáról van szó, ugyanakkor a banális anyagok, a leghétköznapibb valóság bevonását úgy tudta elvégezni, hogy ezzel korábbi munkásságához is kapcsolódik. Nem a „provokatív gesztus” a lényeges, bár e nélkül nem születhetett volna meg a sorozat, hanem az a szellemi-művészi többlet, amely az egyes darabokban testet ölt.

Csáji Attila fejlődése — legalábbis nagy vonalaiban — nyilvánosság előtt folyt. A Fényes Adolf Teremben (1968. május—június) és a Hotel Műszakiban (1970. február) rendezett kiállítása alapján felmérhettük azt az utat, amit mostanig bejárt. Sajátosan egyéni ez az út; a hatvanas évek közepén, huszon-egynéhány éves korában, prófétikus hevületű szürreális képek után elérkezik a gesztikulációhoz, mit sem tudva a korabeli külföldi áramlatokról. Ez a technika az anyag, tágabban a lét mozgástörvényeinek felfedezését jelentette számára, az úgynevezett esztétikum különösképpen nem érdekelte. Későbbi képeinek ismeretében világosan látszik, hogy célja — akár ösztönösen megérezte, akár tudatosan is vallotta — a felület maximális feszültségű, következetesen

végigvitt betöltése volt, egyelőre szigorúan festői eszközökkel, téri illúziókkal, de minden plasztikai manipuláció nélkül. Az anyag és a lét mozgástörvényeinek felfedezése viszont — érthető módon — egyet jelent számára a körformára való ráleléssel, mindenfajta térbeli és időbeli realizálódás alapszkémájával. Azzal, hogy ezt a szkémát azonnal gesztikuláció útján, vagyis az időmozzanat bekapcsolásával teremti meg — a kéz mozgását egyelőre síkra redukálva —, egyben el is indulhatott a teljes képfelület kitöltése irányában. A festői anyag készségesen alkalmazkodik ugyan a pszichomotorikus erőknél, de a tükörsima felületet hovatovább szűknek, kevésnek érzi. A festék felületét szemcsés anyagdarabok, csomósodások, bőrösödések bontják meg, a sík egyre fényigényesebb lesz, s hatásértékei a szemlélő helyzetváltoztatása során bontakoznak ki. Mindezzel párhuzamosan a körkörös mozgásból támadó feszültség a felületet fokozatosan veszi birtokba, szükségszerűen kilép az eleve adott-kialakított szkémából, s kettős, hármas alakzatokat is erővel képes megtölteni.

A durván vázolt folyamatot a Fényes Adolf termi kiállítás tükrözte. Ugyanakkor arra is fény derült, hogy a festői anyag mozgásenergiája Csáji Attila számára különleges értékkel bír: a gesztikulációt idolszerű alakzatok megteremtésére használja fel. A figurális igény az anyaghoz megilletődött kézzel nyúló ember mozdulatából fakadt. Ősi s egyben modern gesztus volt ez, évezredekkel ezelőtt éppúgy van rá példa, mint napjaink szobrászatában és festészetében, nemcsak Európában, hanem szerte a világon, különösen azoknál a népeknél, ahol a múlt és a civilizáció átalakította jelen között nem szűnt meg a termékeny kapcsolat. Az *Ezüsttömb*, a *Pár*, a *Menyegző*, a *Hármas alakzat* ezt a kikristályosodási pontot jelzi. A kép funkciója is hangot vált, nem a körkörös mozgás egyszerű leképzése, alakított-irányított gesztusképlet, hanem némi jelentésmódosítással: *profán ikon*. A fémszínek ezüstös felcsillanásai, a gyűrődések és bőrösödések felvillanásai az anyagból kinövő idolk szerves tartozékai, s így, együtt az ünnepélyesség levegőjét árasztják.

A felület egységes kitöltése egyelőre beteljesületlen, a körkörös mozgásból ugyanis jobbára elkülönülő alakzatok születnek, amiket a képzelet s utólagos utalások — ecsetvonások, színfoltok — egészítenek ki. Ezek térjelző, formalezáró értékűek, máskor a körkörös mozgás és az irányt adás megismétlődő jelzései (*Hármas alakzat*, *Kis ezüstpár*, *Lúto-gatók*). A festékanyag mozgása a továbbiak során kiszakad a kör vonzásából s szín- és tónusértékben gazdag, érzékeny felületű szövedékek támadnak; festői és plasztikai hatásértékű idolk laza szövetei. Valóban az anyag tárja fel önmagát, itt-ott hideg, fémes csillogással, az ember eltűnt erről a kiégett tájról, hol a mikro-, hol a makrovilág felszínével asszociálható környékről (*Város*). Egy-egy jelet, vizuális szimbólumot, egy-egy apró tárgy lenyomatát hagyja emlékeztetőül a nyugtalan vonalú felület-gyűrődések közé ékelve, vagy magába a festői anyagba nyomot-tan. Az *Élő torpedó emlékezetén* (1968 vége) a körkörös mozgást sugalmazó szkéma újból a teljes felület meghódítására indul, gyűrődései — mintha csak a hajó lapátkerekeit imitálnák — a két társszínben, aranyban és ezüstben csillámlanak, de mellettük, mögülük felkomorlik a fekete is. A szkéma köré rendeződő felület azonban „nem tölti ki a kereket”, a felületet lehatároló fekete szegély most először jelzi feltűnő módon azt a drámai fordulatot, amely Csáji Attila festészetében nem-

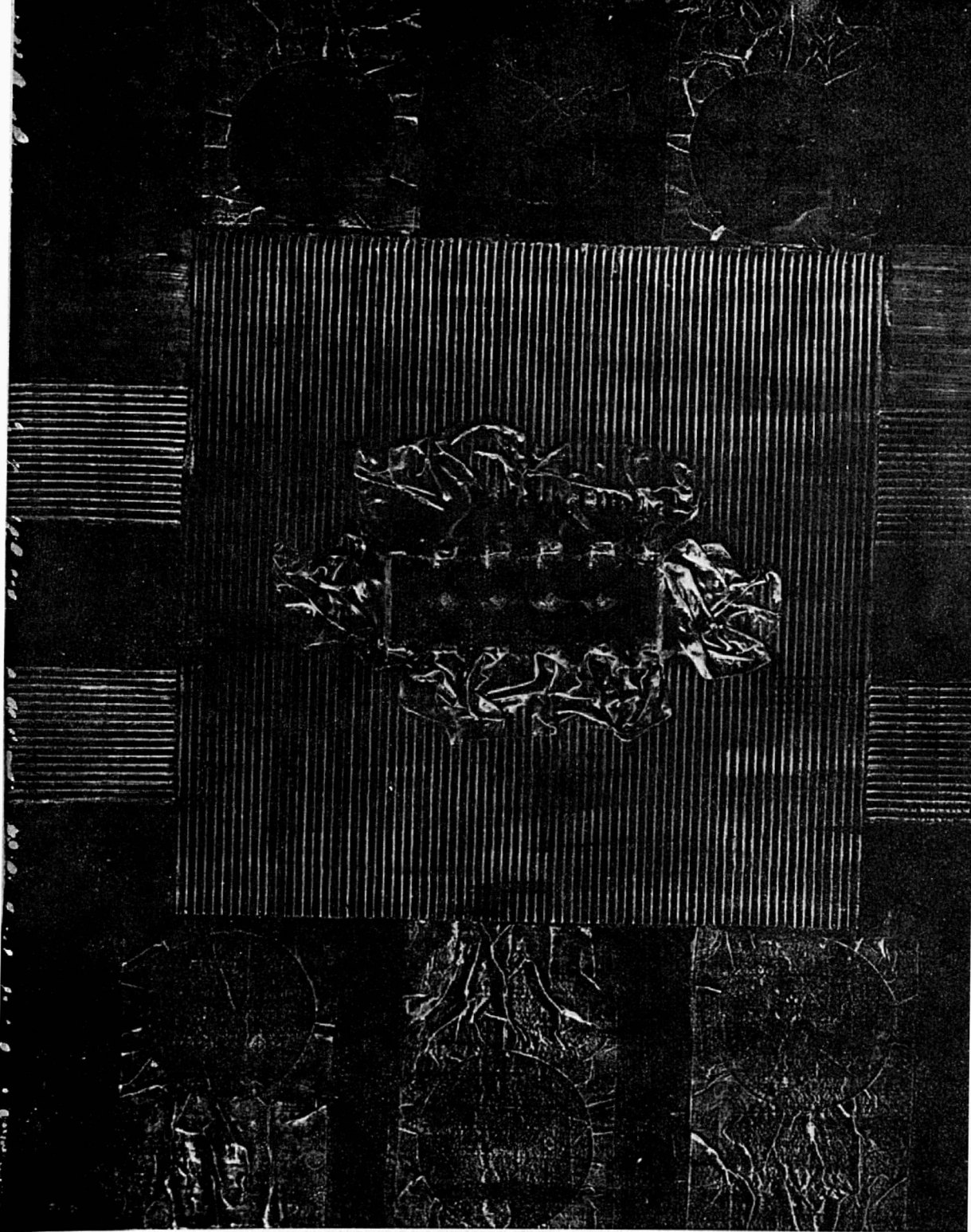

csáji attila ÉLŐ TORPEDÓ EMLÉKEZETE (1968)

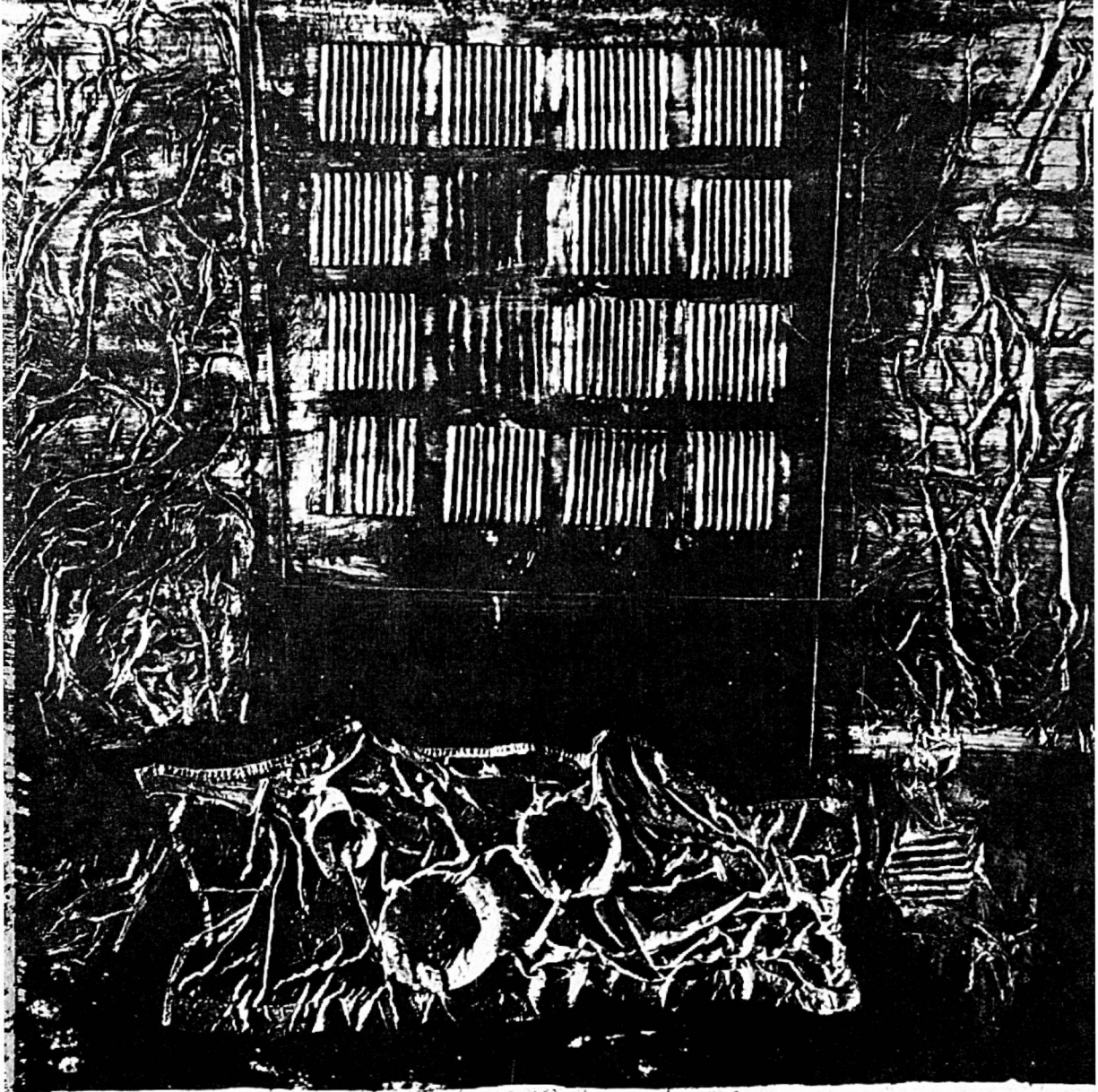

csáji
alfila

ÁTHATOLÁS
(1970)

csáji attila FEKETE (1970)

csáji attila VÁROS, FÉM, CSEND (1970)

sokára bekövetkezik. Ez a drámai „felhang” korábban is meg-megjelent, de csak jelzésszerűen, így fekete négyzetbe illeszkedő kör alakjában (*Hármas alakzat*), sohasem ennyire szervesen, az anyagba és a képfelületbe ágyazva. A szétterjedő szövedék életét egy-egy elevebb színfolt, mozgásirányt jelző idom teszi változatosabbá, de a kényszerű felismerés tényén ezek mit sem változtatnak.

Ezt a felismerést az *Ikontranszparensen* sikerül mély művészi erővel megfogalmaznia. Egész addigi útját összegezi benne. A körre mint alapvető mozgásformára és a négyzetes rácsra épül; az anyag szabadabb és irányított mozgása egyaránt szóhoz jut. Emellett — alulról felfelé haladva — a szín- és tónusértékek fokozatosan plasztikai értékkel telítődnek, s legfelül a hármaskör alakzat, feketével öveze, valóban ikonok módjára húzódik szét a felületen. Az *Élő torpedó emlékezetének* drámai „felhangját” elnyomja az elemek harmonikus eloszlása, alul még néyszöglegesekbe zártan, majd vertikális irányú gyűrődések átvezetésével az uralkodó arany fényjátékában, megnőtt méreletben, szabadon kibomolva. Kereshetünk s találhatunk is a képben figurális megfeleléseket, s így az egyes, páros és a hármaskör alakzat betetőzésének tekinthetjük. Ami talán lényegesebb, a három fejforma gazdag színjátéka, síkban és reliefben, alakzaton belül, külön-külön. Az egyik oldalt a folytatott festékanyag uralja, a másikat az érzékenyen alakított plasztikai jelek együttese, s ez az együttes középütt vakító aranyban tündököl. Ez a kép mutatja legszembetűnőbben, mit jelentett Csáji Attila számára az anyaggal és a színnel — hozzátehetjük: a tér és az idő világával — folytatott küzdelem, kezdettől fogva. Ha korábban, a gesztikuláció során a pszichomotorikus erők feszültségéből adódóan el is merült időnként az anyagban rejtőző lehetőségek áradatában, most teljesen úrrá lett ezen a varázslatos világon. Nem tagadta meg törvényeit, elsősorban a mozgását, ellenkezőleg: pontosabban felismerte és az emberi szféra teljes értékű részévé avatta. Ez a fény és a színek világa; ami ezen kívül esik, a sötétség és az ismeretlen erőké, háttérként jelen van, de léte csak jelzett, szóhoz nemigen jut.

Az *Ikontranszparens* a maga nemében teljesség, variálható, de meg nem ismételt. Az anyag másfajta megközelítési lehetőségét az érzékeny, plasztikai értékű felületek megjelenésüktől kezdve magukban hordozták. Csak az alkalmas pillanat kellett, hogy Csáji Attila az írás menetét követő, balról jobbra haladó, plasztikai jelek megteremtésébe kezdjen. Ez is eredendő gesztusa az embernek, nemcsak a jól ismert kalligrafikus, hanem ez a plasztikai változata is. Az 1967-tel kezdődő *Üzenet-sor* darabjai, amelyek közül mintegy tíz a Hotel Múszakiban került első ízben bemutatásra, az anyagot szellemével, manuális érzékenységgel birtokba vevő művész kézjegyei. Gesztikuláció ez is, de a keverékmasszából festőkéssel kialakított jelek a térbe rajzolódnak és töményebb hatásfokúak, mint a kalligráfia. Az alap, amely szín- és tónusértékekben gazdag felület, és a rákerülő plasztikai jelegyüttes között valódi és illuzionista téri viszonylatok, összefüggések teremődnek, az egyik a másik hatásértékét fokozza. Ezeket a jelegyütteseket nem a körkörös mozgás tartja össze, bár a szkéma lenyomata, egyesével vagy sorjázva meg-megjelenik, de ez az alapforma ugyanolyan helyi értékű, mint a pont vagy a kéz többi elemi mozdulatából származó „betükép”, a vízszintes vagy függőleges vonások összefüggő, máskor meg-megsza-

kadó sora. A gesztikuláció szervező ereje az az intenzív pszichomotorikus feszültség, amely végigcikázik az egész felületen, akár négyszögmezőkre oszlik egy-egy tábla, akár a „betűképek” folyamatosan kapcsolódnak egymásba. Szabályosságról nincs szó, az egyes keret-egységek egymás mellé rendelve, üres nincs is köztük, de az egyes egységek a legkülönbözőbb mozgású és plasztikájú gesztusok befogadására alkalmasak. Erejük, feszültségük ebből a különbözőségből adódik, a kéz különböző irányú, erősségű és ritmusú lendületéből. Amikor pedig az egész tábla, vörös aláfestéssel és ezüst széllel övezve, megszakítatlan egységet alkot, a kéz fel-le irányuló mozgása szabatosabb, rendezettebb ábrát ad ki (*Üzenet III.*).

Az *Üzenet-sorral* Csáji Attila újítónak számít. A festékanyag plasztikai értékeinek kiaknázására volt már példa, de őt nem a tubusból a vászonra nyomott anyag mozgása izgatja. Magát az anyagot ő állítja össze, s ennek a keverékanyagnak olyan gazdag plasztikai tagolást és mozgékonytágot sikerül adnia, amely az ismert megoldással nem érhető el. Nem a látványosság a célja, tevékenysége a legkomolyabb műhelymunka; nem kiélni óhajtja a feszültséget expanzív erővel, hanem az anyagot alakítva rögzíteni a festői és a plasztikai értékek egyidejű kihasználásával. Ezért is lesz alkalmas ez a módszer többre, mint mozgásenergiák közvetítésére. Ezer korábban a körkörös mozgás az idolemremlés vagy tájjellegű struktúrák (*Mediterrán táj*) igényével párosult, úgy születtek most olyan jelegyüttesek, amelyek a rész és az egész, a hasonlóság és a különbözőség egységében nyernek értelmet.

Vizuális hatásértékük elképzelhetetlen erős súrlófény nélkül. A sima felület és a plasztikai jelek így kerülnek szerves egységbe, érzékeljük a különválást, de az összefüggést is. A szín mindkettőnek lételeme, de míg a „háttér” szín- és tónusértékekben gazdag felület, a kitüremléseknek a fény és árnyék együttesen ad életet. A jelek ezáltal kettős értéket kapnak: egy valósat, amely a személyiség legbenső megnyilatkozása, plasztikai kézjegye, és egy másikat, ennek árnyékát, amely a „háttér” anyagának varázslatos színtonadékkára vetül rá; külön léte nincs is, hiszen megfoghatatlan, tűnő jelenség. A szembefényben meg is semmisül. A Plató ennek a kettősségnek egyszerűbb megfogalmazása: az „üzenetet” hordó barna felületet feketésszürke szegély határolja jobbról, balról, ezért lesz platószerű. A tábla aranymetszés vonalában lassú körkörös mozgás észlelhető, a szkéma lenyomata szürkében kétszer is megjelenik, alig elválva a barnás alaptól, amelynek plasztikailag a körből kiinduló s le-, illetve felfelé kigyózó laza hálózat ad életet, színben a festékanyag arany színű csillanása, alul gyengébben, felül erősebben.

Az egész *Üzenet-sor* alapkoncepcióját adja ez a monokróm kép. Értelmezhetjük tetszés szerint, elsősorban tájstruktúrának, a visszafogott színek és gesztusok, az indulatmentes és mégis határozott mozgásirány elemi „üzenetet” közvetít. Nem oly színekben pompázót, plasztikailag erőteljeset, mint a sorozat többi darabjai, s így a fény-árnyék kontraszt sem kap jelentősebb szerepet. Ereje, szépsége éppen ebben a puritán visszafogottságban van. Minden, ami a felületen történik, odakötött, s ott realizálódik egyedül, a barázdált fennsík, a mozgás és „árnyképe”, a lent és a fent csaknem egészen egyenértékű rétegződése. A lassan kigyózó gesztusból, amely itt ugyancsak a körkörös mozgáshoz kap-

csolódik, születik majd a sokféle ágazó, tagolt és változatos jelsor. Ennek a *Plató* mindössze kettős irányát jelzi s ez is megbékél az átlósan húzódo, kényelmesen hullámozó szövedék megszakítatlan egységében. A *Sivatag*, a sorozat egyik legkiértékeltőbb darabja, ellenpólus. Nem szingazdagságban, hanem a téri és a plasztikai hatásérték felfokozottságában. A jelek csupán a két felső részében terülnek szét, vakító fehérén, alattuk az üres tér sárgás színgomolyaga lebeg. Mintha légköri tűnemény, délibáb vagy fata morgana űzne velünk csalóka játékot, pedig valóság az egész: a jelek, a művész végső üzenetei, karakterisztikus egyediségükben plasztikusak, megragadóan érzékeny szövedékűek, s árnyékuk is rárajzolódik a síkra. A homokra vagy a felhőre? Ne keressük, a kép vizuális-plasztikai hatásértéke ennek a sajátos lebegészerű állapotnak a rögzítése.

Az *Üzenet-sor* technikája ugyanúgy eszköz volt Csáji Attila számára, mint a körkörös alakzatokat, idoloikat teremtő s az *Ikon-transzparens*-ben csúcsonódó oldottabb gesztikuláció. Egy adott ponton túl ezt sem lehetett folytatni az önismétlés veszélye nélkül. Sőt, most a kérdés még kiélezettebb: egyáltalán a pszichomotorikus erők feszültsége fokozható-e tovább, hiszen a festékanyag, bármennyire engedelmes jószág, megvannak a „tűrési határai”. De ugyanígy gondolhatunk a nagyjából azonos szerkezetre, a jelerős-rendszerre, amelynek egyensúlya végső fokon eléggé bizonytalan, a végsőkig élezett gesztikulációs mozgás bármelyik pillanatban felborulással fenyegethette. Emellett a fény- és a szín-, valamint a sík- és térviszonylatok olyan felismerést is rejtenek magukban, amelyből az egész vállalkozás időleges voltára következtethetünk. Más, nyugodtabb temperamentumú művész talán évekig elélt volna ebből a valóban gazdag festői értékeket produkáló technikából, de Csáji Attila számára az adott vagy kiharcolt módszer sohasem langyosodott állóvízzé. „A törvény — ahogy a Fényes Adolf termi kiállítás alkalmával megfogalmazta —: a megteremtődés, a keménységében caligulai tagadás és továbblépés. Továbblépés annak ellenére, hogy eredményeket hagy el.”

S most, ezután érkezik el a legmaibb mába, s nyúl olyan anyagokhoz, az ipari termelés hulladékdarabjaihoz, amelyek más fából faragott művészt könnyen tévútra vihettek volna. A pop art az ő számára most is az anyag, pillanatnyilag a legbanálisabb matéria felfedezését jelentette, leszállást a hétköznap legközönségesebb megjelenési formáihoz. Hullámpapír, alumíniumfólia, rongy, préselt tojástartó, konzervdoboz vagy akár kartonpapír: nemcsak hulladékanyag mindegyik, szemétre hányt kacat, értékteny limlom, de még közvetlen kapcsolatuk sincs az eredendő anyaggal. Anyagból készültek ugyan, de másodlagos értékűek: a valódi értéket képviselő beburkolására, eltakarására használjuk. Ez még csak fokozza értéktelenségüket, hiszen az anyagnak csupán lenyomatai. A művész számára viszont vizuális-plasztikai értéket képviselnek, sőt közelebbi szemrevételezésük azt mutatja, hogy mindegyikük kapcsolatot mutat Csáji Attila jelrendszerével, akár magukkal az egyes elemekkel, akár — tágabban — a gesztikulációs szövedéssel. A konzervdobozfedél az eredendő mozgásformát, a kört aposztrofálja; a kocka alakú kartondoboz az *Üzenet-sor* egységeit; a kimetszett hullámpapírdarab egy-egy „üzenet-egységet”; az összegyűrt-alakított rongy vagy alumíniumfólia az oldottabb gesztikulációjú szövedéket; a fokozottabb plasztikai értékű

papírtőjástartó, akár egyesével, akár sorjában — a kartondobozhoz hasonlóan — az alapszkéma térbe kinövő, nyers erejű „áttétele”. Mindez az összefüggés csak a jelrendszer elemeit érinti, de nem vonatkozik az egyes művek vizuális-plasztikai értékeire, egyszóval az egész sorozat különös világára, amely Csáji Attila festészetében gyökeres fordulatot jelez.

Ezek a jelekké vadlett anyagok végső fokon — a materiális lét *plasztikai értékű árnyékképei*, s az egész világ, ahogy képről képre feltárul előttünk — árnyékvilág. Feketében, szürkében, hideg fémesezüstben csillog, az erősebb tiszta színek vagy a vakramára szorulnak, a képfeületen csak kivételesen jelennek meg, vagy alulról világlanak át, feketével takartan. Ha valamelyikük, mint a kék vagy a zöld, mégis alkalmasnak bizonyulna tárgy — itt az impregnált rongy — színezésére, akkor is a bomlás, az organikus pusztulás levegőjét árasztja. Ez a világ *csirájában* ott rejtőzött az *Üzenet-sor* plasztikai jeleinek vetett árnyékaiban — hogy a legkézenfekvőbb analógiára utaljunk —, de most mindent az árnyék ural, s ebben a kísérteties megvilágításban nemcsak hogy életet nem észlelünk, minden uniformizálttá is válik. Az *ipari hulladék* megjelenése Csáji Attila festészetében ezt az újabb vonást is magában hordja, felhasználásától függetlenül. A hullámpapír szabályos mélyülete-domborulata ugyanazt a monoton „üzenetet” képes közvetíteni; a tojástartó vagy a kartondoboz akár ritmikusan, akár szétszórtan kerül a felületre — nem „egyedi tárgy”; s a rongy, alufólia vagy a konzervdobozfedél is tucatáru. Más kérdés, hogy a műbe illesztés során milyen metamorfózison mennek át, s plasztikai értéküknél, sajátos ritmusuknál fogva milyen újabb, esetleg gyökeresen más jelentéssel telítődnek.

Mindebből arra következtethetnénk, hogy Csáji Attila látványos öntemetést végez, egész múltjára borít leplet, még csak nem is ironikus, hanem szarkasztikus gesztussal. A képek, vagy inkább kép-tárgyak, ha sorba szedjük őket, *nem erre* mutatnak. Most is utat jár végig, a szellemi, vizuális és a manuális tevékenység szoros kölcsönhatásában, s ha ezt az utat korai is lenne lezártnak tekinteni, alakulásában nyomon követhetjük. Az első darabok (*F-O.*, *F-I.*, *F-II.*) az anyaggal, technikával folytatott küzdelem és a — megrendülés dokumentumai. Változtatlanul hisz a körkörös mozgás szervező erejében: a felületre konzervdobozfedelelet erősít, a központi magból karton- és hullámpapírcsíkokat eredeztet, ahogy annak idején, a festékanyag mozgását megindító gesztikulációnál. Most, ennél az újakezdésnél talán hihetett az *Üzenet-sor* folytatásában: a fedél alatt „üzenetet” hordozó „tábla”, de felül a másik „tábla” üresen maradt. A kép (*F-O.*) befejezetlen, de csonkaságában is tanulságos. Mintha ez a félbemaradt vállalkozás is jelezné, hogy merőben új jelenségről van szó, szakításról és újakezdésről egyszerre. A továbbiak során (*F-I.*) a felületen papírcsíkok, -szalagok, meggyűrt papírrongyok jelennek meg, az utóbbiak hol önállóan, hol a síkra írt körben, annak egy részét el is fedve. A „letakarás”, rongydarab körbe illesztése, a kettő között csavarkerék-imitáció, ékre emlékeztető festékfoltokkal, fekete csíkok közé iktatott, ezüstösen csillogó „fémtraverz”, festve persze — minden már nem az *Üzenetek* visszajátszása, gyökeresen más: *genesis*, a visszájára forduló világ első megfogalmazása, amint

arra legalul még egy, kisebb kör utal kék alsó felével s fémes felső részével.

Az elemek és anyagok természetszerűen olyan „összeszerelést” is invokálhatnak, amely ezzel a világgal rokonítható tárgyi képzetektől adódik. Ez talán a legkézenfekvőbb megoldás; ahogy a játékkockákból először is házakat épít a kéz, itt a körlapból, csíkokból, hullámpapírnégyszögből, papírcafatból — sorompóval lezárt út lesz, csatornanyílás, fekete madár, „súlyos veretű” kapu, mintha ehhez az alsó világhoz vezető utat is a képfelületen meg kellene járni. A világ viszont, ahová belép és amit teremt, nem mozdulatlan, nem egyszerű leképzése a benne élőknek. Az anyagok és elemek újabb, és újabb viszonylatba kerülnek egymással, s ezzel párhuzamosan változik a művész alapállása is. Gesztusa a rongy, papír vagy az alufólia meggyűrésével indul. Ez a megoldás még mérsékelt plasztikai hatást eredményez, elsősorban a „letakarás” mozzanata érvényesül. Hiába van alatta dobozfedél, tojástartó vagy hullámpapír, a gyúrt és ráncolt rongydarab lenyomja valamennyit. Különben ez a tábla (*F-IV.*) a legreménytelenebb látomás: a felső, kitakart hullámpapír-felület megjelenik ronggyal fedetten is, plasztikai „üzenetek” belejátszásával, majd még egyszer, alul, ugyancsak szabadon, álló helyzetben s nem ferdén, mint feljebb, bizonytalan, lebegő állásban. A rongy színe sem közömbös, a fekete-ezüstös fémszín sem tudja eltakarni a piszkoskéket és kékeszöldet.

Megváltozik a helyzet, mihielyt az elemek erősebb plasztikájúak, s a „letakarás” ellenére nekifeszülnek a rájuk tapadó buroknak. Az *Íven* a hármasával három sorba rakott kartondobozok egyenesen az *Üzenet-sor* tábláit fordítják visszájára. Sima felületükön még egy-egy jelnek is hely jutott, természetesen csak a rájuk simuló rongyon, amit különben oldalról s fentről pántok, csíkok fognak a kerethez. Ez a fokozott plasztika a síkba húzó s a kifelé törő erők végletes feszültségét biztosítja, amihez hasonlóval — ha teljesen más értelemben és megoldásban — ugyancsak az *Üzenet-sor* tábláin találkoztunk. Következő lépésként az uniformizált elemek át is nyomulnak a szövetanyagon, mindössze felső végükkel (*Gyúrt ábra, Áthatolás*). Plasztikai hatásban ezek a legerőteljesebbek, s ez a plasztikai érték lépésről lépésre realizálódik. Különböző anyagfelületek illeszkednek egymásra, az egyik erőszakosan tapad, nyomul rá a másikra, a papírtárgyak már valósággal szétfeszítik a rájuk súlyosodó rongydarabot. Ugyanez a dinamizmus él a meggyúrt felület mozgásában, a gesztikuláció letapintható; iránya, sodrása van. A *Gyúrt ábránál* ezt csak fokozza a minimal art-os képforma, a hegyére állított négyzet, az *Áthatolásnál* a hullámpapírékbe kifutó rongydarab. Még ha nem is tudjuk, hogy a hullámpapír, rongy, tojástartó vagy az ék a művész korábbi jeleinek „transzformálása” — végső fokon nem is szükséges tudnunk —, elhelyezésük, összeszerelésük, egymáshoz s az egészhez való viszonyuk olyan átütő erővel jelentkeznek, hogy enélkül is beszélnek. Többfelé kapcsolható asszociációs vonatkozásuk is van, halott organizmusnak, tájnak is nézhetők, de valahol ebbe a merevségbe mégis élet szakadt. Hiába tekintjük „árnyékvilágnak”, a dolgok visszájának, a felfokozott plasztikai-vizuális érték belső életről, mozgásról tanúskodik.

A *Város, fém, csend és a Fekete* ugyanolyan összegező „felismerés”, mint annak idején az *Ikontranszparens* volt vagy a *Sivatag*. Az elsőt alul ronggyal letakart konzervdobozfedelek, kihűlt kráterhez hasonlít-

hatók; felettük, szabályosan négy sorba rendezve, hullámpapír szegélyek terpeszkednek szét, s futnak végig, felfelé az egész felületen; oldalt meggyűrűt alufólia. Ez a dolgok halotti képe, ugyanolyan, mint az *F-IV.*, csak most minden rendezett és kimért, szenttelen és szenvedélymentes: a terep „feltérképezése” és jelekbe sűrítése. A *Fekete a Gyűrűt ábra* és az *Áthatolás* betetözése, középen egész tojástartó felület jelenik meg, négy előremeredő hegyével, teljesen kitakartan, kihívó daccal. Négyzetes hullámpapír kellős közepébe illeszkedik, a rongydarab köréje szelődül. Az oldalsó csíkoknak nincs is visszafogó funkciójuk, mint ahogy korábban, az *Ív* esetében még volt, a hullámpapír s a rongydarab szorosan rátapad az alsó felületre. A *küzdelem eldőlt, s plasztikailag is realizálódott a négy előrelépő tojásburokban, az anyag — tulajdonképpen az élet-kezdet — széria-lenyomatában.* A hullámpapír alatti és feletti részt 3—3 körforma tölti ki, talán az *Ikontranszparensre* való utalással, még a sík és gyűrű felületek is váltakoznak, mintha ez a 3—3 régről ismert alapszkéma kötné, kapcsolná az egész hullámpapírtáblát, az uniformizált jelegyűttest le, illetve fel, az eredetileg kékre festett vakramához.

Nehéz és kockázatos lenne ebből a képből a jövőt kiolvasni. Annyi bizonyos, vissza nincs út, Csáji Attila eddig is csak előre lépett. A *Fekete* vissza-visszaütaló jellege ellenére is elsősorban *felmutat*, a győzelmes újat és a kiharcolt bizonyosságot reprezentálja. A visszaütalás új értelmet kap, ha a központi motívummal összefüggésben tekintjük, amelynek ugyancsak van korábbi analógiája (*Fríz*), mégsem ez a döntő. Amit a sorozat legelső darabján nem sikerült megoldania, legalábbis eddig, azt itt sikerült végső formában rögzítenie. A különböző elemek birkózása és harca a vizuális-plasztikai érvényesülésért végül is ide fut ki, ebbe a komor, de végletekig kimért és tiszta kompozícióba. A központi motívumot tekinthetjük bátor kiállításnak, de semmi esetre sem üres gesztusnak, belőle még további vagy egészen új élet fakadhat. Művésznak lenni ma annyit jelent, mint újjászületni újra és újra s a megtalált-kiharcolt formát diadalra vinni. Higgyünk ebben Csáji Attila esetében is.

HID IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1971. JUNIUS — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-8s FOLYÓSZÁMLÁRA. ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HID NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FEL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

